

Images of the Indonesian War of Independence

Perang Kemerdekaan Indonesia dalam Gambar

BEELDEN VAN DE INDONESISCHE
ONAFHANKELIJKHEIDSOORLOG

1945-1949

LEIDEN PUBLICATIONS

Images of the Indonesian War of Independence

Images of the Indonesian War of Independence

Perang Kemerdekaan Indonesia
dalam Gambar

BEELDEN VAN DE INDONESISCHE
ONAFHANKELIJKHEIDSOORLOG

1945-1949

Sander van der Horst
Linde Lammers
Melle van Maanen

Gert Oostindie (ed.)

With contributions by
Muhammad Yuanda Zara,
Marieke Bloembergen,
Alicia Schrikker

LEIDEN UNIVERSITY PRESS

This publication was made possible by the generous financial support of Vereniging KITLV.

Translations / Terjemahan / Vertaling teksten: Clare Wilkinson (English), Taufiq Hanafi (Bahasa Indonesia)

Cover design / Desain sampul / Vormgeving omslag: Andre Klijsen

Design / Desain / Vormgeving: Coco Bookmedia

Printer / Percetakan / Druk: Wilco, Amersfoort, The Netherlands

ISBN 978 90 8728 379 7

NUR 644

© Gert Oostindie / Leiden University Press, 2022

All rights reserved. Without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this book may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise) without the written permission of both the copyright owner and the author of the book.

Table of Contents

<i>About the cover</i>	6
<i>Preface</i>	9
Images of the Indonesian War of Independence, 1945-1949 Gert Oostindie	11
The Indonesian Revolution: War Propaganda in Pamphlets Muhammad Yuanda Zara	13
Collecting, viewing and telling Marieke Bloembergen & Alicia Schrikker	15
1 Calls to Join the Fight	17
2 Framing the Opponent	45
3 Violence in Text and Image	75
4 Iconic Events and People	91
5 Voices from the War	103
6 Daily Life	117
PERANG KEMERDEKAAN INDONESIA DALAM GAMBAR 1945-1949	135
BEELDEN VAN DE INDONESISCHE ONAFHANKELIJKHEIDSOORLOG 1945-1949	197
Bibliography	253

About the cover

MUHAMMAD YUANDA ZARA

This image is a representation of a *jinn* (genie) from the story in *A Thousand and One Nights* in which Aladdin obtains a lamp containing a genie who fulfils all the wishes of the Arab prince. In the poster, the genie is represented as a means to achieve Dutch imperial domination, as indicated by the Dutch flag. The person in green clothes who rides the genie represents the Dutch capitalists who benefited from Indonesian plantations. At first sight, the hat the Dutch planter is wearing seems like a military helmet, but a closer look shows that it can be identified as a *topi mandor*, an overseer's hat. This headgear was usually worn by native foremen who supervised native workers on European plantations, and who could punish them at will. The green colour of the hat is intended to signal the desire of the Dutch capitalists and the Dutch army to jointly regain control of Indonesia, if necessary by the use of violence and terror.

‘Flying Dutchman’. One of a set of 13 sheets of original Indonesian drawings used as designs for propaganda posters. C.1947. Watercolour on stiff paper. Or. 27.649.

Preface

This catalogue was published to accompany the exhibition *Images of the Indonesian War of Independence, 1945-1949* in Leiden University Library. This exhibition displays a selection of the material in the library's Special Collections, including a large number of objects from the collections of the Royal Netherlands Institute of Southeast Asian and Caribbean Studies (KITLV-KNAW). The exhibition features a diverse range of sources, from posters and drawings to photographs, and from first-hand personal accounts on paper or in recorded interviews to documents with a more official status produced by the belligerent parties. The exhibition is divided into six themes. Exceptional examples of the various sources have been selected for each theme. Together, they form an impression of that theme from a range of perspectives.

KITLV and Leiden University Library came up with the idea for the exhibition, in part to tie in with the publication of the results of the study 'Independence, Decolonization, Violence and War in Indonesia, 1945-1950' (<https://www.ind45-50.org/en>). This research programme was funded by the Dutch government and carried out by KITLV, the Netherlands Institute of Military History (NIMH) and NIOD Institute for War, Holocaust and Genocide Studies.

The research for the exhibition itself was carried out by three Master's students – Sander van der Horst, Linde Lammers and Melle van Maanen – all three interns at KITLV who were seconded to the library. They were supervised by Gert Oostindie (KITLV) and Doris Jedamski, Anouk Mansfeld and Jef Schaepe (Leiden University Library). Unless specified otherwise, all the texts in this catalogue were written by them. A significant addition to the team in a later stage of the research was Muhammad Yuanda Zara. He is an alumnus of Leiden University (MA) and the University of Amsterdam (PhD) and now works at Yogyakarta State University as a historian. He is responsible for the introduction and the texts describing the Indonesian-language pamphlets. We also thank Esther Captain, Marije Plomp and Fridus Steijlen for their gentle advice.

- ★ The reader should note that the Dutch and Indonesian quotes were transcribed (before translation) from the original documents without alterations, aside from occasional changes in punctuation, the use of capitals and obvious typographical errors. Elsewhere, the modern Indonesian spelling has been used for the names of people and geographical locations.

Images of the Indonesian War of Independence, 1945-1949

GERT OOSTINDIE

On 17 August 1945, Sukarno and Mohammad Hatta proclaimed the Republic of Indonesia. On 27 December 1949, the Netherlands handed over sovereignty. These two events were separated by more than four years of extremely difficult negotiations and bitter warfare. In Indonesia, this period is known as the Indonesian Revolution, a time in which the country's independence was defended against the former colonial power and a new state was created. In the Netherlands, the former colonial power in question, the whole period was for a long time referred to using the euphemism 'police actions'. In recent years, it has been termed a 'war': the Dutch government spoke in 2005 of a "war on the wrong side of history". There is no question that it was a war, with a huge disparity in the numbers of victims on the two sides. The Indonesians suffered more than 100,000 fatalities, both combatants and civilians, while the Dutch army lost about 5,000, roughly one third of whom were Indonesian troops.

Not only were there big differences in casualty numbers, but there was also a sharp contrast in opinions on the legitimacy of the Proclamation (*Proklamasi*) on that day in August and the return of the Dutch after the Japanese occupation of more than three years. Fundamentally opposing views were accompanied by conflicting images of 'the enemy' and its intentions, reliability and methods, whether in battle or at the negotiating table. Of course there were also instances of mutual understanding and regret and gestures of reconciliation, both during the war and, even more so, after it ended. But much of the framing during the war (which in turn built on a long history of colonialism) still lives on today.

One reason for this is the nature of the sources that were produced during the war. Sources are never neutral. They are the product of people's actions and therefore reflect what the people who created those sources thought

was important, what they said and left unsaid, what they did or did not feel and understand, and how they judged matters. The challenge for us today in understanding those sources from the period 1945 to 1949 is to study a sufficiently broad range of sources and take nothing in them for granted. This exercise can help make the war less incomprehensible. It can also create the space to appreciate how different people's views were, even back then, on what was happening and who was responsible.

Archives and libraries have formed the traditional habitat of the historian, but modern historical research also encompasses sources in other kinds of collections and environments. Moreover, new sources are being created with oral history. The Special Collections department of Leiden University Library has an extensive collection of unique sources dealing with Dutch colonialism, collected in part by the KITLV. This exhibition shows a selection of that material covering the war years in Indonesia, 1945-1949. The material not only gives an impression of the war but also shows how divergent people's perspectives were at the time. This modest exhibition is therefore also an invitation to everyone to reflect on the limitations of their own frame.

The Indonesian Revolution: War Propaganda in Pamphlets

MUHAMMAD YUANDA ZARA

The proclamation of Indonesian independence on 17 August 1945 was just the beginning of an extremely tough struggle by the Indonesian fighters to prove that the new nation was worthy of existence and could be part of the post-war world community. For one thing, they had to knit unity among the country's people, who at that time numbered around 70 million and consisted of various ethnicities and religions spread across thousands of islands. But the Indonesian government also had to fight foreign enemies: first Japanese troops, then Allied forces, followed by the bloodiest war of all, which lasted over four years, namely the war against the Dutch, Indonesia's former colonizer who wished to restore the colonial order.

Propaganda played a vital role in the Indonesian resistance to the Dutch. In contrast to Dutch propaganda, which was supported by adequate funds, personnel and facilities, Indonesian propaganda was carried out under very restrictive conditions. Indonesian propaganda was conducted by the Indonesian government, through the Ministry of Information, and by non-state actors, including artists. They were united by the same ideal: defending Indonesian independence from Dutch encroachment.

Indonesian visual propaganda, as portrayed in posters, caricatures and other media, greatly helped the Indonesian government in fostering support among the Indonesian people for the fight against the Dutch. These images promote many things, ranging from legitimizing Indonesia's right to independence, calling upon the Indonesian people to unite behind the government, framing the Dutch as a ruthless colonial force, persuading the youth to take up arms against the Dutch, encouraging women to provide assistance in the form of clothing, food and medical support, and convincing the international community that Indonesia's existence is a political reality and contributes to post-war world peace.

As might be expected, most of the propaganda themes from the Dutch side were in stark contrast to the Indonesian ones. These included a call for support from the Dutch to save the Dutch East Indies (*Nederlands-Indië*, instead of 'Indonesia') from the grips of Japanese fascists and their Indonesian accomplices. Calls also included the recruitment of Dutch youth as war volunteers, appealing for moral support from the Netherlands for the Dutch soldiers who were sent to Indonesia and asking Dutch troops to be careful about the threat of mosquitoes in Indonesia. Although their propaganda themes are different, there are common elements in the approaches taken by Indonesia and the Netherlands. Both sides frame the 'Self' and the 'Other', for example by constructing a negative image of the enemy, thereby legitimizing the use of violence. The goal of each side is clear: to win the war.

This exhibition is a visual tour of politically motivated artistic works created by Indonesian fighters and their enemy, the Dutch. It is an extraordinary opportunity to scrutinize these images, which can still be found in outstanding condition after they have survived the tough years of war and the intervening period of more than seven decades. This exhibition will be valuable as a source of learning and teaching, for researchers from diverse fields, as well as for members of the general public who are interested in the visual history of this war. This jointly curated exhibition helps to understand this complex history and it should inspire further study of neglected aspects of this Dutch-Indonesian conflict and the history of post-World War II Southeast Asia.

Collecting, viewing and telling

MARIEKE BLOEMBERGEN & ALICIA SCHRIKKER

What do we see and what don't we see? That is the question. This catalogue of propaganda posters, photos, drawings and personal memories gives impressions of the Indonesian war of independence from various perspectives. Such sources typically incorporate a self-image – the friendly, valiant Indonesian soldier or the powerful bona fide colonizer for instance – while simultaneously presenting a picture of the Other – the murderous, underhand enemy. The propaganda posters and drawings do this explicitly. They show the war from the outside, whereas the photos take us inside. We see a group portrait of Indonesian soldiers, Royal Dutch Indies Army soldiers drinking beer at the temple of Borobudur, the corpse of an Indonesian man, shot dead in the middle of the street. What self-image did that photographer have when he took that picture? What does that beer at Borobudur say about the everyday practice and experience of violence? We can no longer ask these photographers or the people in their photos, but that *was* possible in other cases. Oral records of people's memories show us their doubts and ambiguity when looking back at the war. "Then you ask yourself if you really went through that and it makes you feel guilty. You took part in something that you didn't want."

But what don't we see and hear? It is not just the war that links these photographs, posters and interviews. They are also connected by the fact that they are all kept in the Indonesian collection of Leiden University Library. Previously, these materials were split across two separate collections, belonging to the Royal Tropical Institute (KIT) and the Royal Netherlands Institute of Southeast Asian and Caribbean Studies (KITLV). These two institutes were set up in colonial times to increase Dutch knowledge about its colonies and facilitate the (violent) colonial occupation. After decolonization, all three institutions continued building up

knowledge and collecting material, including from postcolonial, modern-day Indonesia. The oral history collection is a good example.

The question is how, when and under what circumstances the collecting organizations acquired these objects. We get a glimpse of this sometimes, for example in the information about the *Pusat Propaganda* posters, but often we have nothing to go on. Yet it is still important to ask this question. The history of a collection is an influential part of the bigger story and the personal histories that this exhibition aims to recount. How the value attached to these photos, posters and diaries changed in the past has an impact on how we view the past and determines what we see and don't see.

Many of the photo albums were donated by the owners' descendants for use in future research. The contradictions between what the photographers wanted to say with their albums, what the families knew about that and what the collectors saw in them can not only be part of processing the war but can also point to a blind spot. Sometimes the contradictions are obvious. One example is the Nasrudin photo album: it was not donated but taken during a military operation – as was also the case for the Indonesian propaganda material – and possibly used for identifying other Indonesian soldiers. It is right to ask whether that album really belongs in Leiden.

Digitalization and international collaboration have substantially improved Indonesia's access to the collections in the Netherlands. The fact that this exhibition is also being displayed in Indonesia in digital form is therefore highly symbolic. These developments only make the need to have a good picture of the history of colonial and postcolonial collections all the more urgent. We need to know not just what we are looking at but why we are looking at these particular artefacts and what it is we are not seeing.

1

Calls to Join the Fight

Propaganda material played a key role in the call to join the fight in Indonesia. In the Netherlands, it was decided to recruit volunteers for the war effort, initially “to liberate fellow members of the empire” and later to bring “peace and order”. On the Indonesian side, *merdeka* (freedom) was the key term used to mobilize the masses. The brand-new republic called on its people to defend their independence.

When we look at the material in this collection, there are striking differences not just in the message but also in the technical production of the Indonesian and Dutch propaganda. The Dutch material was developed professionally and centrally whereas the Indonesian groups were forced to produce their propaganda locally, with fewer technical resources. The Dutch material was often manufactured in large print runs using reputable printers, sometimes even foreign companies, while many of the Indonesian objects in this collection are one-off, hand-drawn and hand-coloured items. To a certain extent, the differences between the propaganda material of the two sides illustrate the general military situation in Indonesia, where relatively small Indonesian guerrilla units fought much more heavily armed Dutch troops.

The aim of this theme too is to show the various perspectives. The war of independence in Indonesia was fought by two camps with diametrically opposed views on the future of the country and the role that the Netherlands should play there. The material also shows that there was some support in the Netherlands for the Republic of Indonesia.

1.1 And Now the Indies!

“En nu Indië!” (And now the Indies!) was probably what many Dutch people thought after the Netherlands had been liberated from the occupying Nazi forces. In autumn 1944, a propaganda effort started in the southern Netherlands after that part of the country was freed to recruit volunteer soldiers to fight against Japan. This poster for the United East Indies Volunteers (*Verenigde Indië Vrijwilligers*) states that the time has now come to free the East Indies. The typographical design emphasizes the goal by making the words “En nu” (and now) and “Indië” (the Indies) jump out. The word “rijksgenoten” (literally ‘fellow members of the empire’) is an interesting choice. It suggests a bond between the people of the Netherlands and the inhabitants of the colony and implies that the liberation of these fellow imperial citizens is a patriotic duty. In the initial phase in 1945, the Dutch government focused mainly on finding voluntary recruits; around 30,000 young men responded to the call for soldiers. Later, long after the Japanese had been driven out, a further 100,000 conscripts were sent to Indonesia.

EN NU....

GAAN WE ONZE RIJKSGENOTEN IN
INDIË
BEVRIJDEN!

Meldt U als Vrijwilliger

EN SLUIT U AAN BIJ DE

VERENIGDE
INDIË
VRIJWILLIGERS

MET & MEYLINK - HAARLEM

'En nu Indië'. Recruitment poster for the Verenigde Indië Vrijwilligers, c. 1945.
Printer: Met & Meylink Haarlem. Or. 27.011-12.

1.2 The Battle of the Flags

In this poster, the Dutch flag pierces the flag of the Japanese navy (Japan is the land of the rising sun), which casts a shadow over the Indonesian archipelago. The message is clear. Notably, the semicircle on the Japanese flag is yellow rather than the usual red. Yellow was often used in anti-Japanese propaganda; the colour had a racist connotation as Japan was referred to as the ‘yellow peril’. The image of the Dutch flag planted in the archipelago reflects how it was taken for granted that the Dutch administration would take over again in Indonesia – or from this perspective, in the ‘Dutch East Indies’ (*Indië*). There was no acknowledgement of how much had changed since the Japanese occupation: the nationalist movement, which had already existed before the war, had now become much more powerful.

‘En nu Indië! Meldt u als vrijwilliger’. Poster, July 1945. Design: Zino Salverda. KITLV 50B3.

1.3 See the World

This propaganda poster (*“Zie de wereld”* – see the world) keys into the yearning for adventure among many young Dutch people after five years of occupation by the Germans. Many volunteers said afterwards that they had been attracted by the promise of adventure. Some had never even been outside their own city or province and now they would be travelling to the distant East Indies!

The Dutch lion wearing a soldier’s uniform and standing proudly on top of the globe has the coat of arms of the city of Batavia (Jakarta) hanging from its bugle. This coat of arms would also become the emblem of the 7 December Division in which the first group of conscripts served in Indonesia. The name of this division referred to a speech by Queen Wilhelmina of the Netherlands on 7 December 1942 in which she spoke of the reform of colonial relations after the war, albeit still within a broader imperial union.

'Zie de wereld'. Recruitment poster for military volunteer forces, c. 1945. Design: Frits van Bemmelen. Printer: Van Roessel & Co Amsterdam, for Delamar advertising agency. Dimensions: 87.5 x 111.5 cm. Or. 27.434.

1.4 Women in the Military

The last major war in Indonesia was the first time that the Netherlands sent women to serve in the military. During the Second World War, when many Dutch men were called up for the *Arbeitseinsatz* (forced labour in Nazi Germany), women took over the work they had done in the Netherlands. This drove a post-war wave of emancipation. The first women to serve in the military were not armed. As members of the women's navy corps (*Marine Vrouwen Afdeling*, MARVA) or the ancillary women's army corps (*Vrouwen Hulpkorps van de Landmacht*, VHK), they were mainly used for support activities. Under the slogan "free up a man for the fleet", the MARVA women carried out administrative, communication and healthcare tasks. So while these women were not directly involved in the fighting, they did play a facilitating role.

'Neemt dienst bij de Marva's'. MARVA recruitment poster produced by Marine Voorlichtingsdienst (MARVO). 1946. Printer: James Haworth & Brother Ltd, London. Dimensions: 74.5 x 49 cm. Or. 27.832.

1.5 Strengthen Our Ranks

This imposing Dutch propaganda poster with its message from the Royal Dutch East Indies Army (*Koninklijk Nederlandsch Indisch Leger*, KNIL) to “Strengthen our ranks” (*versterkt onze gelederen*) is from 1945. Not only is the KNIL soldier depicted as large in proportion to his surroundings, but the poster itself is also an impressive one metre in height. This poster is typical of the professional nature of the Dutch propaganda: the posters were usually large, designed by professional graphic artists and printed by leading printers. This poster was designed by Wim Oepts, a Dutch artist who fled from the Nazis, and printed in the UK.

The soldier in the poster is resolutely guarding the beach. On his helmet is the national symbol of the Dutch lion, while a black cloth that was a feature of the KNIL uniform hangs down his neck. The peaceful ‘typically’ Indonesian scene in the background suggests that the KNIL has restored order – a huge contrast with the raw reality of the war and its effect on daily life.

‘Versterkt onze gelederen’. Recruitment poster for the KNIL. c. 1945 Design: Wim Oepts. Printer: Waterlow & Sons Ltd, London England. Dimensions: 101 x 75.5 cm. Or. 27.429.

1.6 Dutch Communists for an Independent Indonesia

Not everyone in the Netherlands supported the military action in Indonesia. The Dutch Communist Party (*Communistische Partij Holland*, CPH) was the only party to have advocated independence for Indonesia from 1918 onwards, with the slogan “Indonesia independent of Holland now!” (*Indonesië los van Holland nu!*). Starting from the bottom right, the poster shows a European and an Indonesian dockworker and a European and an Indonesian sailor. Fraternally, they all hold a red flag that sports the face of Lenin. With a quote by Marx, the poster calls on the people of the Netherlands to agitate for the immediate independence of Indonesia. The ship at the bottom left recalls a previous incident when European and Indonesian sailors rose up together: the mutiny on the Dutch naval vessel the *Zeven Provinciën* in 1933, which was suppressed violently by the colonial regime.

1.7 Indonesian Nationalists Campaign in the Netherlands

The PI (*Perhimpunan Indonesia*, meaning ‘Indonesian society’) was a political association for Indonesian students in the Netherlands. The PI was the first Indonesian political association with an explicitly nationalist agenda. While the PI was quite small, it had a large impact on the nationalist movement in Indonesia. Its most famous member was Mohammad Hatta, who went on to become Indonesia’s first vice president.

Many members of the PI had been in the resistance against the Nazis during the Second World War. In this manifesto, which is actually dated 5 May 1945, the day when the Netherlands was officially liberated, the PI calls on the Dutch to work now to liberate Indonesia, where “sixty-five million subjects are still crushed by the yoke of Japanese barbarism”. Referring to the “historic links between the Netherlands and Indonesia”, the PI calls on the Dutch: “Support our fight for liberation from Japan! Help us to establish Democracy in Indonesia!” The text links this to a political position – albeit in a moderate formulation: “Only once Indonesia is an independent member of the Kingdom of the Netherlands on an equal footing, will the future of Indonesia and the Netherlands be assured”.

MANIFEST

der

PERHIMPUNAN INDONESIA

Aan het Nederlandsche Volk.

Vijf jaren van harde en verbitterde strijd tegen de dwingelandij van den Nazi-besetting met haar fascistische handlangers is ten einde. Nederland herademt in Vrijheid!

Wij, Indonesiërs, wensen U geluk met deze dag, waarop Gij Uw zo lang verbeide bevrijding viert; een dag, die aanbraken kon door de krachtadige hulp der Geallieerde Volken en de onverzettelijke strijd die Nederlands beste Dochteren en Zonen voerden in de zwaarste tijd Uwer historie. Wij delen in Uw vreugde, omdat wij met U de strijd voor de Democratie voerden en voeren, omdat Nederlands bevrijding een noodzakelijk voorsmaad is voor de bevrijding van ons Vaderland: I n d o n e s i e.

Wij hielden in oerbiddige hulde die talloze gevallen Nederlandsen strijdvaarders, wier onbuigzame wil tot verzet het mogelijk maakte, dat wij thans de dag beleven waarop Uw vlag over Stad en Land vrij wappert.

Wanneer Gij thans in de door de strijd gekregen eenheid de handen ineen slaat om Nederland weer op te bouwen, vrede, welvaart en geluk te brengen over Land en Volk, bedenkt dan dat op ons nog rust de taak om Indonesië te bevrijden.

Vijf-en-zestig miljoen Indonesiërs, honderdduizenden Nederlanders, en miljoenen Chinesen, Arabieren en andere bevolkingsgroepen zuchten nu nog onder het juk ener Japanse barbarij, wier methoden goetsdins verschillen van die welke Gij in de bezettingejaren hebt leren kennen. Zij voeren hun verbeterde strijd tegen het Japanse militair-fascisme, voor een democratisch Indonesië.

De historische lotverbondenheid van Nederland en Indonesië en het gemeenschappelijk doel - de strijd voor de bevestiging van de Democratie, voor een vrij, welverend en gelukkig Land en Volk - behoren U houding in deze strijd tegen Japan te bepalen.

Uw toekomst hangt nauw samen met het lot van Indonesië.

Dorhalve: STAUNT OOK ONZE BEVRIJDINGSSTRIJD TEGEN JAPAN! Helpt ons de Democratie in Indonesië te bevestigen! Alleen wanneer Indonesië een zelfstandig en gelijkwaardig deel van het Koninkrijk der Nederlanden wordt, is de toekomst van Indonesië en Nederland verzekerd.

OP TEN STRIJDE VOOR INDONESIË!

WEG MET HET JAPANESE IMPERIALISME!

LEVE NEDERLAND!

LEVE DE DEMOCRATIE!

LEVE DE VRIENDSCHAP DER GEALL. VOLKEREN!

Nederland, 5 Mei 1945.

'Manifest der Perhimpunan Indonesia'. Netherlands, 5 May 1945.
Stencil. Or. 26.999-8.

1.8 Propaganda in Enemy Hands

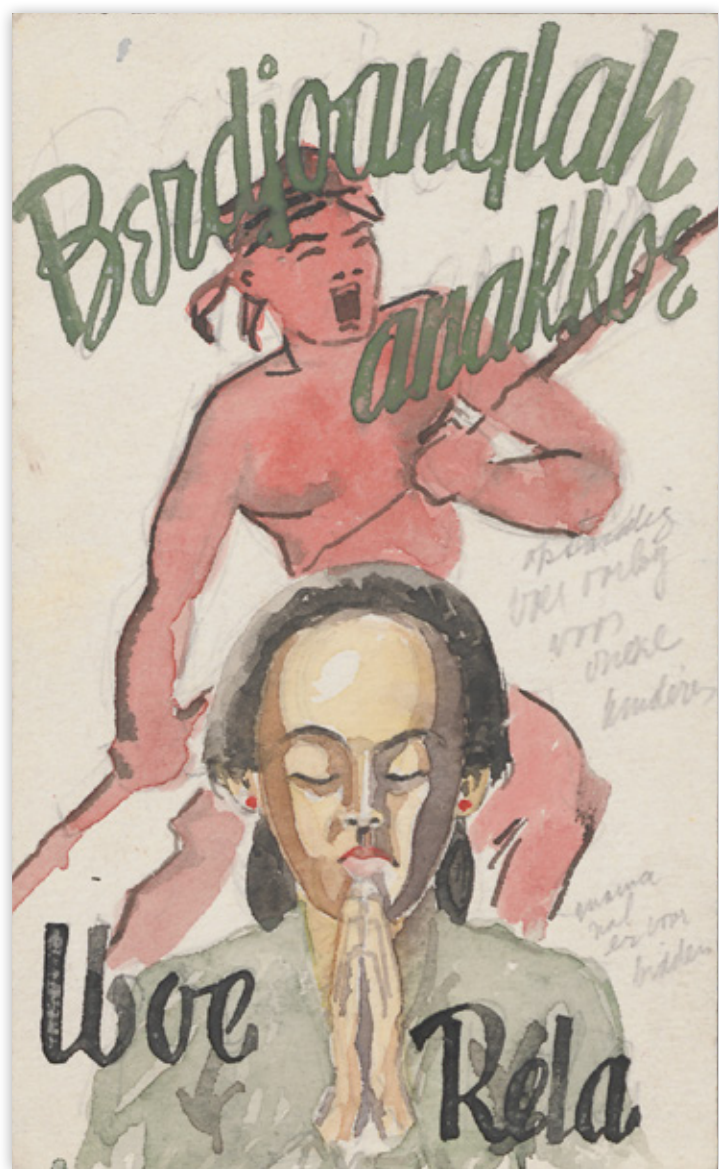
The Dutch soldier in the foreground is showing the photographer an Indonesian propaganda poster produced by the Indonesian National Army (*Tentara Nasional Indonesia*, TNI). This poster was probably hidden in one of the wickerwork baskets at the bottom of the photo. During the war of independence, Dutch soldiers were ordered to actively hunt down and collect Indonesian propaganda so that counter-propaganda could be produced. The poster says “*Basmi!! Provokasi Moesoen!*” (Put an end to the provocation by the enemy!), so it is a call to battle. In the background of the poster are threatening silhouettes, a reference to the danger posed by the Dutch army. Now that this Indonesian propaganda poster has come into Dutch hands, it takes on another layer of meaning: the silhouettes have become people of flesh and blood.

A marine with a TNI propaganda poster. Java, c. 1946. Photograph taken by Frans de Waard. KITLV A1363, KITLV 169039.

1.9 Mother and Son

In this poster, Indonesian propagandists have used the traditional strong bond between a mother and her son to encourage Indonesian youths to support Indonesia's struggle by taking up arms. The mother conveys at least two messages: first, "*Berdjoanglah anakoe*" (Fight, my son), and second, "*Iboe Rela*" (Your mother is willing [to let you fight]). This poster represents the importance of a mother's blessing for the anticolonial struggle. Indonesians often refer to Indonesia as the *ibu pertiwi*, which literally means 'motherland' rather than 'fatherland'. Hence, this poster depicts a mother who is willing to let go of her son so he can fight for the motherland.

'Iboe Relat'. One of a set of 13 sheets of original Indonesian drawings, probably designs for propaganda posters. C. 1947. Watercolour on stiff paper. Or. 27.649.

1.10 Ready to Fight

This poster depicts a *pemuda* (youth, or young freedom fighter) with long hair and a rifle. His jungle hat, made of woven bamboo, signals that he is ready for guerrilla warfare. Behind him is a piece of paper with the title “*Nota Belanda*” (Dutch note), while at the bottom it says “*Dibalik nota belanda pemoeda siap-sedia!*” (Behind the Dutch note, the youth are totally ready). The ‘Dutch note’ was a proposal delivered by the Dutch representative P.J.A. Idenburg to the Indonesian Republic on 27 May 1947. It was regarded by the Indonesian premier Sjahrir as a Dutch invitation to either capitulation or total war. It is clear that the Indonesian government chose the latter. This poster calls upon the armed *pemuda* to support the Indonesian refusal to meet Dutch demands.

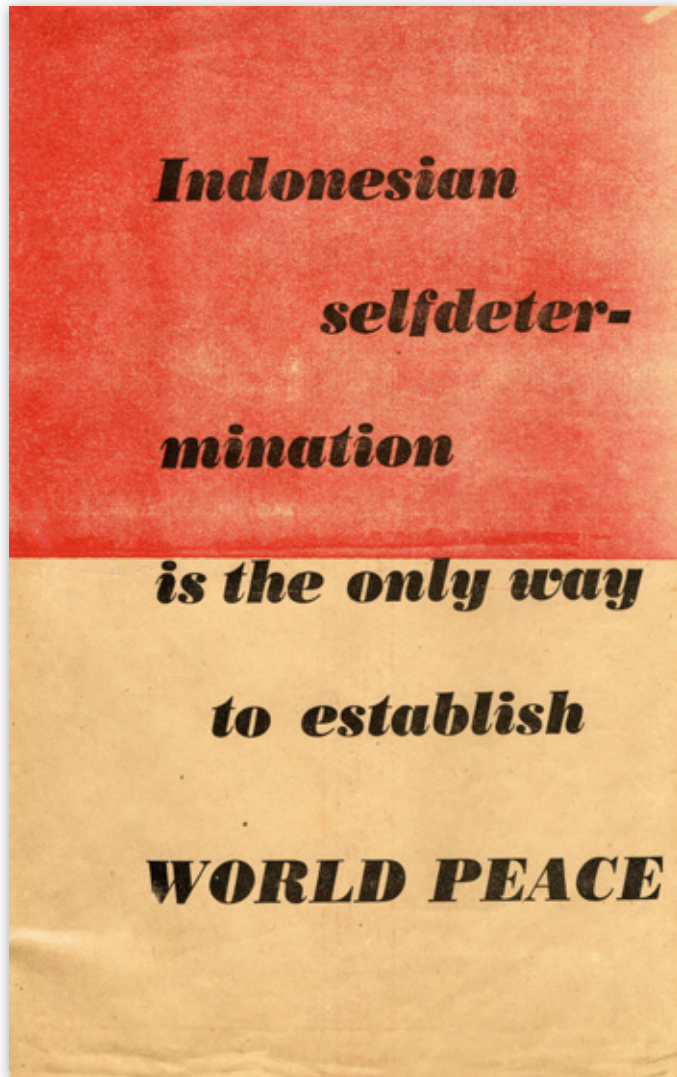
'Nota Belanda'. One of a set of six Indonesian designs for propaganda posters, c. 1946/47. Probably originated from the Indonesian propaganda centre Poesat Propaganda (PESINDO). Or. 27.011-14.

1.11 Freedom Over Peace

This is a poster disseminated by a local branch of the Indonesian ministry of information. The left panel shows two Indonesian peasants working in a rice field. This picture shows the ideal world that Indonesia aspires to create: Indonesians working safely in their own land without the intervention of foreigners. In the second panel, two Indonesian fighters are portrayed, representing the Indonesian army and *laskar* (people's militia) members. The bomb explosion reflects the horror of the war, but the two fighters are depicted as ready to fight even so. A text reads: “Kita tjinta damai tetapi lebih tjinta kemerdekaan” (We love peace but love freedom even more). Consequently, anyone who obstructs Indonesian independence will have to face Indonesian fighters like these. In this way, Indonesian nationalists legitimized the use of force and violence in their struggle for independence.

1.12 World Peace

This anonymous poster seems to have been made and distributed immediately after Indonesia's independence, when the Allied troops came to Indonesia to disarm the Japanese troops. The use of English here is aimed at the Allied forces and foreign journalists. The term "WORLD PEACE" is written in capital letters, indicating that it is the most important message of the poster. Put into a historical context, the earliest theme in the Indonesian Republic's propaganda was its desire for both independence and world peace. The use of the theme of 'world peace' is an attempt to legitimize Indonesia's existence and to show the world, and especially the Allies, that the Indonesian nation values peace. This narrative was a way of countering the stereotype of Indonesia as a product of fascist Japan, an accusation frequently launched by the Dutch in the first months of post-independence Indonesia.

'Indonesian self-determination is the only way to establish world peace'.
Indonesian propaganda poster. c. 1945. KITLV 36D776.

1.13 Rift (interview)

The father of the Javanese Husein Djajadiningrat held senior positions in the colonial administration and had obtained a doctorate at Leiden University. The family was part of the Indonesian colonial elite. That elite, like the Djajadiningrat family, combined Western and traditional Javanese elements. While Husein Djajadiningrat regularly had Dutch school friends to visit, he was rarely invited into their homes. In the final analysis, he remained a 'native', someone who was lower down the colonial social ladder than them. Thus, he lived in two separate worlds: Javanese society and Dutch colonial society. When the Indonesian revolution broke out, it created a rift in his family. As the old colonial hierarchies started to give way, people were forced to recalibrate their relationships with one another. Mr Djajadiningrat himself made a modest contribution to the revolution by producing propaganda posters with a call to fight the colonial regime.

Propaganda drawing with 'Merdeka!!!' (freedom) and 'Ra'jat' (people), signed by the TNI. Date and place unknown. Or. 27.833, album 1, page 5.

TRANSCRIPTION

I: "Were you pressurized to join the revolution?"

D: "No. My cousin wrote a pamphlet criticizing my father because he joined the federal [Dutch] government straight away. There were other cousins too who said, 'Oh, aren't those your relatives?' I replied, 'They're in Jakarta and I'm not in contact with them'. They were revolutionaries."

I: "Did that create rifts within the immediate family or between other relatives?"

D: "Often it did. That changed with the Republic [of Indonesia]. At the start of the revolution, we made posters and stuck them up everywhere. We drew them ourselves because there were no printers. Of course we thought it was amazing, on those large sheets of paper, with our classmates."

I: "What would be in such a poster?"

D: "Something like 'Self-rule' and 'An end to the [colonial] yoke'. With a simple drawing of a little man. It was really fun drawing them together. But it didn't take long before they were gone. They were all torn down. But we still felt we had at least done something."

| Interview with Mr H.W. (Husein) Djadjadiningrat. SMGI 1462.1 (12). Rotterdam, 1999.

[2.2]

Framing the Opponent

Framing the opponent negatively is a key aspect of any war. The opponent is demonized in order to legitimize the struggle and motivate the ranks. By ‘framing’ we mean the way something or someone is presented. This can refer to the rhetoric or the visual imagery and the associations it evokes. This image is the focus of this theme: how was ‘the Other’ presented and what message was being conveyed?

On the Dutch side, every effort was made to paint the Republic of Indonesia as a continuation of Japanese fascism. This served to undermine its legitimacy. Indonesian combatants were generally dismissed as ‘extremists’ or ‘terrorists’, which indirectly helped to justify a merciless response. The Republic of Indonesia in turn framed the struggle in terms of the international right to self-determination. Its propaganda was aimed in part at calling on the international community to support the Republic in its fight for independence and thus take a stand against the Dutch colonial reflex. To lend force to this message, the visual imagery demonized the Dutch, who were portrayed as cruel, rapacious imperialists.

2.1 Under the Red and White Flag

For a long time, the Republic of Indonesia was framed in the Netherlands as a creation of Japanese fascism. It was claimed that the Republic did not enjoy support among the Indonesian people and that independence had been proclaimed by a small group of fanatics who were collaborating with the Japanese. That is why Sukarno was described as the ‘Indonesian Mussert’, after the man who founded a Nazi party in the Netherlands in the 1930s.

The East Indies Emergency foundation (*Stichting ‘Indië in Nood’*) was fiercely opposed to Indonesian independence. The continued use of the name ‘Indië’ (East Indies) rather than ‘Indonesia’ in the foundation’s name also says a lot. The foundation deployed propaganda to call for the restoration of Dutch authority as soon as possible. The Japanese dragon and Indonesian fighter, united under the Indonesian flag, attack an Indonesian woman with her baby, illustrating the explosion of violence – symbolized by the volcano – that would overwhelm Indonesia unless the Netherlands took action. As the text at the top says, “Terror and poverty under the Red and White flag”. Only under the Dutch flag would there be order and prosperity (“*Orde en Welvaart*”), as portrayed by the peaceful scene with hardworking people in the paddy field.

‘Onder de Rood-Witte vlag Terreur en Armoede – Onder het Rood-Wit-Blauw Orde en Welvaart’. Poster. Publisher: Stichting ‘Indië in Nood’, c. 1945. Or. 27.011-4.

2.2 Information Costs Lives

The struggle in Indonesia turned into a guerrilla war that many civilians became caught up in, whether as active participants or as more or less unintended spectators or victims. For the Dutch military, it was often unclear who was on their side and who was an enemy. Hence this instructional poster warning Dutch soldiers not to talk about war matters (“Zwijg!” means ‘Keep silent!’). The message of this poster is that anyone could be the enemy, danger lurks everywhere and therefore you can never speak freely. This is emphasized by the palm tree and the kampong (Indonesian village) house that are ‘listening’ in on the Dutch soldiers’ conversation. The same message was conveyed in field security service posters that showed a large ear in the bush eavesdropping. This was a reference to the fact that the opponent was much more familiar with the tropical surroundings and could therefore come up close without being noticed.

‘Zwijg!’ and ‘Gegevens kosten levens’ (see page 44). Two instructional posters produced by the Veldveiligheidsdienst, 1948-1949. H 1878-9.

2.3 Something Great was Destroyed There

“They chose too... And something great was destroyed there”. This caption is a variant on the famous phrase “Something great was achieved there” by the seventeenth-century governor of the Dutch East Indies Jan Pieterszoon Coen. It is used here to garner support in the Netherlands for the colonial project. The poster was produced by the National Committee for the Maintenance of the Empire (*Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid*), a fierce advocate for keeping the Dutch East Indies. The poster makes clear where the committee stands on the topic. Not only are the Indonesian leaders Sukarno and Hatta labelled Japanese “accomplices” – a common narrative at the time – but there is also criticism of the Dutch politician Schermerhorn, the “governor” Van Mook and the British mediator Lord Killearn. The three are painted as just as much of an adversary as the Indonesians themselves, which shows the extent of the internal divisions within the Netherlands concerning the ‘Indies question’.

Poster for the Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid. Two fonts. Netherlands, 1948. Publisher: Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid. D Or. 704, number 29.

2.4 ‘Peloppers’ and ‘Extremists’

“Captured extremists” (*Gevangen extrimisten*) wrote the Dutch soldier Piet Groot on this photo that he stuck in his album. Indonesian soldiers were seen by the Dutch military as ‘extremists’ and were often called ‘terrorists’ as well. The idea behind the use of this terminology by the Dutch was to legitimize the fight against the adversary in Indonesia. The word “peloppers” has been written under the second photo. This Indonesian word comes from the Dutch *voorloper*, meaning ‘pioneer’. The Indonesian army called a soldier on their own side who fought in areas under Dutch control a *pelopor*. Many Dutch people did not know about that distinction between these soldiers fighting at the front and other Indonesian troops, so the term was often incorrectly used for all Indonesian combatants, with a negative undertone.

Captured Indonesian soldiers. Java, c. 1947. Photograph taken by W.M. van der Leeuw. Or. 27764, album 2, page 16.

Captured Indonesian soldiers. Java, c. 1947. Photograph taken by Piet Groot. Or. 28.046, page 32.

2.5 Enemy from Above

This poster depicts a Dutch aircraft, the Warhawk P-40, which Indonesians labelled “musuh” (enemy), because of the many casualties it inflicted. One of the damaging attacks involving this aircraft occurred on 29 July 1947, about a week after the Dutch started their First Military Aggression. On that day, an Indonesian plane transporting medicine was shot down by such a Dutch P-40 plane. Several key Indonesian leaders on board died. The Indonesian government protested the shooting incident because the Dakota plane was only carrying medicine, and the Dutch had been informed of this. This event was remembered by Indonesians long after the war: important airports in Java were named after the Indonesian airmen who died in the attack. This poster aims to warn Indonesian fighters of the physical danger brought by this aircraft, but also reminds them of the struggle for Indonesian independence.

‘Musuh!’. One of a set of thirteen sheets of original Indonesian drawings used as designs for propaganda posters. c. 1947. Watercolour on stiff paper. Or. 27.649.

2.6 350 Years of Oppression

This poster depicts an Indonesian man with a black cap (*peci*), with the Indonesian flag behind him. He points towards the man with the label “NICA” (Netherlands Indies Civil Administration) on his shoulder, recognizable as the Lieutenant Governor General of the Indies, H.J. van Mook. This image shows the animosity of Indonesian fighters towards Van Mook, who is considered partly to blame for their plight. The caption reads “350 taheen ditindes” (350 years of oppression). Below, three very thin and exhausted Indonesians are depicted, with a Japanese soldier in front of them. This caption reads “3 1/2 taheen diperas” (3.5 years of exploitation), symbolizing the impact of Japan’s occupation of Indonesia. The message of this poster is clear: the suffering, hunger, backwardness and grief that the Indonesian people experienced were caused by the oppression by the Dutch and the Japanese.

'350 years of oppression, 3.5 years of exploitation'. Photo of a propaganda poster of the Republic of Indonesia. Indonesia, c. 1949. Photographer unknown. KITLV 41416.

2.7 A Hammer Blow

This poster portrays a well-dressed man – indicating his wealth – being hit with a hammer on which the Indonesian flag is depicted. The text on the left reads: “*La busett...enakk banget ja!*” (Damn it, I’m really enjoying this immensely!). It seems that the word in red, “*Daulat*” (sovereignty), was added later. The person mocked by the hammer blow represents both the Dutch and the Indonesians taking advantage of the war. The following text reads: “*Nah ini lu rasain djuga ja*” (Well, here you go, you must take the consequences). This is to show that Indonesian fighters will punish anyone who makes money during the war at the expense of the Indonesian people. The depicted man smokes pliers (*tang* or *catut* in Indonesian), a symbol referring to someone who makes money by selling at black-market prices during wartime.

'Pipa baru?'. One of a set of six Indonesian designs for propaganda posters. c. 1946/47. Hand coloured. Likely to originate from the Indonesian propaganda centre Poesat Propaganda (PESINDO). Or. 27.011-14.

2.8 The Dutch Way of Fighting

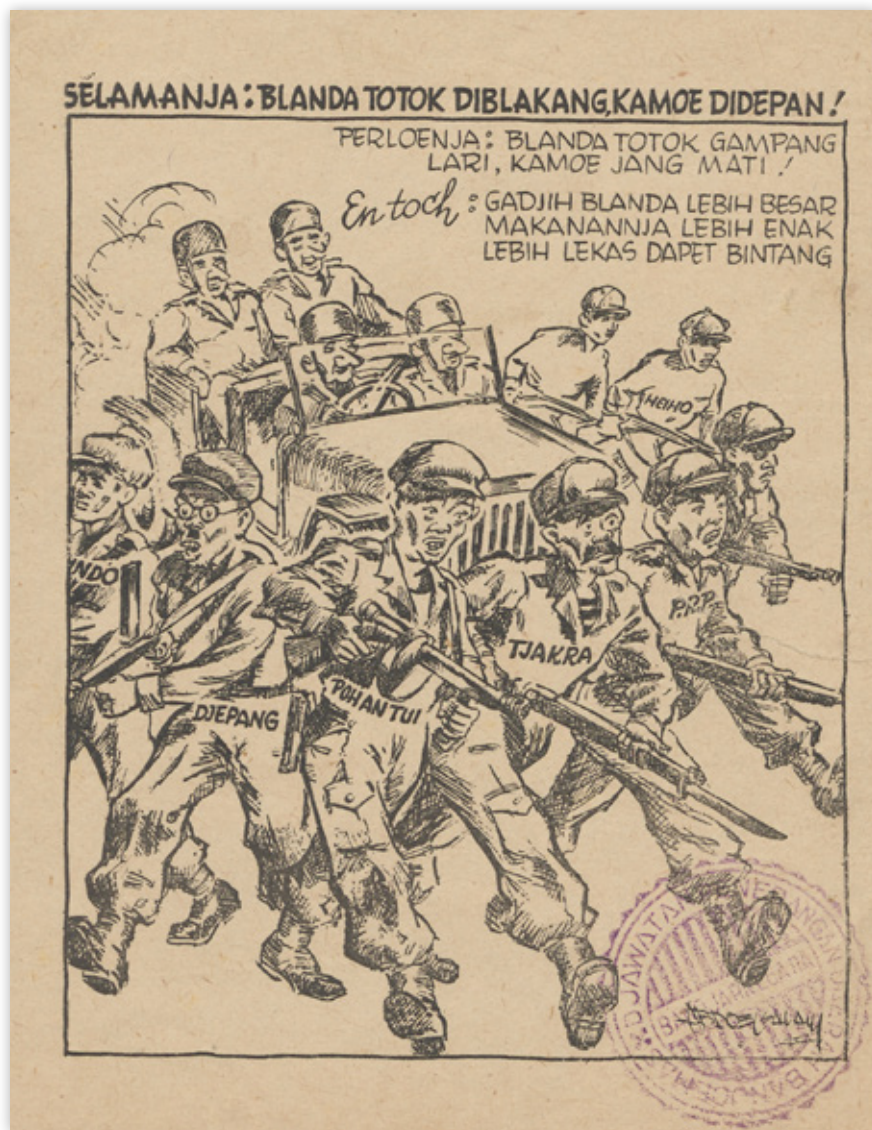
The text reads “*Tjara Belanda berperang*” (The Dutch way of fighting a war). The person on the left represents a colonial official (wearing clothes in the Dutch flag colours of red, white and blue). He represents the Dutch politicians, officials and financiers accused of being the masterminds behind the recolonization of Indonesia after 1945. They did not dare to fight directly themselves, but cowardly used Dutch soldiers and Indonesians in the Dutch colonial army. The person in army uniform might represent either Dutch soldiers, whose skin grew tanned from fighting in the tropics, or indigenous soldiers in the KNIL. The poster accuses the soldiers of being manipulated by Dutch officials into fighting the Indonesians for a meagre wage, as shown with the sack marked with a guilders symbol (“f...”) that is held out by the Dutch official.

'Tjara Belanda berperang'. One of a set of 13 sheets of original Indonesian drawings, used as designs for propaganda posters. c. 1947. Watercolour on stiff paper. Or. 27.649.

2.9 Mocking Colonial Hierarchies

Issued by the Banjarnegara Information Bureau of Central Java, this poster depicts *totok* (white) Dutch soldiers riding safely in a military jeep. They are protected by soldiers of various ethnicities. Indonesian propagandists mocked the racial hierarchy in the Dutch army, where *totok* Dutch were privileged over others. The Dutch army enlisted Indonesians from all ethnic groups. This poster tries to make non-Dutch soldiers aware of the discrimination they were subjected to. As such, the poster implies that the Indonesian Republic and its army oppose the racist hierarchy that exists in the Dutch colonial army.

'Selamanja: Blanda Totok dibelakang, kamoe didepan!'. One a set of seven Indonesian flyers. Or. 27.740-2.

2.10 Bamboo Spear Diplomacy

This poster depicts a white dove with the Union Jack – symbolizing Great Britain – and a crow that represents the Netherlands. In Indonesia, the crow is often associated with a bad omen; here it suggests that the Dutch will bring terror to Indonesia. The crow distributes pamphlets containing the Dutch promises to Indonesia after the Second World War: that Indonesia will be given the power to govern itself within the Kingdom of the Netherlands. This was stated by Queen Wilhelmina in her speech of 7 December 1942. The image of the bamboo spear tells us that the Indonesian people strongly opposed that proposal. The text “Diplomasi bambu runtjing” (diplomacy of the bamboo spear) suggests that Indonesia in fact will never agree to any proposal that defines Indonesia as part of the Kingdom of the Netherlands.

'Diplomasi bambu runtjing'. One of a set of thirteen sheets of original Indonesian drawings used as designs for propaganda posters. c. 1947. Watercolour on stiff paper. Or. 27.649.

2.11. Rebel!

This poster depicts an Indonesian soldier and his two nemeses, a Dutchman and his Indonesian accomplice who have both profited from the war efforts. The word “*berontak*” (rebel) is therefore written above these enemies of Indonesian independence. It sends a message that the Indonesian army will punish anyone who fishes in troubled waters. The soldier’s beret has been torn, then patched so that it can still be worn. At the time, the Indonesian government had difficulty providing uniforms to Indonesian soldiers so some Indonesian soldiers wore clothes that were torn and patched. The stitch marks in this picture symbolize the contrast with the wealth of the Dutch and their Indonesian accomplices, and frames Indonesia’s enemies as deserving harsh punishment.

'Berontak!'. One of a set of six Indonesian designs for propaganda posters. c. 1946/47. Manually coloured. Likely to originate from the Indonesian propaganda centre Poesat Propaganda (PESINDO). Or. 27.011-14.

2.12 The Right to Freedom

This poster appears to have been produced and distributed shortly after Indonesian independence was declared, as can be gathered from its use of English. Hence it was intended to attract the attention and sympathy of the Allied forces. The word “right” in this poster is a key word, because it reflects the main message of the Indonesian nationalists: Indonesian independence was not a Japanese gift but the right of the Indonesian people. As such, it countered Dutch accusations that Indonesian nationalist leaders, including Sukarno, were Japanese accomplices. In this way, the poster serves to build legitimacy for the existence of an independent Indonesian state by emphasizing that independence is a basic human right for every nation.

'We don't ask for freedom, we've got the right to it!'. One of a set of thirteen sheets of original Indonesian drawings that were used as designs for propaganda posters. c. 1947. Watercolour on stiff paper. Or. 27.649.

2.13 A Young Revolution

From 1943 onwards, young people joined various Japanese or Indonesian military and paramilitary organizations in large numbers. These teenagers and people in their twenties were the ones who went on to fight for a free Indonesia in the war of independence. There were more than two million of them. In the Netherlands, the young revolutionaries were notorious for their role in the *Bersiap* (Indonesian for ‘be prepared’) that lasted from October 1945 to early 1946, one of the most violent periods in the war.

The fighters called themselves *pemuda*, after *Pemuda Indonesia*, a nationalist youth organization founded in the 1920s. These photos show how the young independence fighters saw themselves: they present themselves in these portraits as fearless. Such a self-presentation of Indonesians is rarely seen in Dutch collections. Indeed, it is unclear how these images ended up in a Dutch soldier’s photo album.

Pemuda soldiers. Java, c. 1945. Photographer unknown. KITLV A216, KITLV 14044, 14048 and 14050.

2.14 Trap (interview)

There were major differences between the Dutch armed forces and the Indonesian fighting forces. The Dutch army was better trained and equipped than the Indonesians and it had far more heavy weaponry. However, the Indonesian army had a numerical advantage. This imbalance between the two sides pushed the Republican side into a guerrilla war. They fought back against the Dutch military with lightning-quick attacks and ambushes. Mr H.J., who had both Dutch and Javanese forebears, joined a *laskar pemuda*, an army unit for young men. Together with his father, he marched into the mountains with the Republican troops, staying ahead of the Dutch army. He talks about their guerrilla tactics. When he and his uncle trapped two Dutch conscripts in an ambush, captured them and interrogated them, he got a glimpse of the Dutch perspective on the war in Indonesia.

Group of young revolutionaries next to an artillery gun. Java, c. 1945-1949.
Photographer unknown. KITLV 14047.

TRANSCRIPTION

HJ: "It wasn't a real war on West Java. A real war is like what happened with [the Dutch military officer] Westerling in Sulawesi [Celebes]. The Dutch did the shooting as they had the weapons and munitions. We would make a *bom batok*, a roadside bomb that explodes with a big bang when a military vehicle goes by on the road. Or stretch a liana vine across a road. I saw first-hand how one of my uncles did that. Then you could capture a Dutch motorbike rider.

Two [Dutch] conscripts were caught. They were dragged to the kampongs straight away. We had a quiet chat with those two. They said they were military conscripts. If they had refused, they would have been put in prison. I was amazed to hear them say that. Because how were they prepared for being sent to Indonesia?

'Well, there's a group that goes around that they call *rampokkers* [robbers] or *pemudas* endangering the lives of the Dutch. We've come to liberate the country.' They used the word 'extremists' a lot too. 'Right, but what do they look like, how do I recognize them?' I believe in the end we swapped those two." [laughs hard]

I: "Were they exchanged for Indonesian prisoners?"

HJ: "Well yes, two Dutchmen for twenty or forty Indonesians!" [laughs hard]

De T.N.I. bracht de nacht bij ons door. Lukman
heeft die lt. behonlijk de waarheid gezegd.
over het samenwerken. Iedere ochtend kwam
er lui van de D.I. op de paas ingesien
deen en inlichtingen halen, ze dachten niet
dat er T.N.I. zat. Waren eerder in kampen
gewest en waren wapens gaan halen.
Vender staan en heel wat huisen van
D.I. er in bescherming. Patrouille gingen
naar P.O. geen nieuws. Bat. en Tjipari
waren ook beschoten.

Vrijdag 23 Dec.

Gaan vandaag verhuizen, moeten echter
eerst op dokter wachten, voor ingesie bij
gast. Hebben toestemming om het huis
van Kapl. van D.I. af te breken. Na de
maaltijd de ingesie en toen gesamenlijk
het huis verbrand. De dokter was ook
van de partij en gooitte brandstoffen in
het dok. We wilden kijken of hij bang was
een van de jongens going. Maar braken in
schot, de dokter liep echter niet achter
hem en wreef of er wat aanstelde.
Tot 4 uur op V.B. de ablen zitten wachten
en de jongens gingen niet. Het D.N.I. bleef
ochter. De T.N.I. lijk een eind met

[3:7]

Violence in Text and Image

Violence is inextricably linked with war but the way that violence is recorded differs between conflicts. In the case of the Indonesian war of independence, various parties were fighting one another. That made talking about and depicting the violence a sensitive issue: which group was the victim and which group the perpetrator? In this theme, this question is considered from various points of view.

However, it should be noted that the material in this selection comes overwhelmingly from white Dutch soldiers. Their perspective is therefore inevitably overrepresented and that affects the choice of subjects. There are consequently only a few items about incidents of Dutch violence in this collection, while war crimes committed by the Indonesians – especially during the *Bersiap* – receive much more attention.

Even so, our aim in this theme is to show the violence of the Indonesian war of independence without letting one particular perspective dominate. In this context, it is important to query why some forms of violence were documented and others not. How do these sources colour our perception of the violence in this war?

3.1 Shot Down Like Dogs

Descriptions of extreme violence can occasionally be found among the many letters sent by Dutch troops. An example is this letter that was handed over to H.W. Felderhof, the procurator general of the Dutch East Indies, by R.A.H. Bergmann, an inspector in Parepare. The letter from an anonymous author describes what were termed ‘purges’ (*zuiveringen*) by KNIL soldiers in Suppa, South Sulawesi (the island formerly known as Celebes). In this operation, Dutch troops murdered around 200 Indonesians on 28 January 1947.

“Burnt a few kampongs to the ground, rounded up the population and, based on tips from some spies, shot over two hundred people down [...] like dogs with our revolvers. [...] Forgot to mention one interesting detail about this mass murder: lots of the soldiers were keen to get the rings off the fingers of the corpses. [...] That’s not for me, it goes against everything I feel and think, and everything I value. I find it impossible to see our idealistic, educative task anymore with this thick veil of murders and daily shambles.”

Beste Paul,

Ben echt in de stemming voor dit verhaal "De Miantendrei". Heb vanochtend het bevestigen van de macht van de Nederlandsche bajonetten in het landschap Soegpa meegemaakt. Dit was wel de uiteindelijke consequentie van mijn naam. Bistoren is daar een grootschoepsche actie geweest. "Gecombineerde troepen", van den land te weten aan het kwaad van rampokkers en terroristen. Een stuk of wat kampongs aangebrand, bevolking verzameld en op aanwijzing van een stelletje spionnen ruim tweehonderd mensen "jeng toeroet extremis atau perampok", als honden, met revolver, neergeschoten. Er is hier een Kapitein bij het leger, die in een psychopaten inrichting thuishoort. Iedereen heeft de schurft aan hem, hij domineert den Bataljons Commandant, een Major, en is van meening dat "de eenige goede Indonesiër is een doode Indonesiër". Heert hij Connie verteld. Welnu, dit heer heeft persoonlijk, en met het grootste

praktijken uitoefenen. Voor den oorlog was er, voorts zou nog een keer een gestrafte doodgeslagen hebben. Sic. Heb nog een interessant detail van deze massamoord vergeten: vele soldaten beijverden zich de ringen van de vingers van de lijken af te halen. Ik heb er niets van gezien, het was een armyshow, maar alles uit de eerste hand van den MIVT. Maar vandaag moest ik er

geenszins wil ontkennen". Het zij zoo, maar dan wil ik er niets mee te maken hebben. Dit ligt mij niet, het gaat in tegen alles, wat ik voel en denk en waaraan ik waarde hecht. Door dit dichte gordijn van moord en dagelijkse rotzooi kan ik de idealistische opvoedende taak van ons niet meer zien.

Bernman

Parts of a letter from an unknown author to Paul [...] about the mass execution in Suppa by Dutch soldiers, 28 January 1947. Parepare, South Sulawesi, 29 January 1947. One item. D H 1284, number 149.

3.2 The Indisch Bronbeek District

The *Bersiap* was an extremely violent period in Dutch and Indonesian history that lasted from October 1945 to early 1946. In this initial phase of the Indonesian war of independence, thousands of Europeans and *Indisch* Dutch (Dutch people of mixed European-Indonesian heritage), Chinese, Moluccans, Indonesians, British, Indians and Japanese fell victim to violence committed by Indonesian people's militias. Anyone who was seen as the enemy or a collaborator could not be sure of their life. A mass murder took place in the *Indisch* Bronbeek district of Bandung, which was home to retired KNIL soldiers. This photo shows the corpses of residents of this district after they had been exhumed and identified.

Later, the *Bersiap* became one of the specific events that Dutch veterans used to justify the war in Indonesia. The use of extreme violence against the alleged Indonesian perpetrators was regularly presented retrospectively by former Dutch soldiers as 'retribution' for this bloody period.

Civilian victims of the mass murder in the *Indisch* Bronbeek district of Bandung, Java, c. 1946. Photographer unknown. KITLV A216, KITLV 14032.

3.3 Anonymous Adversaries

After several defeats early on by the better equipped Dutch army, Indonesian army commanders increasingly resorted to guerrilla tactics. This strategy made it impossible to distinguish between Indonesian soldiers and the local people. As a result, the Dutch military became increasingly distrustful of Indonesian civilians. From their point of view, someone could be a villager one moment and an enemy soldier the next. That attitude can be seen in this photo where Dutch troops frisk Indonesian youngsters.

The Dutch army considered almost all Indonesians suspects. This was one of the many reasons why the Dutch forces in Indonesia became embroiled in a situation where the violence spiralled out of control. The dynamics were a breeding ground for acts of extreme violence: in such a tense environment many Dutch soldiers took the attitude of 'better safe than sorry'.

Dutch soldiers frisking Indonesian men. Batavia, October 1945. Photograph taken by Netherlands Indies Government Information Service (NIGIS). Or. 27.969, File Number 42, page 26.

3.4 The Final Convulsions

After the Dutch handed over sovereignty to Indonesia on 27 December 1949, there was an attempted coup on 23 January 1950 under the command of Captain Raymond Westerling. The aim was to overthrow the Republican government in Indonesia. This attempt to seize power was carried out by *Angkatan Perang Ratu Adil* (APRA), a military unit that was formed in secret. It was named after Ratu Adil, a mythical figure in Javanese culture who it was believed would one day release the people of Indonesia from oppression. The coup was soon put down by the Republic. It turned out to be a final convulsion, as it led indirectly to the official establishment on 17 August 1950 of the unitary state the Republic of Indonesia. It is quite surprising to find this particular photo in a Dutch album as it is rare for pictures of Indonesian victims of the Dutch army to end up in such albums.

Body of a TNI soldier in Bandung killed during the attempted coup by Angkatan Perang Ratu Adil (APRA) under the command of Raymond Westerling. Bandung, 1950. Photograph taken by D. Enkelaar. KITLV 42914.

3.5 An Indonesian Friendship Book

This photo album is the only one in the collection to have belonged to an Indonesian. Its owner was Sutarso Nasrudin, a soldier in the 1st Division of the Indonesian national army. The album is a friendship book that contains group portraits alongside love songs and battle songs. Thus the celebration of friendship goes hand in hand with a call to arms. It is not clear how exactly this object ended up in the Netherlands, but we do know what happened to Nasrudin. Written on the album cover are the words: “Seized in mid-Java 3-11 RI Owner Executed”. This information raises burning questions, particularly in the light of recent debates about returning colonial heritage items. Who does it belong to? A library in Leiden, the state of Indonesia or the heirs and descendants of Sutarso Nasrudin?

Photo's from an album belonging to Sutarso Nasrudin, a soldier in the Siliwangi Division of the TNI. Central Java, 1948. Photographer unknown. KITLV A1070.

3.6 Faked Escape

Ego documents such as the diaries of Dutch soldiers give a unique glimpse of individual experiences during the war in Indonesia. Many diaries are primarily a record of everyday routine but sometimes the reader chances upon a witness account noted down in passing of a skirmish or even war crimes. It is known that Indonesian prisoners of war were regularly shot and killed, whereby it was reported afterwards that the prisoner in question had ‘tried to escape’. This passage in pink ink is a witness account of this practice. It reports on the events in deadpan language (for example, the text in the margin says “Brains lay in newspaper on street”). The text notes that a prisoner who had “murdered Dutchmen” was shot down. The final sentence says “He made a ‘so-called’ escape attempt”, with the quotes around the word ‘so-called’ functioning as a disclaimer. The implication is that the prisoner did not attempt to escape at all but was simply executed.

Maandag, 17 Juni '46.
 Wacht bij het Huis van 4.30 tot 6.30.
 Gewerkt aan munitieopslagplaats.
 Flopper, die Hollanders vermoord had en
 met nog 5 andere gevangengehouden werd,
 neergeschoten. Hij wilde "hogenaam"
 ontvluchten.

Dinsdag, 18 Juni '46.
 Terrain schoongemaakt. Huurde mits.
 beschiet ploppers op 400 à 500 m. afstand.

Woensdag, 19 Juni '46.
 Geen bijzonderheden.

Donderdag, 20 Juni '46.
 Verhuisd naar oude lemp in Warandjenhal.
 Engelse majoor vraagt om inlichtingen.
 Engelsen altijd netjes gekleed, voor in
 de broek, ook op actie, pijp in de mond.
 Engelse traagheid, ook aan het front.
 's Avonds schaken in de Harmonie,
 Chinezen schaken goed. 10 sigaretten ge-
 wonnen. Met jeep van Lt. Schut om 12 uur
 in de lemp. Wiel. wagen voor de G.M.C.A.
 uitstappen.

Vrijdag, 21-6-'46
 Verlof. 's morgens om 6.15 met wagen
 naar Tjaloeng om aan de warmwater-
 bron te wassen. 2 films in Astoria en Capitol.
 "Thousand Cheers" over de Ameri. Tuf en Eddy
 "Gemwone" als traserewerker.

Heerinnen
 lezen in
 (krantje)
 op straat

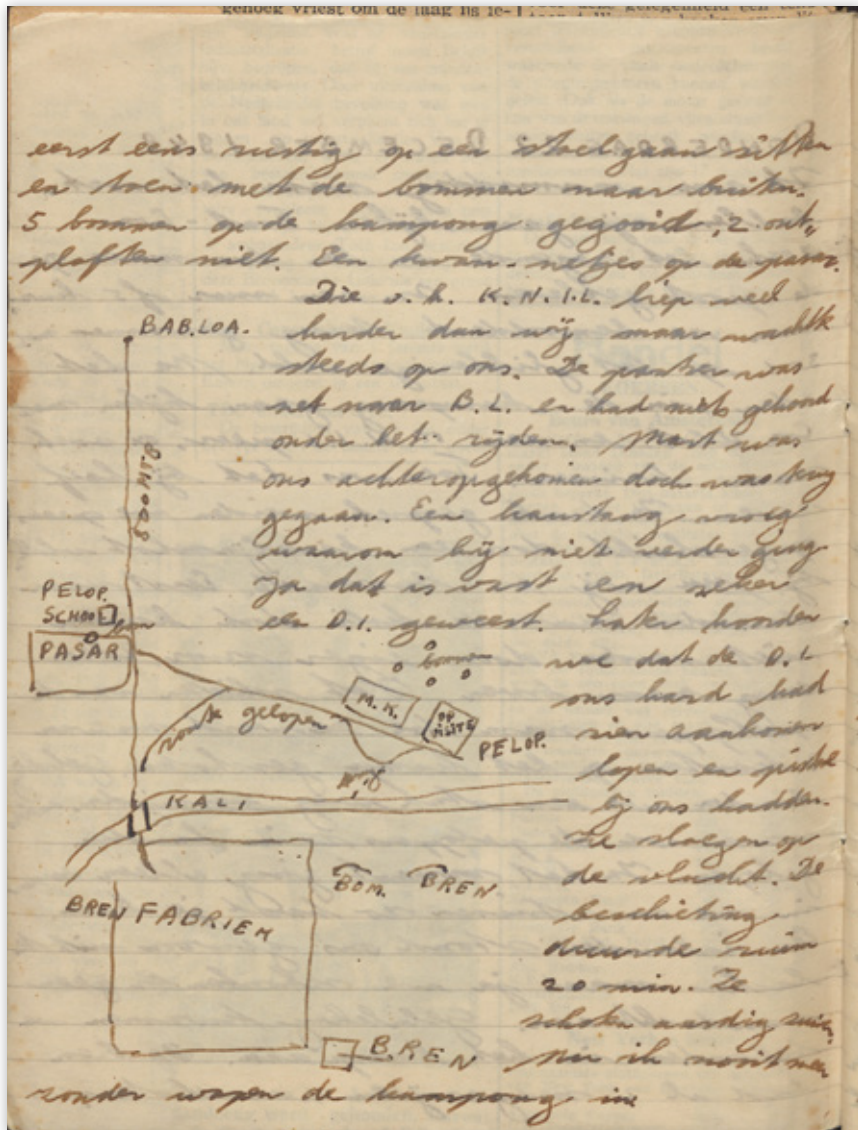
Diary of the soldier Verbeten, first company VII Reg. storm troops, army postal service office. Batavia, 1946. Or. 27.014-1.

3.7 Bomb on the Market

The Dutch troops had much better equipment than their Indonesian opponents. Not only were the Dutch infantry better armed but the Dutch forces also had heavier equipment such as tanks, planes, ships and artillery. The Indonesian forces made up for this imbalance by switching to guerrilla warfare. Without clearly defined battlefields, situations frequently developed in which there were civilian casualties, especially when Dutch troops deployed heavy weaponry. This was termed ‘technical’ or ‘mechanical’ violence and often involved shooting at a target from a great distance, with little idea of the effect. Such actions could result in large numbers of civilian casualties. This text mentions five bombs that were dropped on a kampong: “Two didn’t explode, one came down nicely on the pasar [market].” This soldier has drawn a little map showing the “pasar”, “factory”, “pelop” (short for pelopor, or pelopper) and “bomb”.

TRANSCRIPTION

“After eating in the kampong, went and had a look with [C.V.] and a KNIL chap to search for *kris* knives. We were in the middle of a conversation when we were disturbed by a carbine shot nearby. [...] The shooting from the *peloppers* increased and now they were shooting at the camp from three sides. [...] At that point, the only thing I could think of was to keep on walking as fast as I could. A native just stood and laughed at us but we ignored them. Luckily we got back to the camp unharmed. [...] Sat down first on a chair to get some rest, then went outside with the bombs. Launched five bombs at the kampong. Two didn’t explode, one landed nicely on the *pasar* [market].”

Diary of the conscript C. Kommer (see also p. 74). West Java, 22 December 1949. Or. 27.014-3.

[4.3, detail]

4

Iconic Events and People

It is the case for all wars that they are often reduced to that one brilliant commander or tragic battle. That involves a choice of who and what is deemed ‘iconic’ and who and what is not. Numerous iconic events and people can be identified in the Indonesian war of independence too. That is because many different belligerent parties became embroiled in the conflict, each with its own view of ‘its’ events and key figures.

In this theme, an attempt has been made based on the collections of KITLV and Leiden University Library to consider ‘the iconic’ from a variety of angles. While no side has been chosen, the available material in the archives is still a limiting factor. Even so, the aim in this theme is to offer a well-considered selection. It shows some of the historical figures and events that symbolized the groups and developments during and – in particular – after the war in Indonesia. The way in which some people and moments developed into icons in the Netherlands and Indonesia tells us a great deal.

4.1 The British Invade

This photo gives a glimpse of the start of the Indonesian war of independence. After Japan capitulated, the British were given the task of restoring order in Indonesia. To do this, soldiers from British India were deployed. This included Gurkha brigades, elite units consisting of soldiers from Nepal. It resulted in a situation in which colonial troops from one colonial power (Britain) were used to defend the colony of another colonial power (the Netherlands). Eventually, this led to a bloody clash on 10 November 1945 between British and Indian troops on the one hand and Indonesian fighters on the other. This confrontation, the Battle of Surabaya, has entered the history books as the most savage fight of the Indonesian war of independence.

Soldier of the 3rd Royal Gurkha Rifles talks to a Dutch child. Batavia, 1945.
Photograph taken by Netherlands Indies Government Information Service (NIGIS).
KITLV 6760.

4.2 A Colonial Future?

At the Malino Conference in 1946, Lieutenant Governor-General Huib van Mook (wearing the tropical helmet) was welcomed by the Prince of Gowa. At this conference, Van Mook (as the highest-ranking official in the Dutch East Indies) revealed his new plans for the gradual decolonization of the colony. The idea was that the Malino Conference would result in a federal union of states that could act as a counterweight to the Republic on Java and Sumatra, which the Netherlands had recognized. However, Sukarno and his associates saw this as an attempt to undermine the Republic and viewed the Malino states as Dutch puppet states. Federalist Indonesians, however, wanted independence to be a gradual process, with local autonomy and in consultation with the former colonial power. The Malino Conference thus proved the start of a bitter conflict about the constitutional form and political direction that Indonesia should take.

Lieutenant Governor-General H.J. van Mook is welcomed by the Prince of Gowa at the Malino Conference, northeast of Makassar. Sulawesi (Celebes), 1946. Photograph taken by Netherlands Indies Government Information Service (NIGIS). KITLV A1133, KITLV 157695.

4.3 The Final Curtain

On 27 December 1949, the formal transfer of sovereignty to the Republic of Indonesia was signed in the Royal Palace on Dam Square in Amsterdam. This photo shows the Indonesian flag being raised during the transfer of the command over Central Java in Semarang. The origins of the Indonesian flag are not entirely clear. The story told on the Dutch side was that the flag was created when Indonesians tore off the blue strip at the bottom of the Dutch tricolour. But this ignored the fact that the Republican nationalists saw themselves as the heirs of a united precolonial Indonesia (the Majapahit Empire). It was believed that this empire also used a red and white flag back in the thirteenth century. Sukarno and his associates explicitly identified with that glorious past.

Transfer of the command, Semarang. Central Java, 1949. Photographer unknown. D H 1297, KITLV 40558.

4.4 Internal Strife (interview)

Mr R. from Java received military training from the Japanese after they had occupied the Dutch East Indies. After the capitulation of Japan, revolution broke out in Indonesia. R. and his comrades formed a combat unit using Japanese weapons. The unit became part of the Republic of Indonesia's national army, the TNI. However, other Indonesian military forces were fighting for control of the archipelago too. On 18 September 1948, soldiers of the communist party PKI started a rebellion together with sympathisers in the TNI in the city of Madiun, which at that point was controlled by the Republic. The merciless way in which the TNI put down this uprising convinced the United States that the Republic could become an ally in the global fight against communism. This made the uprising in Madiun a key turning point in the war in Indonesia. Mr. R. talks about the brutal treatment of the communist soldiers, a painful memory that continues to haunt him.

Indonesian communist students with banner. Near Tasikmalaya, date unknown.
Photographer unknown. D H 1691 (45).

TRANSCRIPTION

I: "When you saw how the TNI killed other TNI soldiers and PKI soldiers, it wasn't so clear anymore who were the good guys and who the bad ones, and who stood for what. How did you feel about that?"

R: "They were on the PKI's side. They shouldn't have been doing that. They were in the wrong. They were captured and shot dead. But first, before they got a bullet, they were stabbed with a bayonet. Oh!"

I: "And then they were shot?"

R: "Yes. I saw that, you know!"

I: "You saw that, and then you continued?"

R: "Yes. [Silence] It's not nice to have that in your mind again."

I: "Have you often thought back to that?"

R: "Yes. You can't just forget that. It's impossible. How they screamed when they got that bayonet in their body. Sometimes people say, 'He's just making it up! Are those things true?' But I saw it! I'm telling you, the TNI bayoneted them."

4.5 The Chinese in Revolutionary Surabaya (interview)

When the Allied British troops landed in Indonesia in 1945 to disarm the Japanese, the Indonesian revolution was already underway. An incident at the Oranje Hotel in Surabaya in which the Dutch tricolour was raised sparked off the bloodiest battle in the war of independence. The revolutionaries feared that the British would help the Dutch colonial power take back control. Everyone who the Indonesian revolutionaries suspected – rightly or wrongly – of spying or collaboration with the colonial power was in danger, including Indonesians. Chinese Indonesians too were often seen as representatives of the colonial regime. That was why Mr Sie and five others organized the evacuation of Chinese families from Surabaya. He talks about the violence that erupted at that time. While Indonesians remember this period as the Revolution, for the European and *Indisch* Dutch it is known as the *Bersiap*. These different perspectives on the war still reverberate today.

Chinese refugees making their way to the British lines during the Battle of Surabaya. Surabaya, 1945. Photographer unknown. KITLV 44715.

TRANSCRIPTION

S: "We slept in the rice husking mill with those... refugees, let's call them, all of them Chinese. On the way, I saw one person, a general; apparently he was an Arab because one of the bystanders said that. He said it was the Arab Sunkar. I'll never forget those words: Arab Sunkar."

I: "Arab Sunkar?"

S: "Sunkar is a name, Arab because he's an Arab and he's called Sunkar. He was dragged from South Surabaya in the direction of Sidoarjo. I saw that."

I: 'What do you mean, 'dragged'?'

S: "Dragged behind a truck, alive."

I: "Oh no."

S: "Dragged. Because he was a '*mata-mata musuh*' [spy]. And – I myself didn't see it but one of my friends did, Lian Hwat – people were burned. In the square. '*lya mata-mata musuh*.'"

I: "Were they Chinese people?"

S: "No, no. No Chinese at all. They were Indonesians."

I: "And you went to Surabaya for the Chinese..."

S: "To fetch them."

I: "...and take them to a safer place."

[5.4]

Voices from the War

There are few people around in 2021 who can give eye-witness accounts of the Indonesian war of independence, and their numbers are becoming ever smaller. However, Leiden University Library's oral history collections still let us listen to first-hand testimonies of the war. Oral accounts not only provide new insights into historical events but also add nuances or reflections on those events. The interview extracts presented in this theme offer a wide range of personal perspectives on the war in Indonesia.

It is hardly surprising that all the interviews reveal the lasting impact of the war. As a source, interviews are highly subjective. Recorded many years after the event, they demonstrate how unreliable our memories can be or how interviewees are influenced by subsequent debates about the war in society at large. Even so, many people can recall their experiences with an impressive eye for detail. The 'voices from the war' that are presented here include civilians, soldiers and many others too.

The aim in making the selection was to let people with very different experiences be heard. Most of the interviews come from the collection of the Indonesia Oral History Foundation (*Stichting Mondelinge Geschiedenis Indonesië*, SMGI) and were recorded in the 1990s and 2000s in the Netherlands. This colours the witness accounts. One priority was therefore to select interviews that present positions and experiences from the war that usually tend to be overlooked, both in the Netherlands and Indonesia. Another selection criterion was the historical importance of the interviews: each testimony and each perspective brings us closer to the historical reality of the war of independence in Indonesia.

5.1 Pangs of Conscience (interview)

After a tough period of forced labour in Japan, in 1945 the *Indisch* KNIL soldier Mr Belvroy had to face Indonesian revolutionaries. Not long afterwards, he was transferred to the Special Troops Depot (*Depot Speciale Troepen*, DST) commando unit. He ended up on South Sulawesi under the charge of Captain Raymond Westerling, where he had to apply the notorious ‘Westerling method’. This method involved using harsh tactics to obtain intelligence from the local people, which was then used to draw up a list of alleged ‘terrorists’. The DST troops would encircle a kampong and the people on the list would be executed, in public without trial. While exact estimates vary, thousands of people were killed in this way on South Sulawesi between December 1946 and March 1947; this was a war crime that had approval from on high. Belvroy talks about how carrying out these ‘purges’ brought him pangs of conscience in later life.

Village next to a paddy field. South Sulawesi, 1937. Photographer unknown. KITLV 78227.

TRANSCRIPTION

B: "Then you ask yourself if you really went through that. Then you feel guilty. You took part in something that you didn't want. That's sometimes difficult to explain. It's very difficult to be able to endorse it. The fact that you still went through it, without knowing or wanting it. Because that's what it's about in the end."

I: "You're referring to your military deployment against the Indonesians? How did you feel about that, the fact that you were deployed against your own people – if I can put it like that?"

B: "Yes."

I: "How did you feel about that?"

B: "You point your gun barrel at people you would actually like to keep alive. And that's the difficult thing: processing what happened. Even now. Because basically you're a soldier but you're also a murderer. Because that's what it's about: you need to be able to justify it, and that's not possible."

I: "Couldn't you go to your superiors and say, 'Sorry, I can't do this?'"

B: "That wasn't accepted. You were a soldier and you had to do your duty. That was what you were told."

5.2 Guerrilla and Counter-guerrilla Warfare (interview)

When Mr H. advanced with his KNIL unit during the first Dutch military operations in 1947, the Indonesian adversary was nowhere to be found. The Indonesian army had retreated, using scorched earth tactics, before the Dutch troops could launch their attack. The Indonesian troops waged guerrilla warfare against the Dutch army, which had the advantage of more weapons and heavier artillery. They used hit-and-run attacks to try and thwart Dutch attempts to restore colonial authority. Mr H. talks about a revenge campaign that his commander organized after two Dutch soldiers were killed in an ambush. The reprisals were aimed at setting an ‘example’ for the Indonesian freedom fighters, and for the local civilian population to discourage them from supporting the freedom fighters. This dynamic of guerrilla and counter-guerrilla attacks dragged the warring parties into a cycle of violence that spiralled out of control.

Dutch military column under fire during the Operation Product / *Agresi Militer Belanda* //First Military Action in the vicinity of Porsea. Sumatra, 1947.
Photographer unknown. KITLV 14079.

TRANSCRIPTION

H: "Look, of course you get excesses. If you're a bad person and you have some motive for shooting someone in the head, you'll think up a reason. That's what people are like. All that rubbish about us being comparable to the SS and us torturing people.

Well, I know one case of an ambush where civilians were shot dead and then the officer gunned down six people. Did I tell you that story?"

I: "I don't believe so."

H: "Well, one time a civilian vehicle got caught in an ambush, a provisions vehicle with a *baboe* to do the buying and two soldiers for protection. Two dead. The car smashed to smithereens. The commander was so furious that he grabbed six of his prisoners, took them to the site of the ambush and had them shot dead. He said they had to lie there for three days. Right, a really nice, quiet guy... I do remember his name, but – I mean because this is being recorded – I won't say his name because then some action group or other will say something nasty."

I: "How did you feel about it at the time?"

H: "Understandable, no more than that. I didn't approve or disapprove. Understandable."

5.3 Hearts and Minds (interview)

Mr D. grew up in Kampung Afrikan, a separate neighbourhood in Purworejo for descendants of African soldiers serving in the KNIL. In the nineteenth century, the KNIL had recruited these Africans via slave traders in Elmina on the coast of what is now Ghana. Their descendants, who were known as *Belanda Hitam* or ‘black Dutch’, usually had an African father and a Javanese mother. Many of these Indo-Africans followed in their father’s footsteps and joined the military as professional soldiers. However, Mr D. was called up for the KNIL in 1941 and was later held prisoner in Japan. When the archipelago was liberated, he joined the army again to help the British disarm the Japanese on Bali. Indonesian freedom fighters had recently started operating on the island. He talks about how his troops fought the revolutionaries on Bali and how the dividing line between the Indonesian combattants and civilians started to blur. At the same time, he was ordered to win the hearts and minds of the local population: a contradictory mission.

The Dutch Royal Marines provide outpatient care to the people of Kamal. Madura, 1947. Photographer unknown. KITLV 14075.

TRANSCRIPTION

I: "How did those actions work?"

D: "We were given the necessary information about the Indonesian freedom fighters. Then, towards dawn, we would surround those villages. At daybreak the troops would enter the villages and the freedom fighters would be taken prisoner. But it was a heavy-handed operation. Of course the villagers soon realized what was going on. That's why the order was given not to flee. But I can imagine those people would have panicked and tried to flee anyway. They were simply shot down. That's incredibly... that is really... That's what happened every time. But of course there would inevitably have been innocent people who were shot down too. That is undoubtedly true. As a medic, I had to try and care for those wounded Indonesians."

I: "Do you know why you were given that order?"

D: "Of course we were supposed to generate goodwill among the Indonesians. In Mengwi on Bali, there was an Indonesian outpatient clinic. I'd regularly help out there, giving medicines. Because the army had more medicines than the Indonesians. We'd also confiscated the medicines that the Japanese had. So I gave that to the Indonesians. The idea was just to generate goodwill, of course."

| Anonymized interview with Mr D. SMGI 1187:1 (13), 1997.

5.4 Revolutionary Violence (interview)

After the Republic was proclaimed, the Indonesian revolution broke out, sparking a particularly violent period that is known in the Netherlands as the *Bersiap*. This word, which means ‘be prepared’ in Indonesian, became the battle cry for the *pemuda*, the youth militias, aimed at everyone who refused to accept Indonesia’s independence or who was suspected of this. While the period was dominated by Indonesian violence against the *Indisch* Europeans, Moluccans, Dutch and Chinese, there were many different victims and perpetrators of this extreme brutality. Violence could trigger an escalation in the form of reprisals. *Pemudas* attacked the Christian village in which Mr C., a Moluccan, lived. After being abused and humiliated, he was freed from Bogor (Buitenzorg) prison by British Gurkha troops. He then voluntarily joined the British army to take action against the Indonesians. Mr C.’s account shows how perpetrators and victims were not clearly defined separate categories in this early phase of the war of independence.

Indonesian nationalists guarded by Gurkhas. Batavia, 1945. Photograph taken by Netherlands Indies Government Information Service (NIGIS). KITLV 25305.

TRANSCRIPTION

I: "Did the British take untrained youths and volunteers to fight alongside them?"

C: "Yes, you could apply to the British camp as a volunteer. These were police actions to stop the extremists infiltrating. And of course we were really keen to do something in return if possible. So for us, it was of course really fine to be able to take part in these police actions together with the British army."

I: "Did you have any sense that it would be dangerous?"

C: "Sure, that was made completely clear beforehand. These weren't games you were playing out there: they were serious operations. So you had to be aware of that, of course."

I: "Did you have to sign anything?"

C: "Well, no. We were so fanatically involved in the situation that we wanted to do our bit for these operations."

I: "And your parents?"

C: "My father was dead against it at first, of course. But you still pushed to be allowed to join them. I went along several times – two or three times, I think. Afterwards, I concentrated more on school."

| Anonymized interview with Mr C. SMGI 1303.3 (2), 1998.

5.5 Shades of Grey (interview)

Both propaganda and history books tend to make a sharp distinction between enemies and allies, but the reality was more nuanced. The father of Mrs S.J., a Javanese, was a KNIL sergeant but he could not progress further up the ranks because of his 'native' status. Mrs S.J. attended Dutch schools but felt Javanese. In the colonial period, she was in a scouting group that flew the Indonesian flag. But she was suddenly removed, as her father's reputation was at stake. During the Japanese occupation, she became convinced that Indonesians need to free themselves from both Japanese and colonial oppression. When the revolution broke out, her father joined the Republican army without a moment's hesitation. Mrs S.J. talks about her experiences and about her father, who later switched back to the KNIL. During the war, she married a Dutch soldier and emigrated with him to the Netherlands.

Young Indonesians stand to attention as the Indonesian flag is raised. Java, c. 1945-1950. Photograph taken by Cas Oorthuys. KITLV 44728.

TRANSCRIPTION

SJ: "My mother and I had to go to Yogyakarta [the capital of the Republic]. We walked for three nights and three days. There wasn't any transport. We had to go to my father."

I: "Was your father back with the KNIL then?"

SJ: "No. He was with the TNI then. He's got a TNI uniform in his cupboard, as well as a KNIL uniform."

I: "So your father..."

SJ: "...switched sides to the TNI. When the Japanese left. He applied to them and was taken on. He was promoted a rank, because those KNIL guys had experience and the Javanese didn't. Then all of a sudden my father was a TNI captain!"

I: "Can you remember how your father arrived at that decision to join the TNI?"

SJ: "He's an Indonesian. That's an easy decision."

I: "He'd really got a feeling that the Dutch should never return?"

SJ: "Yes. But when the Dutch arrived, they had hope again, and then he immediately switched back to the KNIL."

I: "And when did he return to the TNI again?"

SJ: "Only later, after the Dutch had left."

| Anonymized interview with Mrs S.J. SMGI 1314.1 (14), 1998.

5.6 The Bombing of Malang (interview)

Whereas the Indonesian military were generally poorly armed during the war of independence, the Dutch army deployed tanks, ships and planes. This so-called ‘technical violence’ could cause considerable damage to the enemy. However, while these weapons had serious firepower, they were not very accurate. As a result, it was not uncommon for bombardments and artillery fire to lead to numerous civilian casualties. Unsurprisingly, this form of warfare sowed fear among civilians. Mrs S.M., a Chinese-Indonesian woman, was only four when she experienced the Dutch bombing of the city of Malang, where she lived with her family. She talks about this childhood memory, which illustrates the impact of the Dutch bombardments during the war.

Refugees making their way to the British lines during the Battle of Surabaya. East Java, 1945. Photographer unknown. KITLV 44717.

TRANSCRIPTION

SM: "The street had to be evacuated. They had warned us that a Dutch plane would be bombing the street."

I: "Why would they do that?"

SM: "I don't know. Then I had to poo. Everyone was waiting for me outside the door. My mother told me all this later. My mother helped me. Then I'd just finished so my mother and I ran to the front door where everyone was already in the street waiting. Then the whole building was bombed to the ground, right behind me."

I: "So the bomb fell on your house?"

SM: "Yes, I got such a fright. I clung to my mother's legs, but she was heavily pregnant with my brother. I can remember – in fragments – that there were a lot of people lying in the street with their stomachs ripped open, blood, a broken leg and intestines. That was a bombardment like you see in films. A bomb doesn't have eyes. They don't just bomb the buildings; they were bombing the people too. So they could claim that Indonesia still belongs to the Netherlands. We walked to the borrowed house and then the next day my brother was born. In Jalan Dempo. We could borrow that house because the people who lived there had already fled."

[6.4]

6

Daily Life

The images traditionally associated with war are of fierce battles, bombardments and troops marching. While the Indonesian war of independence was very much that kind of a war, after a while people resumed their daily lives and focused on the future, albeit an uncertain one. That applied to both Indonesian and Dutch soldiers and civilians. They went to work or school, held parties, fell in love and got married. They did their shopping in the *pasar* (markets) and prayed in the mosque, temple or church. Christmas, Saint Nicholas and Ramadan continued to be celebrated.

Even so, the war was never far away. The need to maintain morale was a constant throughout the war. However, as this selection makes clear, the approach taken differed. People varied too in their views on the future of Indonesia. While the Netherlands tried to maintain some kind of colonial or postcolonial relationship any way it could, a new era started for Indonesia that was geared to independence.

The focus in this theme is on everyday life during the war. The selection shows what this meant in practice for freedom fighters, schoolchildren, government officials, nurses and soldiers, and how they experienced the war when away from the fighting. These sources show that war and life are two sides of the same coin, certainly in 1945–1949.

6.1 Our Hearts are With Them

The National Effort for Welfare in the East Indies (*Nationale Inspanning Welzijnsverzorging Indië*, NIWIN) was a charity for the welfare of the Dutch troops in Indonesia. With its slogan ‘Our hearts are with them’, the organization offered the soldiers moral support, for example by sending Christmas packages with luxury items such as cigarettes and chocolate. It was expensive sending such packages given the shortages and austerity of the post-war period, so donations were needed. The packages were intended to boost the morale of the Dutch troops stationed so far from home and give them a touch of the Netherlands. Pre-addressed cards were sent with the packages so that the soldiers could thank the home front personally.

‘Aan onze mannen en vrouwen in Indië’. Poster for the Christmas package campaign of Nationale Inspanning Welzijnsverzorging Indië (NIWIN). c. 1946. Printer: Intenso, Amsterdam. Dimensions: 75.5 x 107.5 cm. Or. 27.433.

6.2 Invisible Danger

This army information service (*Legervoorlichtingsdienst*) poster illustrates the risks that Dutch soldiers encountered in the tropics. It was not just the war that presented a danger but also the unfamiliar surroundings and the tropical climate. In addition to instructions on hygiene and warnings about sexually transmitted diseases, the information service also called attention to protection against disease. The dark-blue background in this poster promoting vaccination suggests the night with all the invisible dangers it brings. A large mosquito is portrayed prominently, representing the risk of malaria, a dangerous disease that could be fatal.

'Ziekten maken meer slachtoffers dan kogels, bescherm uzelf door inenting'.
Poster for the Legervoorlichtingsdienst, The Hague. c. 1946. Design: Art Studio.
Dimensions: 55 x 80 cm. Or. 27.011-24.

6.3 Colonial Tourism

W.M. van der Leeuw was captain of the Infantry of Special Forces. In 1947, he took part in the *Agresi Militer Belanda II*, the military campaign known in the Netherlands as the Second Military Action. In between the skirmishes, there was time for everyday activities. That included visits to Indonesia's tourist attractions. Here, we see Van der Leeuw in the final year of the war at Borobudur (Central Java), the largest Buddhist temple in the world. The soldiers are posing next to centuries-old statues. They are clearly enjoying themselves: the caption under one of the photos says "Beer!" (Bier!).

Dutch soldiers visiting the Borobudur. Central Java, June 1949. Photographs taken by W.M. van der Leeuw. Or. 27.764, album 4, page 21, 24 and 25.

6.4 Wartime Romance

The Dutch East Indies had a long history of intimate relations between Dutch men and Indonesian women. Relatively little is known about the role of women in the Indonesian war of independence. However, Indonesian women and girls certainly played an important part in the daily lives of Dutch soldiers. They were often employed cleaning and doing the washing in and around barracks, as a *baboe* (maidservant) or *kokkie* (cook). Most Dutch soldiers first came into contact with the local Indonesian women in this domestic context. The result was mixed-ethnic relationships but also an increase in the incidence of sexually transmitted diseases and sexual violence.

A.J. Bos, a soldier in the Dutch army, with an Indonesian woman in the camp at Banjar in Ciamis. West Java, 1948-1949. Photograph taken by A.J. Bos. KITLV A1179, KITLV 401970.

p. 116

Joop Krijnen, a soldier in the Dutch army, with an Indonesian woman in the camp in the barracks in Bandung. West Java, 1949. Photograph taken by A.J. Bos. KITLV A1180, KITLV 402096.

6.5 Unity in Struggle

This drawing conveys the message that all members of Indonesian society can contribute to the struggle for freedom. The text “*Marilah mendjamin makanan Pahlawan² kita*” (Let’s guarantee the availability of food for our heroes) is a call to Indonesian families to provide food to Indonesian fighters, who are portrayed as disciplined and having a clear combat strategy. The message of this poster is: do help Indonesian soldiers to carry out their duty to protect Indonesia. Indonesian families are encouraged to contribute to the Indonesian fight for independence by providing food and other necessities. The smiling Indonesian soldier symbolizes the unity between the people and the army – between the backline and the frontline.

'Marilah mendjamin makanan Pahlawan² kita'. Indonesian propaganda poster, signed in print by So[e]pon, distributed by S.M.N.U.P., bag. c. 1945-1947. Kesenian [art section]. Or. 27.740-5.

6.6 A Thousand Books and Grenades (interview)

During the colonial period, Mr Sosrosuwarno attended a Dutch Native School (*Hollands Inlandse School*, HIS). But it was at home where he learned about the distinction between *Indisch* history – which focused on the Netherlands – and Indonesian history. He was also a keen reader from a young age of the works of Multatuli, a famous Dutch author of the nineteenth century who criticized Dutch colonialism. The capitulation of the Dutch East Indies after the Japanese invasion made a deep impression on Mr Sosrosuwarno. It seemed the Dutch were not as invincible as the schoolbooks said. He galvanized young people for the independence cause by pointing them to the work of Indonesian intellectuals such as Sukarno and Sjahrir. During the war of independence, Sosrosuwarno started his studies at a recently founded Indonesian university. He also joined *Laskar Kere*, the student troops of the Republic of Indonesia. Armed with Japanese weapons, they fought the British army's Gurkha troops between Solo and Semarang. Mr Sosrosuwarno talks about how he combined fighting and his university studies.

Group portrait of Indonesian freedom fighters. Java, 1948-49. Photographer unknown. KITLV 14040.

TRANSCRIPTION

I: "You must pretty much have stopped going to school?"

S: "Well, after we fought at the front we went back to school. We got the lesson material we had to catch up with from our classmates. When we were at the front, we took our books with us to study. You had to make the best of a bad job! When I was wounded, I got a hero's welcome. I began to write with my left hand: I thought perhaps I'd lose my right hand."

I: "How did you get involved in that fighting?"

S: "*Laskar Kere* was in Salatiga and I went there. I wanted to join the fighting. One of our teachers spent the whole night trying to persuade me not to. 'Don't join the fighting, young man, carry on with your studies. Because you're our country's future.' But I was determined to join the fighting. So then I got a lift with a truck to Salatiga and I joined *Laskar Kere*. I'd never fired a shot with a gun in my life before. I shot at Gurkhas for the first time in one of the battles there – in Tuntang. Over time, I got better and better and better at it."

| Interview with Mr S. (Suhendro) Sosrosuwarno. SMGI 1466.2 (4). Hilversum, 1999.

6.7 Red, White and Blue? (interview)

The dividing lines in the colonial hierarchy were based not just on ethnicity, class, gender and rank but also religion. Like the Moluccas, Papua and the Sunda Islands, North Sulawesi had been converted to Christianity in the nineteenth century as part of the civilizing offensive. Thanks to the work of the missionaries, a relatively large proportion of the population in Manado in North Sulawesi felt an affinity with the Netherlands. The mother of Mrs Fransz-Rompis, from Manado, secretly kept the Dutch tricolour during the Japanese occupation of the Dutch East Indies. Like her mother, Mrs Fransz-Rompis felt no bond with the Indonesian fight for freedom that flared up after the occupation. Her father, on the other hand, was a convinced nationalist. During the war of independence, she worked as a nurse in a military hospital near Manado. That was where she met her husband, an *Indisch*-European man serving as a conscript in the Dutch army. She talks about their wedding day, which was during the final phase in the decolonization of Indonesia.

‘Groet uit Menado’. Sulawesi, c. 1900. Publisher: K.D Que, Manado. Postcard. KITLV 1403508.

TRANSCRIPTION

F-R: "We defended our tricolour so hard when the Japs were there during the Second World War; we shed tears when we heard the *Wilhelmus* [Dutch national anthem]. We would only bow to that [Dutch] flag."

I: "Did you feel an affinity with that?"

F-R: "Involved, yes. Yes. I had – and I'm sorry to my Indonesian family to have to say this – I didn't have any nationalistic feelings. No *merah-putih* [red and white] feeling.

When we got married, our tent was pelted by *merah-putih* fanatics. They didn't want that Indo, that *Belanda* in their village. They were basically rabble-rousers. They wanted nothing to do with my husband. Could that be why he became an even more enthusiastic supporter of the Dutch regime? It's possible. I just want to mention that it was still so heated then. It was 1948. If the Indonesian national anthem was played, he would shut himself away. It meant nothing to me. But it didn't affect me either. Dutch? Yes, he was an *Indisch* Dutchman. But so loyal to the flag. That's why we opted for repatriation. If you can call it that. It was repatriation for him, even if we didn't know the country [the Netherlands]."

6.8 Postcolonial Outsider (interview)

Mr A.'s grandparents on his mother's side had African fathers. Mr A.'s mother died shortly after the war of independence broke out, and his uncle became his guardian. This uncle worked for a Dutch forestry company in Balikpapan until 1949, and that was where Mr A. went to school. He was in a class with Javanese children whose parents worked for the Anglo-Dutch oil company Royal Dutch Shell. His classmates wanted to know what 'side' Mr A., who was not much interested in politics, stood on. This meant that the war of independence crept into the classroom even though Balikpapan was not the scene of any fighting at that point. After the handover of sovereignty, the whole family was 'repatriated' to the Netherlands. Mr A. and his family settled in Het Gooi where once again he was confronted with his background as a *Belanda Hitam* or 'black Dutchman'. Mr A. went on to become a teacher.

People waving goodbye on the quayside, probably in the port of Balikpapan. Kalimantan, c. 1935. Photographer unknown. KITLV 172834.

TRANSCRIPTION

I: "Did you see anything of the police actions?"

A: "We were in Balikpapan when it got nasty. We noticed it a lot with the Indonesian boys at our school. They were basically already nationalists. Then you get them asking me again and again, 'What are you actually? You're a black Dutch boy, you don't belong anywhere.' That's what those young men, those communist youths said. They were very bright lads, you know, at our school, Javanese boys. It was a repetition of what I went through years ago. And I didn't like it actually, because it made me confused again. Because I couldn't discuss it with anyone. I wasn't the kind of person to talk easily to others about what I was going through. That wasn't normal back then. I found it very difficult. Then I came to the Netherlands and I got to hear the same story all over again. That 'Weird, you people coming here' response."

I: "You never really belonged?"

A: "Exactly. I had that feeling for a very long time. I still have it now. But now I think: let them talk. Whatever. I just go my own way. I've already proved myself."

| Anonymized interview with Mr A. SMGI 1140.1 (9), 1997.

Perang Kemerdekaan Indonesia dalam Gambar

1945-1949

Daftar isi

<i>Sampul katalog</i>	137
<i>Prakata</i>	138
Perang Kemerdekaan Indonesia 1945-1949 dalam Gambar <i>Gert Oostindie</i>	140
Revolusi Indonesia: Propaganda Perang dalam Pamflet <i>Muhammad Yuanda Zara</i>	142
Menghimpun, melihat, dan menceritakan <i>Marieke Boembergen & Alicia Schrikker</i>	144
1 Seruan untuk Berjuang	147
2 Membingkai Musuh	156
3 Kekerasan dalam Teks dan Gambar	166
4 Tokoh dan Peristiwa-peristiwa Ikonis	172
5 Suara-suara dari Perang	178
6 Kehidupan Sehari-hari	188

Sampul katalog

MUHAMMAD YUANDA ZARA

Gambar ini merupakan saduran dari cerita “Seribu Satu Malam” yang berkisah tentang Aladdin dan Lampu Ajaib yang sanggup mengabulkan segala permintaan. Dalam gambar tersebut, jin direpresentasikan sebagai sarana untuk mencapai dominasi kerajaan Belanda, seperti yang ditunjukkan oleh bendera Belanda. Orang berbaju hijau yang menunggangi jin itu mewakili para kapitalis Belanda yang diuntungkan dari perkebunan Indonesia. Sepintas, topi yang dikenakan oleh pekerja perkebunan Belanda itu tampak seperti helm militer, tetapi jika dilihat lebih dekat, topi itu dapat diidentifikasi sebagai topi mandor atau topi pengawas. Tutup kepala ini biasanya dikenakan oleh mandor pribumi yang mengawasi pekerja pribumi di perkebunan Eropa, dan gemar menghukum pekerja pribumi sesuka hati. Warna hijau topi menandakan keinginan kapitalis Belanda dan tentara Belanda untuk bersama-sama kembali menguasai Indonesia, jika perlu dengan menggunakan kekerasan dan teror.

‘Flying Dutchman’. Satu dari rangkaian berisi 13 lembar gambar Indonesia asli yang digunakan sebagai desain poster propaganda. C. 1947. Cat air di atas kertas kaku. Or. 27.649.

Prakata

Katalog ini diterbitkan sebagai pengantar untuk pameran *Perang Kemerdekaan Indonesia, 1945-1949 dalam Gambar* di Perpustakaan Universitas Leiden. Pameran ini menampilkan beragam koleksi terpilih yang tersimpan di *Bijzondere Collecties* (Koleksi Khusus Perpustakaan Universitas Leiden), termasuk sejumlah besar koleksi milik Institut Kerajaan Belanda Untuk Kajian Asia Tenggara dan Karibia (KITLV-KNAW), yang terdiri dari poster, gambar, foto, tulisan-tulisan tangan, laporan hasil wawancara, dan beragam dokumen resmi yang ditulis oleh kedua belah pihak yang berselisih. Pameran ini terbagi ke dalam enam tema yang menghadirkan objek pameran yang berkesesuaian dengan tema masing-masing, yang secara keseluruhan menegaskan hadirnya ragam perspektif atas satu peristiwa.

KITLV dan Perpustakaan Universitas Leiden merupakan pemrakarsa ide dari pameran tersebut, yang juga berkaitan erat dengan publikasi hasil penelitian ‘Kemerdekaan, Dekolonisasi, Kekerasan, dan Perang di Indonesia, 1945-1950’ (<https://www.ind45-50.org/id>). Program penelitian ini didanai oleh pemerintah Belanda dan dilaksanakan oleh KITLV, Institut Belanda untuk Sejarah Militer (NIMH) dan Institut belanda untuk Studi Perang, Holocaust, dan Genosida (NIOD).

Penelitian untuk pameran ini sendiri dilakukan oleh tiga mahasiswa program magister, yaitu Sander van der Horst, Linde Lammers, dan Melle van Maanen. Ketiganya merupakan tenaga magang di KITLV yang diperbantukan di perpustakaan Universitas Leiden. Mereka bekerja di bawah bimbingan Gert Oostindie (KITLV), Doris Jedamski, Anouk Mansfeld, dan Jef Schaeps (Perpustakaan Universitas Leiden). Semua tulisan dalam katalog ini, kecuali beberapa yang diberi keterangan lain, ditulis oleh ketiga tenaga magang tersebut di atas. Mereka juga dibantu oleh Muhammad Yuanda Zara, sejarawan dari Universitas Negeri Yogyakarta yang juga adalah alumnus Universitas Leiden (MA)

dan University of Amsterdam (PhD). Muhammad Yuanda Zara membantu menulis pengantar pada katalog ini dan mengalihbahasakan teks-teks pada pamflet yang berbahasa Indonesia. Kami juga berterima kasih kepada Esther Captain, Marije Plomp, dan Fridus Steijlen untuk masukan-masukannya.

Perlu diketahui bahwa sebelum dialihbahasakan, semua kutipan dalam bahasa Belanda dan Indonesia ditranskripsi terlebih dahulu sesuai dengan teks aslinya, kecuali beberapa penyesuaian dalam tanda baca, penggunaan huruf kapital, dan kesalahan ketik. Di bagian lain, ejaan bahasa Indonesia modern telah digunakan untuk nama orang dan lokasi geografis.

Perang Kemerdekaan Indonesia 1945-1949 dalam Gambar

GERT OOSTINDIE

Pada tanggal 17 Agustus 1945, Soekarno dan Mohammad Hatta memproklamasikan Kemerdekaan Republik Indonesia. Pada 27 Desember 1949, Belanda menyerahkan kedaulatan Indonesia. Kedua peristiwa tersebut terpaut empat tahun yang dipenuhi dengan negosiasi yang sangat sulit dan peperangan yang sengit. Di Indonesia, periode ini dikenal sebagai Revolusi Indonesia, masa ketika kemerdekaan negara dipertahankan dengan melawan bekas kekuasaan kolonial dan sebuah negara baru dilahirkan. Di Belanda, sebagai mantan pemegang kekuasaan kolonial, istilah yang digunakan untuk merujuk pada periode ini sarat dengan eufimisme dan disebut dengan ‘tindakan polisi’. Baru dalam beberapa tahun terakhir ini saja periode ini disebut sebagai ‘perang’: sebagaimana dinyatakan pemerintah Belanda pada tahun 2005 sebagai “perang di sisi sejarah yang salah”. Tidak ada lagi keraguan bahwa peristiwa itu sesungguhnya adalah perang yang berujung kepada jumlah korban yang tak berimbang di kedua belah pihak. Terdapat lebih dari 100.000 korban tewas dari pihak Indonesia, baik kelompok perlawanan maupun warga sipil, sementara Belanda kehilangan sekitar 5.000 prajurit, itupun kira-kira sepertiga di antaranya adalah serdadu Belanda berdarah Indonesia.

Tidak hanya perbedaan yang mencolok dalam jumlah korban, tetapi juga perbedaan pendapat yang tajam tentang keabsahan Proklamasi 17 Agustus 1945 dan pendapat tentang kembalinya Belanda setelah pendudukan Jepang selama lebih dari tiga tahun. Pandangan-pandangan yang berlawanan disertai dengan gambaran-gambaran yang saling bertentangan tentang ‘musuh’ dan tujuan, keandalan dan metodenya, baik dalam pertempuran maupun di meja perundingan. Di samping perbedaan-perbedaan tadi, tentu ada juga contoh saling

pengertian, rasa sesal, dan keinginan untuk rekonsiliasi, baik selama perang dan, terlebih lagi, setelah perang berakhir. Tetapi, bingkai perselisihan (yang dibangun di atas sejarah panjang kolonialisme) masih hidup sampai sekarang.

Salah satu penyebabnya adalah sifat sumber sejarah yang diproduksi selama perang berlangsung. Sumber-sumber itu tidak pernah netral dan sepenuhnya merupakan produk dari tindakan orang per orang, dan oleh karena itu mencerminkan apa yang dianggap penting oleh orang-orang yang menciptakan sumber-sumber tersebut, apa yang mereka katakan, atau tidak mereka katakan, apa yang mereka lakukan atau tidak rasakan dan pahami, dan bagaimana mereka menilai suatu hal. Tantangan bagi kita pada saat ini dalam memahami sumber yang berasal dari periode 1945 hingga 1949 adalah mempelajarinya secara menyeluruh dan tidak menganggap remeh hal sekecil apa pun yang ada di dalamnya. Hal ini dapat membantu memahami perang itu sendiri dan juga dapat menciptakan ruang untuk menghargai sudut pandang yang berbeda, bahkan tentang apa yang terjadi saat itu dan siapa yang bertanggung jawab.

Arsip dan perpustakaan adalah habitat tradisional para sejarawan. Akan tetapi, penelitian sejarah modern semestinya juga merangkul sumber-sumber yang berada dalam jenis koleksi dan lingkungan yang lain. Selain itu, sumber-sumber baru kini bisa diperoleh melalui sejarah lisan. *Bijzondere Collecties* Perpustakaan Universitas Leiden memiliki banyak koleksi sumber unik yang berhubungan dengan kolonialisme Belanda, yang dikumpulkan oleh KITLV. Pameran ini menampilkan materi pilihan yang menggambarkan tahun-tahun Perang Kemerdekaan di Indonesia, yaitu tahun 1945-1949. Sumber-sumber yang tersimpan di Koleksi Khusus Perpustakaan Universitas Leiden tersebut tidak hanya dapat menjelaskan perang yang pernah berlangsung, tetapi juga menunjukkan betapa berbedanya cara pandang masyarakat saat itu. Oleh karena itu, pameran sederhana ini juga merupakan ajakan kepada semua pihak untuk merenungkan kembali bingkai pemahaman masing-masing atas peristiwa sejarah ini.

Revolusi Indonesia: Propaganda Perang dalam Pamflet

MUHAMMAD YUANDA ZARA

Proklamasi kemerdekaan Indonesia pada tanggal 17 Agustus 1945 hanyalah awal dari perjuangan berat para pejuang Indonesia untuk membuktikan bahwa bangsa baru ini layak untuk hadir dan menjadi bagian dari masyarakat dunia pascaperang. Salah satu perjuangannya adalah mempersatukan warga negara yang saat itu berjumlah sekitar 70 juta jiwa dan terdiri dari berbagai suku dan agama yang tersebar di ribuan pulau. Pada saat yang bersamaan, pemerintah Indonesia juga harus melawan musuh asing: pertama pasukan Jepang, kemudian pasukan Sekutu, disusul dengan perang yang paling hebat di antara yang lainnya, yang berlangsung selama empat tahun, yaitu perang melawan Belanda, bekas penjajah Indonesia yang ingin memulihkan tatanan kolonial.

Propaganda memiliki peranan penting dalam perlawanan Indonesia terhadap Belanda. Berbeda dari propaganda Belanda yang didukung oleh dana, tenaga, dan fasilitas yang memadai, propaganda Indonesia dilakukan dalam kondisi yang sangat terbatas. Propaganda Indonesia dilakukan oleh pemerintah Indonesia, melalui Kementerian Penerangan, dan oleh aktor non-negara, termasuk seniman. Mereka dipersatukan oleh cita-cita yang sama: mempertahankan kemerdekaan Indonesia dari gangguan Belanda.

Propaganda visual Indonesia, seperti yang tersaji dalam poster, karikatur, dan media lainnya, sangat membantu pemerintah Indonesia dalam menggalang dukungan rakyat Indonesia untuk melawan Belanda. Gambar-gambar tersebut mengangkat banyak hal, mulai dari melegitimasi hak kemerdekaan Indonesia, menyerukan kepada rakyat Indonesia untuk bersatu mendukung pemerintah, menggambarkan Belanda sebagai kekuatan kolonial yang kejam, membujuk para

pemuda untuk mengangkat senjata melawan Belanda, mendorong perempuan untuk memberikan bantuan dalam bentuk sandang, pangan, dan dukungan medis, serta meyakinkan masyarakat internasional bahwa keberadaan Indonesia merupakan realitas politik dan memiliki kontribusi terhadap perdamaian dunia pascaperang

Seperti yang dapat diduga, sebagian besar tema propaganda Belanda sangat kontras dengan tema Indonesia. Hal ini termasuk seruan dukungan dari Belanda untuk menyelamatkan Hindia Belanda (*Nederlands-Indië*, alih-alih 'Indonesia') dari cengkeraman fasis Jepang dan kaki tangan mereka di Indonesia. Seruan itu juga berisi perekrutan pemuda Belanda sebagai relawan perang, permohonan dukungan moral dari Belanda untuk para serdadu yang dikirim ke Indonesia, dan peringatan bagi pasukan Belanda untuk berhati-hati terhadap ancaman nyamuk di Indonesia. Meskipun tema propagandanya berbeda, ada kesamaan elemen dalam pendekatan yang dilakukan oleh Indonesia dan Belanda. Kedua belah pihak membingkai 'Diri' dan 'Liyan', misalnya dengan membangun citra negatif musuh, sehingga melegitimasi penggunaan kekerasan. Tujuan masing-masing pihak sangat jelas: memenangkan perang.

Pameran ini merupakan tur visual dari karya seni bermotif politik yang diciptakan oleh pejuang Indonesia dan seterusnya, Belanda. Mengamati gambar-gambar yang masih dapat ditemukan dalam kondisi yang sangat baik setelah selamat dari tahun-tahun perang yang sulit dan periode intervensi lebih dari tujuh dekade adalah pengalaman yang sangat luar biasa. Pameran ini dapat dijadikan sebagai bahan rujukan untuk kegiatan belajar dan mengajar bagi para peneliti dari berbagai bidang, serta bagi masyarakat umum yang tertarik dengan sejarah visual perang. Pameran yang dikuratori bersama ini membantu kita untuk memahami sejarah yang kompleks dan menginspirasi untuk dilakukannya studi lebih lanjut mengenai aspek-aspek yang terabaikan dari konflik Belanda-Indonesia dan sejarah Asia Tenggara pasca-Perang Dunia II.

Menghimpun, melihat, dan menceritakan

MARIEKE BLOEMBERGEN & ALICIA SCHRIKKER

Apa yang terlihat dan tidak? Itulah pertanyaan yang semestinya diajukan. Katalog poster propaganda ini, berikut foto, gambar, dan kenangan pribadi yang termuat di dalamnya, membuka pandangan atas Perang Kemerdekaan Indonesia dari pelbagai sudut. Dulunya, sumber-sumber ini dibuat untuk mempertebal citra diri, misalnya, prajurit Indonesia yang ramah dan gagah berani, serta penjajah yang terlampau kuat, sambil secara bersamaan menampilkan gambaran atas Liyan sebagai musuh yang licik dan gemar membunuh. Poster-poster propaganda kerap secara eksplisit menyajikan gambaran semacam ini tentang perang, dengan sengaja memberi jarak. Sementara, foto-foto justru membawa kita untuk masuk lebih dalam. Ada foto yang merekam tentara Indonesia dan prajurit KNIL menikmati bir bersama di depan candi Borobudur, atau foto mayat orang Indonesia yang tertembak mati dan tergeletak di jalan. Citra diri apakah yang sesungguhnya terbersit di kepala si pembuat foto kala ia mengambil gambar-gambar itu? Adakah sangkut paut antara meminum bir di depan Candi Bobudur dengan kekerasan yang lazim terjadi dalam keseharian kala itu? Tentunya, kita tak lagi bisa menanyakan ini langsung ke si pembuat foto, meski dalam beberapa kasus hal ini dulu masih dimungkinkan. Syahdan, rekaman lisan tentang ingatan orang-orang kerap membuka tabir keraguan dan ketaksaan dalam diri mereka ketika mencoba menengok kembali ke belakang: “Kemudian kami bertanya pada diri sendiri apakah kami benar-benar melakukan itu semua dan lalu merasa bersalah. Kami mengambil bagian atas sesuatu yang sejatinya tak ingin kami lakukan.”

Tapi, adakah yang sesungguhnya tak kita lihat atau dengar? Bukan hanya perang saja yang menghubungkan kesemua foto, poster, dan segala wawancara ini. Mereka juga terhubung oleh kenyataan bahwa mereka disimpan dalam satu tempat yang sama, yakni Koleksi Indonesia di Perpustakaan Universitas Leiden. Sebelumnya, beberapa sumber disimpan terpisah di dua tempat, yaitu di lembaga penelitian Royal Tropical Institute (KIT) dan Institut Kerajaan Belanda untuk Kajian Asia Tenggara dan Karibia (KITLV), yang didirikan di masa kolonial untuk menghimpun pengetahuan tentang koloninya guna keberlangsungan pendudukan Belanda di wilayah jajahan. Lewat masa penjajahan, lembaga-lembaga ini terus menghimpun pengetahuan serta bahan-bahan yang diperoleh dari Indonesia modern pascakolonial. Salah satu contohnya adalah koleksi sejarah lisan yang kini mereka simpan.

Pertanyaan selanjutnya adalah bagaimana, kapan, dan dalam keadaan apa lembaga tersebut di atas bisa memperoleh bahan-bahan ini. Sekilas pertanyaan ini terjawab lewat amatan kami dari informasi yang tertera pada poster-poster yang dibuat oleh Pusat Propaganda, tapi tak lebih dari itu. Meski demikian, pertanyaan di atas masih tetap penting untuk diajukan. Sejarah tentang penghimpunan barang-barang koleksi adalah bagian teramat penting dari keseluruhan kisah yang hendak disajikan oleh pameran ini. Perubahan nilai pada foto, poster, dan buku harian di masa lampau memiliki pengaruh atas cara kita menengok masa lalu dan menentukan apa yang dapat kita lihat atau abaikan.

Sebagian besar foto-foto yang tersimpan dalam album adalah sumbangan dari anak atau cucu si pemilik sesungguhnya guna kepentingan penelitian di masa datang. Kontradiksi yang mungkin muncul antara apa yang hendak diceritakan oleh si pembuat foto dalam albumnya, dan apa yang lalu diketahui oleh kerabatnya, serta apa yang dilihat pada foto tersebut oleh kita bukan saja menjadi bagian dari proses pemaknaan kita terhadap perang, melainkan juga membuka hal yang semula tak tampak. Terkadang kontradiksinya bisa teramat jelas. Contohnya adalah album foto yang dimiliki oleh Nasrudin: album tersebut sampai ke Belanda bukan karena disumbangkan, melainkan disita ketika terjadi operasi militer, yang mungkin kala itu dipakai juga untuk melacak pejuang kemerdekaan Indonesia yang lainnya. Hal yang sama juga terjadi pada sekian banyak poster propaganda yang kini ada di Leiden. Tak salah kiranya apabila kita kini mempertanyakan kembali apakah betul kesemua foto dan album itu adalah sejatinya milik Leiden.

Digitalisasi dan kolaborasi internasional telah membuka akses yang sedemikian besar terhadap berbagai koleksi di Belanda. Oleh karenanya, fakta bahwa pameran ini juga dipertontonkan secara digital di Indonesia memiliki nilai simbolis tertentu. Perkembangan teknologi ini semakin mendorong terbukanya secara utuh gambaran tentang sejarah kolonial dan pascakolonial. Kini kita bukan hanya perlu untuk tahu apa yang sedang kita lihat, tetapi juga mengapa kita mengamati artefak-artefak ini, dan apakah yang selama ini kita lewatkan.

Seruan untuk Berjuang

Materi propaganda memiliki peranan kunci dalam mengajak warga agar turut serta dalam perang di Indonesia. Di Belanda, perekrutan relawan perang pada mulanya dikemas dalam kerangka “untuk membebaskan sesama anggota kerajaan” sebelum kemudian diubah menjadi upaya untuk memulihkan “perdamaian dan ketertiban”. Sementara, oleh Indonesia, ‘merdeka’ dijadikan sebagai istilah kunci guna memobilisasi massa. Republik baru memanggil rakyatnya untuk mempertahankan kemerdekaan mereka.

Jika kita mengamati materi dalam koleksi ini, perbedaan mencolok tidak hanya terlihat pada pesan, tetapi juga dalam produksi teknis propaganda Indonesia dan Belanda. Materi Belanda dikembangkan secara profesional dan terpusat, sedangkan kelompok Indonesia dipaksa untuk memproduksi propaganda mereka secara lokal, dengan sumber daya teknis yang lebih sedikit. Materi yang digunakan Belanda sering dibuat dalam ukuran besar oleh pencetak terkemuka, bahkan dengan bantuan perusahaan asing, sementara beberapa materi propaganda Indonesia yang terdapat dalam koleksi ini adalah barang-barang sekali pakai, digambar secara manual, dan diwarnai dengan tangan. Sampai batas tertentu, perbedaan antara materi propaganda kedua belah pihak mendedahkan situasi militer secara umum di Indonesia yang menjadi medan unit-unit gerilya Indonesia yang relatif kecil berperang melawan pasukan Belanda yang bersenjata jauh lebih lengkap.

Tema pada pameran ini juga bertujuan untuk membuka saluran bagi ragam perspektif. Perang kemerdekaan di Indonesia diperjuangkan oleh dua kubu

dengan pandangan akan masa depan bangsa yang sangat bertentangan dan tentang peran yang dimainkan Belanda. Materi-materi yang dipamerkan tersebut juga menunjukkan bahwa sesungguhnya dukungan untuk Republik Indonesia juga datang dari sebagian masyarakat Belanda.

1.1 Dan Sekarang Hindia!

“En nu Indië!” (Dan sekarang Hindia!). Mungkin itulah yang ada di pikiran banyak orang Belanda setelah negerinya terbebas dari pendudukan Nazi. Pada musim gugur tahun 1944, upaya propaganda dimulai di Belanda selatan setelah bagian negara itu diberi kebebasan untuk merekrut tentara sukarelawan yang akan berperang melawan Jepang. Poster untuk Relawan Persatuan Hindia Timur (Verenigde Indië Vrijwilligers) ini menyatakan bahwa sudah tiba saatnya untuk membebaskan Hindia Timur. Desain tipografi menekankan tujuan dengan membuat kata “En nu” (dan sekarang) dan “Indië” (Hindia) terlihat mencolok. Kata “rijksgenoten” (secara harfiah berarti ‘sesama anggota kerajaan’) adalah pilihan yang menarik. Ini menunjukkan ikatan antara rakyat Belanda dan penduduk koloni, dan menyiratkan bahwa pembebasan sesama warga kerajaan adalah sebuah tugas patriotik. Pada fase awal di tahun 1945, pemerintah Belanda berfokus pada perekrutan sukarelawan; sekitar 30.000 pemuda menjawab panggilan untuk menjadi tentara. Kemudian, setelah kekalahan Jepang, 100.000 peserta wajib militer dikirim ke Indonesia.

‘En nu Indië’. Poster perekrutan untuk Verenigde Indië Vrijwilligers, c. 1945.
Percetakan: Met & Meylink Haarlem.Or. 27.011-12.

1.2 Pertempuran Dua Bendera

Dalam poster ini, bendera Belanda terlihat menembus bendera angkatan laut Jepang (Jepang adalah negeri matahari terbit), yang membayangi kepulauan Indonesia. Pesannya jelas. Terutama, gambar setengah lingkaran pada bendera Jepang berwarna kuning, bukan merah biasa. Kuning sering digunakan dalam propaganda anti-Jepang; warna tersebut memiliki konotasi rasis karena Jepang disebut sebagai ‘bahaya kuning’. Gambar bendera Belanda yang ditanam di nusantara mencerminkan bagaimana pemerintahan Belanda akan mengambil

alih Indonesia – atau dari perspektif ini, di ‘Hindia Belanda’ (Indië). Hal ini menyiratkan nihilnya pengakuan atas perubahan besar yang terjadi sejak pendudukan Jepang: misalnya semakin kuatnya gerakan nasionalis yang telah ada sejak sebelum perang.

‘En nu Indië! Meldt u als vrijwilliger’. Poster, Juli 1945. Desain: Zino Salverda. KITLV 50B3.

1.3 Melihat Dunia

Poster propaganda ini (“*Zie de wereld*” – melihat dunia) menggugah kerinduan anak muda Belanda akan petualangan, setelah lima tahun pendudukan Jerman. Banyak relawan mengaku bahwa mereka termakan janji petualangan tersebut. Beberapa di antara mereka bahkan belum pernah pergi ke luar kota atau provinsi mereka sendiri, dan sekarang mereka akan melakukan perjalanan ke Hindia Timur yang jauh!

Singa Belanda yang mengenakan seragam prajurit berdiri dengan bangga di atas bola dunia digambarkan sedang membawa terompet yang padanya tergantung lambang kota Batavia (Jakarta). Lambang ini jugalah yang menjadi lambang Divisi 7 Desember, yaitu kelompok wajib militer pertama yang bertugas di Indonesia. Nama divisi ini mengacu pada pidato Ratu Wilhelmina dari Belanda pada 7 Desember 1942, mengenai reformasi hubungan kolonial pascaperang, meskipun masih dalam kerangka persatuan kerajaan yang lebih luas.

‘*Zie de wereld*’. Poster rekrutmen pasukan sukarelawan militer, c. 1945. Desain: Frits van Bommel. Percetakan: Van Roessel & Co Amsterdam, untuk biro iklan Delamar. Dimensi: 87,5 x 111,5 cm. Or. 27.434.

1.4 Wanita dalam Militer

Perang besar terakhir di Indonesia menjadi kali pertama Belanda mengirim wanita untuk bertugas di militer. Selama Perang Dunia Kedua, ketika banyak pria Belanda dipanggil untuk melakukan *Arbeitseinsatz* (kerja paksa di Nazi Jerman), wanita mengambil alih pekerjaan pria di Belanda. Hal ini mendorong terjadinya gelombang emansipasi pascaperang. Wanita pertama yang bertugas di militer

tidak diperlengkapi dengan senjata. Tergabung dalam korps wanita angkatan laut (Marine Vrouwen Afdeling, MARVA) atau korps wanita pendukung angkatan darat (Vrouwen Hulpkorps van de Landmacht, VHK), tugas utama para prajurit perempuan ini adalah melakukan kegiatan penunjang. Di bawah slogan “*maak een man vrij voor de vloot*” (dukung para pria untuk terjun ke medan perang), para prajurit wanita MARVA mengambil alih tugas-tugas administrasi, komunikasi dan perawatan kesehatan. Meskipun mereka tidak terlibat langsung dalam pertempuran, mereka berperan besar sebagai tenaga pendukung.

‘*Neemt dienst bij de Marva’s*’. Poster rekrutmen MARVA diproduksi oleh Marine Voorlichtingsdienst (MARVO). 1946. Percetakan: James Haworth & Brother Ltd, London. Dimensi: 74,5 x 49 cm. Or. 27.832.

1.5 Memperkuat Barisan

Poster propaganda Belanda yang berukuran besar dari tahun 1945 ini, berisikan pesan dari Tentara Kerajaan Hindia Belanda (Koninklijk Nederlandsch Indisch Leger, KNIL) untuk “Memperkuat barisan” (*versterkt onze gelederen*). Tidak hanya prajurit KNIL yang digambarkan lebih besar daripada keadaan sekelilingnya, tetapi poster itu sendiri juga berukuran besar dengan tinggi satu meter. Poster ini merupakan propaganda khas Belanda: dengan ukuran besar, dirancang oleh seniman grafis profesional, dan dicetak oleh percetakan terkemuka. Poster ini didesain oleh Wim Oepts, seorang seniman Belanda yang melarikan diri dari Nazi, dan dicetak di Inggris.

‘*Versterkt onze gelederen*’. Poster rekrutmen untuk KNIL. c. 1945 Desain: Wim Oepts. Percetakan: Waterlow & Sons Ltd, London Inggris. Dimensi: 101 x 75,5 cm. Or. 27.429.

1.6 Komunis Belanda untuk Indonesia Merdeka

Tidak semua orang di Belanda mendukung aksi militer di Indonesia. Partai Komunis adalah satu-satunya partai yang mendukung kemerdekaan Indonesia sejak tahun 1918-an, dengan slogan “Indonesia merdeka dari Belanda sekarang!” (*Indonesië los van Holland nu!*). Mulai dari kanan bawah, poster menunjukkan

seorang pekerja pelabuhan Eropa dan Indonesia, serta seorang pelaut Eropa dan Indonesia. Bak saudara, mereka semua memegang bendera merah yang menampilkan wajah Lenin. Dengan kutipan Marx, poster itu menyerukan kepada rakyat Belanda untuk mengagitasi, menyegerakan kemerdekaan Indonesia. Kapal di kiri bawah mengingatkan pada peristiwa sebelumnya, ketika para pelaut Eropa dan Indonesia bangkit bersama: pemberontakan di kapal angkatan laut Belanda *Zeven Provinciën* pada tahun 1933, yang ditindas secara kejam oleh rezim kolonial.

| 'Indonesië los van Holland nu!'. Poster CPH, c. 1933. Or. 27.011-9.

1.7 Kampanye Nasionalis Indonesia di Belanda

PI (Perhimpunan Indonesia) adalah sebuah asosiasi politik untuk mahasiswa Indonesia di Belanda dan paling dulu mengusung agenda nasionalis secara terang-terangan. Meskipun kecil, PI memiliki dampak yang besar pada pergerakan nasionalis di Indonesia. Anggotanya yang paling terkemuka adalah Mohammad Hatta, yang kemudian menjadi wakil presiden pertama di Indonesia.

Banyak anggota PI lainnya melakukan perlawanan terhadap Nazi selama Perang Dunia Kedua. Dalam manifesto ini, yang sebenarnya tertanggal 5 Mei 1945, hari ketika Belanda secara resmi dibebaskan, PI menyerukan kepada Belanda untuk membebaskan Indonesia dan “enam puluh lima juta rakyat[nya yang] masih dikekang oleh penindasan barbarisme Jepang.” Mengacu pada “hubungan bersejarah antara Belanda dan Indonesia”, PI menyerukan kepada Belanda: “Dukung perjuangan kami untuk membebaskan diri dari Jepang! Bantu kami menegakkan Demokrasi di Indonesia!” Teks tersebut berhubungan erat dengan posisi politik – meskipun dalam formulasi yang moderat: “Hanya setelah Indonesia menjadi anggota independen Kerajaan Belanda dengan kedudukan yang setara, masa depan Indonesia dan Belanda akan terjamin”.

| 'Manifest der Perhimpunan Indonesia'. Belanda, 5 Mei 1945. Stensil. Or. 26.999-8.

1.8 Propaganda di Tangan Musuh

Serdadu Belanda yang berdiri di depan sedang menunjukkan poster propaganda Indonesia yang diproduksi oleh Tentara Nasional Indonesia (TNI) kepada juru foto. Poster ini mungkin disembunyikan di salah satu keranjang anyaman yang berada di bagian bawah foto. Pada masa perang kemerdekaan, tentara Belanda diperintahkan untuk aktif memburu dan mengumpulkan propaganda Indonesia agar pihak Belanda bisa dengan segera membuat kontra propaganda. Poster itu bertuliskan “*Basmi!! Provokasi Moesoeh!*” yang dapat diartikan sebagai panggilan untuk berperang. Pada latar poster itu, terdapat siluet yang mengancam, mengacu pada bahaya yang ditimbulkan oleh tentara Belanda. Selepas poster propaganda Indonesia ini sampai ke tangan Belanda, makna lain timbul: siluet itu mewujudkan menjadi ancaman yang nyata.

Seorang marinir dengan poster propaganda TNI. Jawa, c. 1946. Foto diambil oleh Frans de Waard. KITLV A1363, KITLV 169039.

1.9 Ibu dan Putranya

Dalam poster ini, para propagandis Indonesia memanfaatkan ikatan yang kuat antara ibu dan putranya untuk mendorong para pemuda Indonesia mendukung perjuangan Indonesia dengan cara mengangkat senjata. Sang ibu menyampaikan setidaknya dua pesan: pertama, “*Berdjoanglah anakkoe*”, dan kedua, “*Iboe Rela*”. Poster ini menggambarkan pentingnya restu seorang ibu bagi perjuangan antikolonial. Orang Indonesia sering menggunakan ‘ibu pertiwi’ untuk merujuk kepada tanah airnya, alih-alih ‘bapak pertiwi’. Dengan demikian, poster ini menggambarkan seorang ibu yang rela melepaskan putranya agar bisa berjuang untuk tumpah darahnya.

‘Iboe Rela’. Satu dari 13 lembar gambar asli Indonesia, kemungkinan didesain untuk poster propaganda. C. 1947. Cat air di atas kertas kaku. Or. 27.649.

1.10 Siap untuk Berjuang

Poster ini menggambarkan seorang pemuda (atau pejuang kemerdekaan) berambut panjang dan membawa senapan. Topi hutannya, yang terbuat dari anyaman bambu, menandakan bahwa ia siap untuk perang gerilya. Di belakangnya ada secarik kertas yang bertuliskan “Nota Belanda”, sedangkan di bawahnya tertulis “Dibalik nota belanda pemoeda siap-sedia!”. ‘Nota Belanda’ adalah proposal yang disampaikan oleh perwakilan Belanda P.J.A. Idenburg ke Republik Indonesia pada 27 Mei 1947. Bagi Perdana Menteri Indonesia, Sjahrir, proposal tersebut tidak lain adalah perintah Belanda untuk menyerah atau ancaman untuk menghadapi perang total. Jelas bahwa pemerintah Indonesia memilih opsi terakhir. Poster ini menyerukan pemuda bersenjata untuk mendukung penolakan Indonesia atas tuntutan Belanda.

‘Nota Belanda’. Satu dari enam desain poster propaganda Indonesia, c. 1946/47. Mungkin berasal dari pusat propaganda Indonesia Poesat Propaganda (PESINDO). Or. 27.011-14.

1.11 Merdeka Ketimbang Berdamai

Ini adalah poster yang disebarluaskan oleh perwakilan setempat Kementerian Penerangan Indonesia. Sisi kiri menunjukkan dua orang petani Indonesia yang bekerja di sawah. Gambar ini menunjukkan dunia ideal yang ingin diciptakan Indonesia: orang Indonesia bekerja dengan aman di tanah mereka sendiri tanpa campur tangan orang asing. Sisi kanan menggambarkan dua pejuang Indonesia, mewakili tentara Indonesia dan anggota laskar (milisi rakyat). Ledakan bom mencerminkan kengerian perang, namun kedua pejuang digambarkan siap untuk berjuang apapun keadaannya. Bunyi dari teksnya: “Kita tjinta damai tetapi lebih tjinta kemerdekaan”. Akibatnya, siapa pun yang menghalangi kemerdekaan Indonesia harus menghadapi pejuang Indonesia. Dengan cara ini, kaum nasionalis Indonesia melegitimasi pengerahan kekuatan dan penggunaan kekerasan dalam perjuangan mereka untuk kemerdekaan.

‘Kita tjinta damai tetapi lebih tjinta kemerdekaan’. Satu dari enam desain poster propaganda Indonesia, c. 1946/47. Kemungkinan berasal dari pusat propaganda Indonesia Poesat Propaganda (PESINDO). Or. 27.011-14.

1.12 Perdamaian Dunia

Poster anonim ini sepertinya dibuat dan disebarakan segera setelah Indonesia merdeka, saat tentara Sekutu datang ke Indonesia untuk melucuti senjata tentara Jepang. Penggunaan bahasa Inggris di sini ditujukan kepada pasukan Sekutu dan wartawan asing. Istilah “PERDAMAIAN DUNIA” ditulis dengan huruf kapital, menunjukkan pesan terpenting dari poster tersebut. Dalam konteks sejarah, tema awal dalam propaganda Republik Indonesia adalah keinginan untuk merdeka dan perdamaian dunia. Penggunaan tema ‘perdamaian dunia’ merupakan upaya untuk melegitimasi keberadaan Indonesia dan menunjukkan kepada dunia, khususnya Sekutu, bahwa bangsa Indonesia menghargai perdamaian. Narasi ini adalah cara untuk melawan stereotip Indonesia sebagai produk fasis Jepang, tuduhan yang sering dilontarkan Belanda pada bulan-bulan pertama Indonesia pasca merdeka.

‘Penentuan nasib Indonesia adalah satu-satunya cara untuk membangun perdamaian dunia’. poster propaganda indonesia. c. 1945. KITLV 36D776.

1.13 Keretakan (wawancara)

Husein Djajadiningrat menduduki jabatan kunci dalam pemerintahan kolonial dan telah memperoleh gelar doktor dari Universitas Leiden. Keluarganya merupakan bagian dari elit kolonial Indonesia. Kaum Elit, seperti halnya keluarga Djajadiningrat, memadukan unsur Barat dan tradisional Jawa. Ketika kecil, Husein Djajadiningrat kerap mengunjungi teman sekolah Belandanya, akan tetapi mereka tidak pernah membalas kunjungan. Hal ini dapat mengandung arti bahwa ia tetaplah seorang ‘pribumi’, yang memiliki kedudukan lebih rendah dalam tangga sosial kolonial. Dengan demikian, ia hidup dalam dua dunia yang berbeda: masyarakat Jawa dan masyarakat kolonial Belanda. Ketika revolusi Indonesia pecah, keretakan dalam keluarganya pun timbul. Ketika hierarki kolonial lama mulai ditinggalkan, orang dipaksa untuk kembali mempertimbangkan hubungan satu sama lain. Djajadiningrat sendiri berkontribusi untuk revolusi dengan memproduksi poster propaganda dengan seruan untuk melawan rezim kolonial.

Gambar propaganda dengan tulisan “Merdeka!!!” dan “Rajat”, dengan inisial TNI. Tanggal dan waktu tidak diketahui. Or. 27.833, album 1, halaman 5.

Wawancara dengan Mr H.W. (Husein) Djadjadiningrat. SMGI 1462.1 (12). Rotterdam, 1999.

Transkripsi

I: "Apakah Anda dipaksa untuk bergabung dalam Revolusi?"

D: "Tidak. Salah seorang sepupu saya membuat pamflet yang mengkritik ayah saya yang adalah pegawai pemerintah kolonial. Ada juga sepupu lain yang menuduh, 'Oh, bukankah mereka itu saudaramu?' 'Bukan', jawabku. 'Mereka tinggal di Jakarta dan saya tidak pernah berhubungan dengan mereka.' Mereka adalah kelompok pejuang revolusi."

I: "Apakah hal tersebut menciptakan keretakan dalam keluarga Anda?"

D: "Seringkali ya. Namun itu semua berubah seiring dengan menguatnya Republik [Indonesia]. Kami membuat poster di masa awal revolusi dan menempelkannya di banyak tempat. Kami menggambar sendiri semua poster itu karena kami tak memiliki mesin cetak. Kami pikir poster-poster tersebut sangat luar biasa, di buat pada kertas ukuran besar bersama teman-teman sekelas."

I: "Apa yang dimuat dalam poster-poster itu?"

D: "Serupa tulisan '*Self-rule*' and '*An end to the [colonial] yoke*' dan semacamnya. Kami sertakan gambar sederhana seorang anak laki-laki. Kami menggambarinya bersama-sama dan prosesnya begitu menyenangkan. Tapi tak bertahan lama. Semuanya poster-poster yang sudah terpasang itu disobek. Meskipun demikian, kami masih merasa setidaknya kami telah melakukan sesuatu."

Membingkai Musuh

Membingkai lawan secara negatif adalah aspek kunci dalam perang. Lawan dicitrakan buruk untuk melegitimasi perjuangan dan memotivasi barisan. ‘Membingkai’ dalam konteks ini mengandung arti cara sesuatu atau seseorang disajikan. Caranya bisa mencakup peristilahan, citra visual, dan asosiasi yang muncul dari keduanya. Gambar adalah fokus dari tema ini: bagaimana ‘Liyan’ ditampilkan dan pesan apa hendak yang disampaikan?

Oleh Belanda, segala upaya dilakukan untuk melukiskan Republik Indonesia sebagai kelanjutan dari fasisme Jepang. Cara ini bertujuan untuk melemahkan legitimasinya. Para pejuang Indonesia umumnya dicap sebagai ‘ekstremis’ atau ‘teroris’, yang secara tidak langsung membantu memberi pembenaran atas kekerasan yang dilakukan Belanda terhadap mereka. Sementara, Republik Indonesia membingkai perjuangan dalam kerangka hak internasional untuk menentukan nasib sendiri. Propagandanya sebagian ditujukan untuk menyerukan masyarakat internasional untuk mendukung Republik berjuang memperoleh kemerdekaan dan dengan demikian mengambil sikap melawan aksi kolonial Belanda. Untuk memperkuat pesan ini, citra visual dibuat untuk menjelekkan citra Belanda, dengan menggambarkannya sebagai imperialis yang kejam dan rakus.

2.1 Di Bawah Bendera Merah Putih

Untuk sekian lama, Republik Indonesia dibingkai Belanda sebagai hasil bentukan fasisme Jepang. Republik Indonesia dituduh tidak mendapat dukungan dari rakyatnya dan bahwa kemerdekaan diproklamasikan oleh kelompok kecil fanatik yang bekerja sama dengan Jepang. Itulah sebabnya Sukarno digambarkan sebagai ‘Mussert Indonesia’, yaitu orang yang mendirikan partai Nazi di Belanda pada 1930-an.

Lembaga Darurat Hindia Timur (Stichting ‘Indië in Nood’) sangat menentang kemerdekaan Indonesia. Penggunaan nama ‘Indië’ (Hindia Timur) yang terus digunakan, alih-alih ‘Indonesia,’ dalam nama lembaganya juga menyiratkan banyak hal. Lembaga ini menyebarkan propaganda untuk menyerukan pemulihan otoritas Belanda sesegera mungkin. Naga Jepang dan pejuang Indonesia yang bersatu di bawah bendera Indonesia menyerang seorang wanita Indonesia dengan bayinya, menggambarkan kekerasan – dilambangkan dengan gunung berapi – yang akan membanjiri Indonesia, kecuali Belanda mengambil tindakan. Seperti teks di atas yang menyatakan, “Teror dan kemiskinan di bawah bendera Merah Putih”. Hanya di bawah bendera Belanda dapat tercapai ketertiban dan kemakmuran (“Orde en Welvaart”), seperti yang digambarkan oleh gambar damai dengan orang-orang pekerja keras di sawah.

‘Onder de Rood-Witte vlag Terreur en Armoede – Onder het Rood-Wit-Blauw Orde en Welvaart’. Poster. Penerbit: Stichting ‘Indië in Nood’, c. 1945. Or. 27.011-4.

2.2 Informasi Bisa Memakan Nyawa

Perjuangan di Indonesia berubah menjadi perang gerilya yang melibatkan banyak warga sipil, baik sebagai pelaku, saksi, ataupun korban. Bagi militer Belanda, siapa kawan dan siapa lawan seringkali tidak jelas. Oleh karena itu, poster instruksional ini memperingatkan tentara Belanda untuk tidak membicarakan masalah perang (“Zwijg!” artinya ‘Diam!’). Pesan poster ini adalah bahwa siapa pun bisa menjadi musuh, bahaya mengintai di mana-mana, dan karena itu Anda tidak akan pernah bisa berbicara dengan bebas. Hal ini ditegaskan dengan gambar pohon palem dan rumah di kampung yang ‘mendengarkan’ percakapan para serdadu Belanda. Pesan yang sama disampaikan dalam poster layanan keamanan lapangan yang menunjukkan telinga besar di semak-semak yang sedang menguping. Gambar ini

mengacu pada fakta bahwa lawan jauh lebih akrab dengan lingkungan tropis, dan oleh sebab itu dapat mendekat tanpa diketahui.

‘Zwijg!’ dan ‘Gegevens kosten levens’. Dua poster instruksional yang diproduksi oleh veiligheidsdienst, 1948-1949. H 1878-9.

2.3 Sesuatu Yang Hebat Telah Dihancurkan di Luar Sana

“Mereka memilih juga... Dan sesuatu yang hebat dihancurkan di sana”.

Keterangan ini merupakan versi lain dari ungkapan terkenal “*Daar werd iets groots verricht*” (Sesuatu yang hebat telah diraih di luar sana),” yang dikemukakan oleh gubernur Hindia Belanda abad ketujuh belas, Jan Pieterszoon Coens. Ungkapan ini digunakan untuk menggalang dukungan di Belanda untuk proyek kolonial. Poster diproduksi oleh Komite Nasional Pemeliharaan Kerajaan (National Comité Handhave Rijkseenheid), pendukung yang agresif dalam mempertahankan Hindia Belanda. Poster tersebut menjelaskan posisi komite dalam topik tersebut. Tidak hanya pemimpin Indonesia Sukarno dan Hatta yang disap sebagai “kaki tangan” Jepang – narasi umum pada saat itu – tetapi terdapat juga kritik terhadap politisi Belanda Schermerhorn, “gubernur” Van Mook dan mediator Inggris Lord Killearn. Ketiga orang tersebut dilukiskan sebagai musuh, sama seperti orang Indonesia, yang menunjukkan sejauh mana perpecahan internal di Belanda mengenai ‘soal Hindia’.

Poster untuk Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid. Two fonts. Belanda, 1948.
Penerbit: Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid. D Or. 704, nomor 29.

2.4 ‘Peloppers’ dan ‘Ekstrimis’

“Ekstrimis yang ditangkap” (*Gevangen extrimisten*) tulis serdadu Belanda, Piet Groot, di foto ini yang ia tempel di albumnya. Tentara Indonesia dipandang oleh militer Belanda sebagai ‘ekstremis’ dan juga sering disebut ‘teroris’. Gagasan di balik penggunaan istilah ini oleh Belanda adalah untuk melegitimasi perjuangan melawan musuh di Indonesia. Kata “*peloppers*” dalam bahasa Indonesia yang

tertulis di bawah foto kedua berasal dari bahasa Belanda, “*voorloper*”, yang berarti “pelopor”. Tentara Indonesia menyebut rekan pejuang yang bertempur di daerah-daerah yang di bawah kendali Belanda sebagai pelopor. Banyak orang Belanda yang tidak mengetahui perbedaan antara prajurit yang bertempur di garis depan dengan pasukan Indonesia lainnya, sehingga istilah ini sering salah digunakan untuk menyebut semua pejuang Indonesia, tentunya dengan nada yang negatif.

Di atas

Prajurit Indonesia yang Ditangkap. Jawa, c. 1947. Foto diambil oleh W.M. van der Leeuw. Or. 27.764, album 2, halaman 16.

Di bawah

Prajurit Indonesia yang Ditangkap. Jawa, c. 1947. Foto diambil oleh Piet Groot. Or. 28.046, halaman 32.

2.5 Musuh dari Atas

Poster ini menggambarkan sebuah pesawat Belanda, Warhawk P-40, yang oleh orang Indonesia dicap sebagai “musuh” karena banyaknya korban yang jatuh. Salah satu serangan dari pesawat ini yang mengakibatkan kerusakan terjadi pada tanggal 29 Juli 1947, sekitar seminggu setelah Belanda memulai Agresi Militer Pertama mereka. Pada hari itu, sebuah pesawat Indonesia yang mengangkut obat-obatan ditembak jatuh oleh pesawat P-40 Belanda tersebut. Beberapa pemimpin kunci Indonesia yang ada di pesawat tersebut meninggal dunia. Pemerintah Indonesia memprotes insiden penembakan karena pesawat Dakota hanya membawa obat-obatan, dan pihak Belanda telah diberitahu tentang hal ini. Peristiwa ini diingat dalam waktu yang sangat lama oleh orang Indonesia pasca perang: bandara-bandara penting di Jawa dinamai menurut nama para penerbang Indonesia yang tewas dalam serangan itu. Poster ini selain bertujuan untuk mengingatkan para pejuang Indonesia akan bahaya fisik yang dibawa oleh pesawat ini, juga mengingatkan mereka akan perjuangan kemerdekaan Indonesia.

‘Musuh!’. Satu dari tiga belas lembar gambar asli Indonesia yang digunakan sebagai desain poster propaganda. c. 1947. Cat air di atas kertas kaku. Or. 27.649.

2.6 Penindasan Selama 350 Tahun

Poster ini menggambarkan seorang pria Indonesia berpeci hitam, dengan bendera Indonesia di belakangnya. Ia menunjuk ke arah pria dengan label “NICA” (Administrasi Sipil Hindia Belanda) di bahunya, yang dikenal sebagai Letnan Gubernur Jenderal Hindia, H.J. van Mook. Gambar ini menunjukkan kebencian pejuang Indonesia terhadap Van Mook, yang dianggap sebagai salah satu penyebab penderitaan mereka. Judul posternya adalah “350 taheen ditindes”. Di gambar bagian bawah, terlihat tiga orang Indonesia yang sangat kurus dan kelelahan, dengan seorang tentara melambangkan dampak pendudukan Jepang di Indonesia. Pesan poster ini jelas: penderitaan, kelaparan, keterbelakangan, dan kesedihan yang dialami bangsa Indonesia yang disebabkan oleh penindasan oleh Belanda dan Jepang.

‘Penindasan 350 tahun, Eksploitasi 3,5 tahun’. Foto poster propaganda Republik Indonesia. Indonesia, c. 1949. Fotografer tidak dikenal. KITLV 41416.

2.7 Dipukul Dengan Palu

Poster ini menggambarkan seorang pria kaya berpakaian rapi yang dipukul dengan palu bergambar bendera Indonesia. Teks di sebelah kiri bertuliskan: “La busett...enakk banget ja!”. Sepertinya, kata yang berwarna merah, “Daulat”, ditambahkan kemudian. Orang yang menjadi objek olok-olok yang dipukul oleh palu mewakili Belanda dan Indonesia yang mengambil keuntungan dari perang. Teks berikut berbunyi: “Nah ini lu rasain djuga ja”. Hal ini menunjukkan bahwa pejuang Indonesia akan menghukum siapa saja yang menghasilkan uang selama perang dengan mengorbankan rakyat Indonesia. Pria tersebut digambarkan merokok tang (atau catut), simbol yang mengacu pada seseorang yang menghasilkan uang dengan melakukan penjualan dengan harga pasar gelap selama masa perang.

‘Pipa baru?’. Salah satu dari enam desain poster propaganda Indonesia. c. 1946/47. Diwarnai dengan tangan. Kemungkinan berasal dari pusat propaganda Indonesia Poesat Propaganda (PESINDO). Or. 27.011-14.

2.8 Cara Belanda Berperang

Teks tersebut berbunyi “Tjara Belanda berperang”. Orang di sebelah kiri melambangkan pejabat kolonial (berpakaian bendera Belanda warna merah, putih, dan biru). Ia mewakili para politisi, pejabat, dan pemodal Belanda yang dituduh sebagai dalang rekolonisasi Indonesia setelah tahun 1945. Mereka tidak berani melawan secara langsung, tetapi dengan menggunakan serdadu Belanda dan orang-orang Indonesia yang menjadi bagian dari tentara kolonial Belanda. Orang berseragam tentara mungkin mewakili tentara Belanda, yang kulitnya menjadi kecokelatan karena pertempuran di daerah tropis, atau tentara pribumi yang tergabung dalam KNIL. Poster tersebut menuduh tentara telah dimanipulasi oleh pejabat Belanda untuk memerangi orang Indonesia dengan upah yang sedikit, seperti yang ditunjukkan dengan kantong yang ditandai dengan simbol gulden (“f...”) yang dipegang oleh pejabat Belanda.

‘Tjara Belanda berperang’. Satu dari 13 lembar gambar asli Indonesia yang digunakan sebagai desain poster propaganda. c. 1947. Cat air di atas kertas kaku. Or. 27.649.

2.9 Mengolok-olok Hirarki Kolonial

Dicetak oleh Biro Penerangan Banjarnegara di Jawa Tengah, poster ini menggambarkan tentara Belanda totok (putih) berkendara dengan aman dengan jip militer. Mereka dilindungi oleh tentara dari berbagai etnis. Para propagandis Indonesia mengolok-olok hierarki rasial yang ada di antara tentara Belanda, di mana Belanda totok mendapatkan perlakuan istimewa dibandingkan tentara lain. Tentara Belanda merekrut orang Indonesia dari semua kelompok etnis. Poster ini mencoba menyadarkan tentara non-Belanda akan diskriminasi yang mereka alami. Dengan demikian, poster tersebut menyiratkan bahwa Republik Indonesia dan tentaranya menentang hierarki rasis yang ada di tentara kolonial Belanda.

‘Selamanja: Blanda Totok dibelakang, kamoe didepan!’ Satu dari tujuh selebaran Indonesia. Or. 27.740-2.

2.10 Diplomasi Bambu Runcing

Poster ini menggambarkan seekor merpati putih dengan bendera Union Jack yang melambangkan Britania Raya dan seekor burung gagak yang melambangkan Belanda. Di Indonesia, gagak sering dikaitkan dengan pertanda buruk; dalam gambar menunjukkan bahwa Belanda akan membawa teror ke Indonesia. Gagak membagikan pamflet yang berisi janji-janji Belanda kepada Indonesia setelah Perang Dunia Kedua: bahwa Indonesia akan diberikan kekuasaan untuk mengatur pemerintahannya sendiri di dalam Kerajaan Belanda. Hal ini diungkapkan Ratu Wilhelmina dalam pidatonya pada 7 Desember 1942. Gambar tombak bambu itu menunjukkan bahwa rakyat Indonesia sangat menentang usulan itu. Teks “Diplomasi bambu runtjing” menunjukkan bahwa Indonesia sebenarnya tidak akan pernah menyetujui usulan yang mendefinisikan Indonesia sebagai bagian dari Kerajaan Belanda.

‘Diplomasi bambu runtjing’. Satu dari tiga belas lembar gambar asli Indonesia yang digunakan sebagai desain poster propaganda. c. 1947. Cat air di atas kertas kaku. Or. 27.649.

2.11 Berontak!

Poster ini menggambarkan seorang tentara Indonesia dan dua musuh bebuyutannya, seorang Belanda dan kaki tangannya orang Indonesia yang sama-sama mendapat keuntungan dari upaya perang. Oleh karena itu, kata “berontak” tertulis di bagian atas musuh-musuh kemerdekaan Indonesia ini. Poster ini berisi pesan bahwa tentara Indonesia akan menghukum siapa pun yang memancing di air keruh. Baret prajurit itu sudah sobek, lalu ditambah agar masih bisa dipakai. Pada saat itu, pemerintah Indonesia kesulitan memberikan seragam kepada tentara Indonesia sehingga beberapa tentara Indonesia mengenakan pakaian yang sobek dan ditambah. Tanda jahitan pada gambar ini melambangkan kontras dengan kekayaan Belanda dan kaki tangannya, dan membingkai musuh-musuh Indonesia sebagai pihak yang pantas menerima hukuman berat.

‘Berontak!’. Salah satu dari enam desain poster propaganda Indonesia. c. 1946/47. Diwarnai secara manual. Kemungkinan berasal dari pusat propaganda Indonesia Poesat Propaganda (PESINDO). Or. 27.011-14.

2.12 Hak Untuk Merdeka

Poster ini sepertinya diproduksi dan disebarakan tidak lama setelah proklamasi kemerdekaan Indonesia, dilihat dari isinya yang menggunakan bahasa Inggris. Tujuannya adalah untuk menarik perhatian dan simpati pasukan Sekutu. Kata “hak” dalam poster ini menjadi kata kunci karena mengandung pesan utama yang ingin disampaikan kaum nasionalis Indonesia: kemerdekaan Indonesia bukanlah pemberian Jepang, melainkan hak bangsa Indonesia. Kaum nasionalis Indonesia melawan tuduhan Belanda bahwa para pemimpin nasionalis Indonesia, termasuk Sukarno, adalah kaki tangan Jepang. Poster ini membantu membangun legitimasi atas keberadaan negara Indonesia yang merdeka dengan menekankan bahwa kemerdekaan adalah hak asasi setiap bangsa.

‘We don’t ask for freedom, we’ve got the right to it!’. Satu dari tiga belas lembar gambar asli Indonesia yang digunakan sebagai desain poster propaganda. c. 1947. Cat air di atas kertas kaku. Or. 27.649.

2.13 Revolusi Muda

Sejak tahun 1943, kaum muda bergabung dengan berbagai organisasi militer dan paramiliter Jepang atau Indonesia dalam jumlah besar. Para remaja dan orang-orang berusia dua puluhan ini adalah orang-orang yang terus berjuang untuk kemerdekaan Indonesia dalam perang kemerdekaan. Jumlah mereka lebih dari dua juta. Di Belanda, kaum revolusioner muda terkenal dengan peran mereka dalam periode *Bersiap*, yang berlangsung dari bulan Oktober tahun 1945 hingga awal tahun 1946, salah satu periode terkelam dalam perang.

Para pejuang menyebut diri mereka pemuda, diambil dari Pemuda Indonesia, sebuah organisasi pemuda nasionalis yang didirikan pada tahun 1920-an. Foto-foto ini menunjukkan bagaimana para pejuang kemerdekaan muda melihat diri mereka sendiri: mereka menampilkan diri mereka dalam potret ini sebagai orang yang tak kenal takut. Gambar semacam ini jarang terlihat dalam koleksi Belanda. Tidak diketahui bagaimana gambar-gambar ini dapat berakhir di album foto seorang tentara Belanda.

Kiri

Prajurit *Pemuda* dengan senjata. Jawa, c. 1945. Juru Foto tidak diketahui. KITLV A216, KITLV 14044.

Tengah

Potret rombongan prajurit pemuda. Jawa, c. 1945. Juru Foto tidak diketahui. KITLV A216, KITLV 14050.

Kanan

Seorang prajurit di tentara rakyat. Jawa, c. 1945. Juru foto tidak diketahui. KITLV A216, KITLV 14048.

2.14 Jebakan (wawancara)

Terdapat perbedaan besar antara angkatan bersenjata Belanda dan angkatan perang Indonesia. Tentara Belanda lebih terlatih dan dipersenjatai dengan senjata lengkap dan berat. Namun, tentara Indonesia memiliki keunggulan dalam jumlah. Ketidakseimbangan antara kedua belah pihak ini mendorong pihak Republik memilih perang gerilya. Mereka melawan balik militer Belanda dengan serangan dan penyergapan secepat kilat. Bapak H., keturunan Belanda-Jawa, bergabung dengan laskar pemuda, satuan tentara untuk pemuda. Bersama ayahnya, ia berbaris ke pegunungan dengan pasukan Republik, berada di depan tentara Belanda. Ia berbicara tentang taktik gerilya yang digunakan. Ketika ia dan pamannya menjebak dua wajib militer Belanda dalam penyergapan, menangkap mereka, dan menginterogasi mereka, ia mendapatkan sekilas perspektif Belanda mengenai perang di Indonesia.

Kelompok revolusioner muda di sebelah senjata artileri. Jawa, c. 1945-1949. Fotografer tidak dikenal. KITLV 14047.

Wawancara dengan H. SMGI 1697.1 (12), 2000.

Transkripsi

J: "Di Jawa Barat bukanlah perang sungguhan. Perang yang sesungguhnya adalah yang terjadi dengan Westerling di Sulawesi. Belanda selalu menembak karena mereka memiliki senjata dan amunisi. Kami mengubur bom batok, bom pinggir jalan yang meledak dengan dentuman besar ketika kendaraan militer lewat. Atau merentangkan batang pohon Liana di jalan. Ketika momennya tepat, kita tarik batang Liana tersebut. Saya pernah menyaksikannya langsung ketika salah seorang paman saya melakukannya. Setelahnya kami bisa menangkap seorang pengendara motor berkebangsaan Belanda.

Dua orang serdadu Belanda berhasil kami tangkap dan langsung diseret masuk kampung. Kami lalu berbincang dengan mereka. Mereka mengaku sebagai wajib militer. Saya tercengang mendengar apa yang mereka katakana. Mereka dipersiapkan untuk apa sebelum dikirim ke Indonesia?

"Ada kelompok yang disebut *rampokker* atau pemuda yang membahayakan nyawa orang-orang Belanda. Kami datang untuk membebaskan negeri ini." Mereka juga sering menggunakan kata 'ekstremis'. "Ya, tapi seperti apa tampilan mereka, bagaimana saya bisa mengenali mereka?" Akhirnya, kami melakukan barter. [tertawa keras]

I: ""Apakah mereka ditukar dengan tawanan Indonesia??"

J: "Ya, dua orang Belanda untuk dua puluh atau empat puluh orang Indonesia!"
[tertawa keras]

Kekerasan dalam Teks dan Gambar

Kekerasan bertalian erat dengan perang. Namun, cara bagaimana kekerasan tersebut direkam berbeda dari satu perang dengan perang lainnya. Dalam kasus perang kemerdekaan Indonesia, banyak sekali pihak yang terlibat di dalamnya. Hal inilah yang menjadikan pembicaraan dan penggambaran kekerasan menjadi isu sensitif: kelompok manakah yang menjadi korban dan kelompok mana yang sesungguhnya adalah pelakunya? Dalam tema ini, pertanyaan-pertanyaan tersebut ditinjau dari berbagai sudut pandang.

Namun, perlu diketahui bahwa materi dalam tema pilihan ini sebagian besarnya adalah catatan tentara kulit putih Belanda kala itu. Akibatnya, perspektif mereka terasa sangat kental dan oleh karenanya memengaruhi pilihan subjek. Dengan alasan ini, hanya ada beberapa item mengenai insiden kekerasan Belanda dalam koleksi ini, sementara, kejahatan perang yang dilakukan oleh pihak Indonesia – terutama selama periode Bersiap – memiliki porsi yang lebih banyak.

Meski demikian, tujuan kami dalam membuat tema ini adalah untuk menunjukkan kekerasan selama perang kemerdekaan Indonesia tanpa didominasi satu perspektif tertentu. Dalam konteks ini, penting untuk mempertanyakan mengapa sebagian bentuk kekerasan didokumentasikan sementara yang lainnya tidak. Bagaimana sumber-sumber ini bisa mewarnai persepsi kita tentang kekerasan dalam perang ini?

3.1 Ditembak Seperti Anjing

Gambaran kekerasan ekstrem dapat ditemukan di antara surat-surat yang dikirim oleh prajurit Belanda. Contohnya adalah surat yang diserahkan kepada H.W. Felderhof, Jaksa Agung Hindia Belanda, oleh R.A.H. Bergmann, seorang inspektur di Parepare. Surat dari seorang penulis anonim ini menjelaskan apa yang disebut dengan ‘pembersihan’ (*zuivering*) oleh tentara KNIL di Suppa, Sulawesi Selatan (pulau yang sebelumnya dikenal sebagai Celebes). Dalam operasi ini, pasukan Belanda membunuh sekitar 200 orang Indonesia pada tanggal 28 Januari 1947.

“Membakar beberapa kampung, menangkapi penduduk dan, berdasarkan petunjuk dari beberapa mata-mata, menembak mati lebih dari dua ratus orang [...] seperti anjing dengan pistol kami. [...] Lupa menyebutkan satu detail menarik tentang pembunuhan massal ini: banyak tentara yang ingin melepaskan cincin dari jemari mayat-mayat tersebut. [...] Itu bukan untuk saya, itu bertentangan dengan semua yang saya rasakan dan pikirkan, dan semua nilai yang saya pegang. Dengan selubung tebal pembunuhan dan kekacauan di setiap harinya, saya tak bisa lagi melihat idealisme dan sisi mendidik dari tugas kami emban.”

Surat untuk Paul dari penulis yang tidak diketahui [...] tentang eksekusi massal di Suppa oleh tentara Belanda, 28 Januari 1947. Parepare, Sulawesi Selatan, 29 Januari 1947. Satu buah. DH 1284, nomor 149.

3.2 Distrik Indisch Bronbeek

Periode Bersiap, yang berlangsung dari Oktober 1945 hingga awal 1946, adalah periode yang sarat akan kekerasan dalam sejarah Belanda dan Indonesia. Pada fase awal perang kemerdekaan Indonesia, ribuan orang Eropa dan Belanda Indisch (orang Belanda keturunan campuran Eropa-Indonesia), Cina, Maluku, Indonesia, Inggris, India, dan Jepang menjadi korban kekerasan yang dilakukan oleh milisi rakyat Indonesia. Siapa pun yang dianggap sebagai musuh atau kaki tangan maka hidupnya akan terancam. Satu peristiwa pembantaian massal terjadi di distrik Bronbeek Indisch Bandung, yang merupakan rumah bagi pensiunan tentara KNIL. Foto ini menunjukkan mayat-mayat dari warga daerah ini setelah digali dan diidentifikasi.

Di kemudian hari, periode Bersiap menjadi salah satu peristiwa khusus yang menjadi pembenaran atas perang di Indonesia. Penggunaan kekerasan ekstrem terhadap terduga pelaku kekerasan kerap dibingkai secara retrospektif oleh mantan serdadu Belanda sebagai ‘pembalasan’ atas periode berdarah ini.

Warga sipil korban pembunuhan massal di Indisch Bronbeek kabupaten Bandung. Jawa, c. 1946. Juru Foto tidak diketahui. KITLV A216, KITLV 14032.

3.3 Musuh Anonim

Setelah beberapa kekalahan dari pihak Belanda yang bersenjata lengkap, komandan tentara Indonesia semakin meningkatkan penggunaan taktik gerilya. Strategi ini menyulitkan serdadu Belanda dalam membedakan pejuang Indonesia dari penduduk setempat. Akibatnya, militer Belanda menjadi semakin tidak percaya pada warga sipil Indonesia. Dari sudut pandang mereka, seorang penduduk desa bisa jadi adalah pejuang musuh. Sikap itu terlihat dalam foto ini di mana pasukan Belanda menggeledah anak-anak remaja Indonesia.

Tentara Belanda menganggap hampir semua orang Indonesia patut dicurigai. Inilah salah satu dari sekian banyak alasan mengapa pasukan Belanda di Indonesia terlibat dalam berbagai peristiwa kekerasan yang semakin tak terkendali. Dinamika tersebut menjadi tempat berkembang biaknya tindakan kekerasan ekstrem. Dalam suasana tegang seperti itu, banyak tentara Belanda mengambil sikap ‘lebih baik aman daripada menyesal’.

Tentara Belanda menggeledah pria Indonesia. Batavia, Oktober 1945. Foto diambil oleh Layanan Informasi Pemerintah Hindia Belanda (NIGIS). Or. 27.969, Nomor Berkas 42, halaman 26.

3.4 Gejolak Terakhir

Setelah Belanda menyerahkan kedaulatan kepada Indonesia pada 27 Desember 1949, terjadi percobaan kudeta pada 23 Januari 1950 di bawah komando Kapten Raymond Westerling. Tujuannya adalah untuk menggulingkan pemerintah Republik di Indonesia. Upaya perebutan kekuasaan ini dilakukan oleh Angkatan Perang Ratu Adil (APRA), sebuah kesatuan militer yang dibentuk secara rahasia.

Nama Ratu Adil diambil dari seorang tokoh mitos dalam budaya Jawa yang diyakini suatu hari akan membebaskan rakyat Indonesia dari penindasan. Kudeta tersebut digagalkan oleh Republik. Peristiwa tersebut ternyata menjadi salah satu gejala akhir yang secara tidak langsung membawa kepada pembentukan resmi negara kesatuan Republik Indonesia pada tanggal 17 Agustus 1950. Menemukan foto tersebut di album Belanda cukup mengejutkan karena foto orang Indonesia sebagai korban tentara Belanda sangat jarang ditemukan di album sejenis.

Jenazah prajurit TNI di Bandung yang tewas dalam percobaan kudeta Angkatan Perang Ratu Adil (APRA) di bawah komando Raymond Westerling. Bandung, 1950. Foto diambil oleh D. Enklaar. KITLV 42914.

3.5 Buku Persahabatan Indonesia

Album foto ini adalah satu-satunya koleksi yang dimiliki oleh orang Indonesia. Pemiliknya adalah Sutarso Nasrudin, seorang prajurit di Divisi 1 Tentara Nasional Indonesia. Album ini adalah buku persahabatan yang berisi potret kelompok serta lagu-lagu cinta dan lagu-lagu perjuangan. Dengan demikian, perayaan persahabatan berjalan seiring dengan seruan untuk mengangkat senjata. Tidak jelas bagaimana tepatnya benda ini bisa sampai di Belanda, namun kami mengetahui apa yang terjadi pada Nasrudin. Di sampul album tertulis kata-kata: “Direbut pada pertengahan Jawa 3-11 RI Pemilik Dieksekusi”. Informasi ini menimbulkan banyak sekali pertanyaan, mengingat perdebatan baru-baru ini tentang pengembalian barang-barang warisan kolonial. Milik siapakah ini? Perpustakaan di Leiden, negara Indonesia atau ahli waris dan keturunan Sutarso Nasrudin?

Album foto milik Sutarso Nasrudin, prajurit Divisi Siliwangi TNI. Jawa Tengah, 1948. Juru Foto tidak diketahui. KITLV A1070.

3.6 Pelarian Palsu

Dokumen pribadi, seperti buku harian tentara Belanda, memberikan gambaran unik tentang pengalaman individu selama perang di Indonesia. Buku harian utamanya merupakan catatan rutinitas sehari-hari, tetapi adakalanya pembaca

memiliki kesempatan untuk membaca kisah tentang pertempuran kecil atau bahkan kejahatan perang melalui catatan. Seperti yang telah diketahui, tawanan perang Indonesia banyak yang ditembak dan dibunuh, kemudian dilaporkan bahwa tawanan tersebut telah ‘mencoba melarikan diri’. Bagian dengan tinta merah muda ini adalah kesaksian dari praktik tersebut. Peristiwa semacam itu diceritakan tanpa ekspresi (misalnya, teks di garis tepi menyatakan “Otak berceceran di atas koran di jalan”). Teks tersebut mencatat bahwa seorang tawanan yang telah “membunuh orang Belanda” ditembak mati. Kalimat terakhir berbunyi “Ia melakukan upaya ‘yang diduga’ melarikan diri”, dengan tanda kutip di sekitar kata ‘yang diduga’ berfungsi sebagai penafian. Implikasinya adalah bahwa tawanan tersebut tidak berusaha melarikan diri sama sekali, tetapi dieksekusi.

Buku harian prajurit Verbeten, kompi pertama VII Reg. Stoottrooepen, kantor layanan pos tentara. Batavia, 1946. Or. 27.014-1.

3.7 Bom di Pasar

Pasukan Belanda memiliki peralatan yang jauh lebih baik daripada pasukan Indonesia. Tidak hanya infanteri Belanda yang dipersenjatai dengan lebih baik, tetapi pasukan Belanda juga memiliki peralatan berat seperti tank, pesawat, kapal, dan artileri. Untuk menutupi ketidakseimbangan ini, pasukan Indonesia beralih ke perang gerilya. Tanpa medan perang yang pasti, situasi seringkali berujung pada jatuhnya korban sipil, terutama ketika pasukan Belanda mengerahkan persenjataan berat. Hal ini disebut kekerasan ‘tekis’ atau ‘mekanis’ dan seringkali melibatkan penembakan target dari jarak yang sangat jauh, tanpa mempertimbangkan akibatnya. Tindakan tersebut menimbulkan banyak korban sipil. Teks ini menyebutkan lima bom yang dijatuhkan di sebuah kampung: “Dua tidak meledak, satu jatuh tepat di pasar.” Prajurit ini menggambar peta kecil yang menunjukkan “pasar”, “pabrik”, “pelop” (kependekan dari pelopor, atau pelopper) dan “bom”.

Buku harian wajib militer C. Kommer. Jawa Barat, 22 Desember 1949. Atau. 27.014-3.

Transkripsi

“Setelah makan di kampung, saya pergi dan berkeliling dengan [C.V.] bersama seorang KNIL untuk mencari pisau keris. Kami berada di tengah percakapan ketika kami diinterupsi oleh tembakan karabin dari jarak dekat [...] Tembakan dari *peloppers* makin sering dan sekarang mereka menembak ke arah kamp dari tiga sisi. [...] Pada saat itu, satu-satunya hal yang dapat saya pikirkan adalah terus berjalan secepat yang saya bisa. Seorang pribumi hanya berdiri dan menertawakan kami, tetapi kami mengabaikan mereka. Untungnya kami dapat kembali ke kamp tanpa cedera. [...] Duduk di kursi untuk beristirahat, lalu keluar dengan membawa bom. Meluncurkan lima bom di kampung. Dua tidak meledak, satu mendarat dengan tepat di pasar [pasar].”

Tokoh dan Peristiwa-peristiwa Ikonis

Satu hal yang hampir selalu terjadi pada setiap perang adalah penyempitan peristiwa kepada seorang panglima yang brilian atau pertempuran yang tragis. Penyempitan ini melibatkan pilihan akan siapa dan apa yang dianggap ‘ikonis’ dan sebaliknya. Dalam perang kemerdekaan Indonesia sendiri, hampir terlalu banyak peristiwa dan tokoh yang dapat dianggap ikonis. Hal ini disebabkan oleh banyaknya pihak yang berselisih yang masing-masingnya membawa pandangan masing-masing mengenai peristiwa dan tokoh kuncinya.

Dalam tema ini, sebuah upaya telah dilakukan, dengan mengambil materi dari koleksi KITLV dan Universitas Leiden, untuk mempertimbangkan mana yang masuk kriteria ‘ikonis’ dilihat dari berbagai sudut. Meskipun tidak berpihak pada satu sisi, materi yang tersedia di arsip masih menjadi faktor pembatas. Meski begitu, tujuan dari tema ini adalah untuk menawarkan pilihan-pilihan yang telah melalui berbagai pertimbangan. Dengan menunjukkan beberapa tokoh sejarah dan peristiwa yang melambangkan kelompok dan perkembangan selama perang dan khususnya setelah perang di Indonesia. Cara bagaimana tokoh-tokoh dan momen tersebut berkembang menjadi ikon di Belanda dan Indonesia memberi tahu kita tentang banyak hal.

4.1 Invasi Inggris

Foto ini memberi sedikit gambaran tentang dimulainya perang kemerdekaan Indonesia. Setelah Jepang menyerah, Inggris diberi tugas untuk memulihkan ketertiban di Indonesia, dengan mengerahkan prajurit dari British India. Termasuk di dalamnya brigade Gurkha, unit elit yang terdiri dari prajurit dari Nepal. Hal ini mengakibatkan situasi di mana pasukan kolonial dari satu kekuatan kolonial (Inggris) mempertahankan koloni dari kekuatan kolonial lain (Belanda). Hasilnya adalah pertumpahan darah yang terjadi pada tanggal 10 November 1945 antara pasukan Inggris dan India di satu sisi, dan pejuang Indonesia di sisi lain. Konfrontasi ini dinamakan Pertempuran Surabaya, yang ada dalam buku-buku sejarah sebagai pertarungan paling kejam dalam perang kemerdekaan Indonesia.

Prajurit dari 3rd Royal Gurkha Rifles berbicara dengan seorang anak Belanda. Batavia, 1945. Foto diambil oleh Layanan Informasi Pemerintah Hindia Belanda (NIGIS). KITLV 6760.

4.2 Masa Depan Kolonial

Pada Konferensi Malino tahun 1946, Letnan Gubernur Jenderal Huib van Mook (mengenakan helm empulur) disambut oleh Pangeran Gowa. Pada konferensi ini, Van Mook (sebagai pejabat tertinggi di Hindia Belanda) mengungkapkan rencana barunya untuk melakukan dekolonisasi koloni secara bertahap. Idennya adalah bahwa Konferensi Malino akan menghasilkan serikat federal negara-negara bagian yang dapat bertindak sebagai penyeimbang Republik di Jawa dan Sumatera, yang telah diakui Belanda. Namun, Sukarno dan rekan-rekannya melihat ini sebagai upaya untuk melemahkan Republik, dan memandang negara-negara Malino sebagai negara boneka Belanda. Namun, kaum Federalis Indonesia menginginkan kemerdekaan terlaksana secara bertahap, dengan otonomi lokal dan konsultasi dengan mantan penguasa kolonial. Konferensi Malino menjadi bukti awal konflik yang pahit mengenai bentuk konstitusional dan arah politik yang harus diambil Indonesia.

Letnan Gubernur Jenderal H.J. van Mook disambut oleh Pangeran Gowa di Konferensi Malino, timur laut Makassar. Sulawesi (Celebes), 1946. Foto diambil oleh Layanan Informasi Pemerintah Hindia Belanda (NIGIS). KITLV A1133, KITLV 157695.

4.3 Tirai Terakhir

Pada tanggal 27 Desember 1949, penyerahan kedaulatan secara resmi kepada Republik Indonesia ditandatangani di Istana Kerajaan di Dam Square, Amsterdam. Foto ini menunjukkan pengibaran bendera Indonesia pada saat penyerahan komando Jawa Tengah di Semarang. Asal usul bendera Indonesia tidak sepenuhnya jelas. Kisah yang diceritakan di pihak Belanda adalah bahwa bendera itu dibuat ketika orang Indonesia merobek strip biru di bagian bawah bendera tiga warna Belanda. Tapi kisah tersebut mengabaikan fakta bahwa kaum nasionalis Republik melihat diri mereka sebagai pewaris Indonesia prakolonial bersatu (Kekaisaran Majapahit). Diyakini bahwa kekaisaran ini juga menggunakan bendera merah putih pada abad ketiga belas. Sukarno dan rekan-rekannya secara eksplisit mengidentifikasi diri dengan masa lalu yang gemilang.

Serah terima komando, Semarang. Jawa Tengah, 1949. Juru Foto tidak diketahui. DH 1297, KITLV 40558.

4.4 Perselisihan Internal (wawancara)

R. dari Jawa menerima pelatihan militer dari Jepang setelah mereka menduduki Hindia Belanda. Setelah Jepang menyerah, revolusi pecah di Indonesia. R. dan kawan-kawannya membentuk satuan tempur menggunakan senjata Jepang. Satuan tersebut menjadi bagian dari Tentara Nasional Republik Indonesia, TNI. Namun, kekuatan militer Indonesia lainnya juga berjuang untuk memegang kendali nusantara. Pada tanggal 18 September 1948, tentara dari partai komunis PKI memulai pemberontakan bersama dengan simpatisan di TNI di kota Madiun, yang pada saat itu dikuasai oleh Republik. Cara TNI menumpas pemberontakan dengan tanpa ampun meyakinkan Amerika Serikat bahwa Republik dapat menjadi sekutu dalam perjuangan global melawan komunisme. Hal ini menjadikan pemberontakan di Madiun sebagai titik balik penting dalam perang di Indonesia.

R. berbicara tentang perlakuan brutal terhadap tentara komunis, sebuah kenangan menyakitkan yang terus menghantuinya.

Mahasiswa komunis Indonesia dengan spanduk. Dekat Tasikmalaya, tanggal tidak diketahui. Juru Foto tidak dikenal. DH 1691 (45).

Wawancara dengan R. SMGI 1722.2 (11), 2001.

Transkripsi

I: "Ketika Anda melihat anggota TNI membunuh anggota TNI lainnya juga anggota PKI, sehingga tidak jelas mana teman dan mana lawan, dan siapa yang membela apa. Bagaimana perasaan Anda mengenai hal itu?"

A: "Mereka ada di pihak PKI. Mereka salah. Mereka seharusnya tidak melakukan itu. Mereka salah. Mereka ditangkap dan ditembak mati. Mereka menyerah. Namun sebelum ditembak, mereka ditikam dengan bayonet. Oh."

I: "Lalu mereka ditembak?"

J: "Ya. Saya menyaksikannya!"

I: "Anda menyaksikannya, lalu Anda melanjutkan serangan kembali?"

J: "Ya. [Diam] Tidak baik mengingatnya lagi."

I: "Apakah Anda sering mengingatnya kembali?"

A: "Ya. Saya tidak bisa melupakannya begitu saja. Tidak mungkin. Bagaimana saat mereka berteriak, saat mereka ditikam dengan bayonet. Tidak bisa. Terkadang orang mengatakan 'Dia hanya mengada-ada!' ketika mereka mendengar teriakan itu. 'Entahlah apakah itu benar?' Tapi saya melihatnya sendiri! Saya beri tahu Anda, TNI menikam mereka dengan bayonet."

4.5 Kelompok Tionghoa Kala Revolusi di Surabaya (wawancara)

Ketika pasukan Sekutu Inggris mendarat di Indonesia pada tahun 1945 untuk melucuti senjata Jepang, revolusi Indonesia sudah berlangsung. Sebuah insiden terjadi di Hotel Oranje di Surabaya saat bendera triwarna Belanda dikibarkan dan memicu pertempuran paling berdarah dalam perang kemerdekaan. Kaum revolusioner merasa takut bahwa Inggris akan membantu kekuatan kolonial Belanda mengambil alih kendali. Setiap orang yang dicurigai oleh kaum revolusioner Indonesia sebagai mata-mata atau bekerja sama dengan kekuatan kolonial berada dalam bahaya, termasuk orang Indonesia sendiri. Orang Tionghoa Indonesia juga sering dianggap sebagai wakil rezim kolonial. Karena itulah Bapak Sie dan lima orang lainnya mengatur evakuasi beberapa keluarga Tionghoa dari Surabaya. Ia berbagi kisah tentang kekerasan yang terjadi pada saat itu. Apabila pihak Indonesia mengingat periode ini sebagai Revolusi, orang-orang Eropa dan Indisch mengingatkannya sebagai periode Bersiap. Perspektif yang berbeda tentang peristiwa ini masih bergema hingga sekarang.

Pengungsi Tionghoa berjalan ke arah garis Inggris selama Pertempuran Surabaya. Surabaya, 1945. Juru Foto tidak diketahui. KITLV 44715.

Wawancara dengan Sie Gwan San. Koleksi Sejarah Lisan CIHC CIHC 22-1. Tidak dicantumkan tempat, 2013.

Transkripsi

S: "Kami tidur di penggilingan padi dengan... pengungsi, sebut saja begitu, semuanya orang Tionghoa. Dalam perjalanan, saya melihat satu orang. Seorang jenderal yang ternyata orang Arab Salah satu saksi mengatakan demikian. Saksi mengatakan ia adalah Arab Sunkar. Saya tidak akan pernah melupakan kata-kata itu: Arab Sunkar."

I: "Arab Sunkar?"

S: "Sunkar adalah nama, Arab karena dia orang Arab dan dia dipanggil Sunkar. Ia diseret dari Surabaya Selatan menuju Sidoarjo. Saya melihatnya.."

I: Apa maksud Anda 'diseret'?

S: "Diseret di belakang truk, hidup-hidup."

I: "Oh, tidak."

S: "Diseret. Karena ia adalah 'mata-mata musuh'. Saya sendiri tidak melihatnya tetapi salah satu teman saya melihatnya, Lian Hwat – orang-orang dibakar. Di alun-alun. 'Ia mata-mata musuh.'"

I: "Apakah mereka orang Tionghoa?"

S: "Tidak, tidak. Tidak ada orang Tionghoa sama sekali. Mereka orang Indonesia."

I: "Dan Anda pergi ke Surabaya untuk orang Tionghoa..."

S: "Untuk menjemput mereka."

I: "...dan bawa mereka ke tempat yang lebih aman."

Suara-Suara dari Perang

Hanya sedikit orang di sekitar tahun 2021 yang dapat memberikan kesaksian tentang perang kemerdekaan Indonesia, dan jumlahnya pun semakin berkurang. Namun, koleksi sejarah lisan Perpustakaan Universitas Leiden masih memungkinkan kita untuk mendengar kesaksian langsung mengenai perang. Rekaman wawancara tidak hanya memberikan wawasan baru tentang peristiwa sejarah, tetapi juga memberikan nuansa lebih atau refleksi dari peristiwa tersebut. Kutipan wawancara yang disajikan dalam tema ini menawarkan berbagai perspektif yang bersifat pribadi tentang perang di Indonesia.

Tidak mengherankan jika semua wawancara mengungkap dampak perang yang telah diderita dalam waktu yang cukup panjang. Sebagai sebuah sumber, wawancara sangat bersifat subjektif. Karena rekaman diambil lama setelah peristiwa terjadi, wawancara menunjukkan betapa tidak dapat diandalkannya ingatan kita atau bagaimana orang yang diwawancarai dapat dipengaruhi oleh perdebatan tentang perang yang beredar di masyarakat. Meskipun demikian, banyak juga orang yang masih dapat mengingat pengalamannya hingga ke detail terkecil. ‘Suara-suara dari perang’ yang ditampilkan di sini berasal dari warga sipil, tentara, dan banyak juga yang lainnya.

Tujuan ditampilkannya beragam pilihan ini adalah agar orang-orang dengan pengalaman berbeda dapat didengar. Sebagian besar wawancara berasal dari koleksi Yayasan Sejarah Lisan Indonesia (*Stichting Mondelinge Geschiedenis Indonesië*, SMGI) dan direkam pada tahun 1990-an dan 2000-an di Belanda. Wawancara ini mewarnai keterangan saksi. Oleh karena itu, prioritasnya adalah memilih

wawancara yang menyajikan posisi dan pengalaman perang yang sering terabaikan, baik di Belanda maupun di Indonesia. Kriteria seleksi lainnya adalah pentingnya sejarah wawancara: setiap kesaksian dan perspektif membawa kita lebih dekat dengan realitas sejarah perang kemerdekaan di Indonesia.

5.1 Wawancara: Rasa Bersalah

Setelah masa kerja paksa yang berat di Jepang, pada tahun 1945 tentara KNIL *Indisch Belvroy* harus menghadapi kaum revolusioner Indonesia. Tidak lama kemudian, ia dipindahkan ke unit komando Depot Pasukan Khusus (*Depot Speciale Troepen*, DST). Ia tiba di Sulawesi Selatan di bawah komando Kapten Raymond Westerling, dan ditugaskan untuk menerapkan ‘metode Westerling’ yang terkenal kejam. Cara ini dilakukan dengan menggunakan kekerasan untuk mendapatkan informasi intelijen dari masyarakat setempat, yang kemudian digunakan untuk menyusun daftar orang yang diduga ‘teroris’. Pasukan DST akan mengepung sebuah kampung, dan orang-orang berada dalam daftar akan dieksekusi di depan umum tanpa pengadilan. Jumlah tepatnya tidak diketahui, namun ribuan orang terbunuh dengan cara ini di Sulawesi Selatan antara Desember 1946 dan Maret 1947; ini adalah kejahatan perang yang mendapat persetujuan dari atas. Belvroy berbicara tentang bagaimana ‘pembersihan’ ini memberinya rasa bersalah yang amat mendalam di kemudian hari.

Desa di sebelah sawah. Sulawesi Selatan, 1937. Juru Foto tidak diketahui. KITLV 78227.

Wawancara dengan F.C. Belvroy. SMGI 1024.1 (11). Hengelo, 1997.

Transkripsi

B: “Lalu saya bertanya pada diri sendiri apakah saya benar-benar mengalaminya. Kemudian saya merasa bersalah. Saya mengambil peran untuk sesuatu yang tidak ingin saya lakukan. Hal tersebut terkadang sulit untuk dijelaskan. Dan terkadang sangat sulit untuk dapat melakukannya. Namun saya tetap melakukannya, tanpa mengetahui atau menginginkannya. Karena itulah yang terjadi pada akhirnya.”

I: "Anda mengacu pada penempatan militer Anda untuk memerangi orang-orang Indonesia? Bagaimana perasaan Anda tentang itu, fakta bahwa Anda dikerahkan melawan bangsa Anda sendiri – jika saya boleh katakan demikian?"

B: "Ya."

I: "Bagaimana perasaan Anda tentang itu?"

B: "saya mengarahkan laras senapan ke orang-orang yang sebenarnya tidak ingin saya bunuh. Itu adalah aspek yang merusak. Dan sulit untuk memahaminya, bahkan sampai saat ini. Karena pada dasarnya saya adalah seorang tentara tetapi saya juga seorang pembunuh. Karena memang itulah yang terjadi. Saya harus bisa membenarkannya, dan itu sangat mustahil."

I: "Tidak bisakah Anda pergi ke atasan Anda dan bilang, 'Maaf, saya tidak bisa melakukan ini?"

B: "Itu tidak bisa diterima. Saya adalah seorang tentara dan saya harus menjalankan tugas. Kami harus menjalankan perintah. Percuma untuk membantah perintah"

5.2 Perang Gerilya dan Kontra-Gerilya (wawancara)

Ketika prajurit H. maju bersama dengan unit KNIL-nya selama operasi militer Belanda pertama pada tahun 1947, ia tidak dapat menemukan satupun serdadu Indonesia. Tentara Indonesia telah mundur, menggunakan taktik bumi hangus, sebelum pasukan Belanda bisa meluncurkan serangan. Pasukan Indonesia melakukan perang gerilya melawan tentara Belanda yang lebih unggul dalam jumlah senjata dan dengan artileri yang lebih berat. Mereka menggunakan serangan tabrak lari untuk mencoba menggagalkan upaya Belanda untuk memulihkan otoritas kolonial. H. berbagi cerita tentang kampanye balas dendam yang direncanakan oleh komandannya kala itu, setelah dua tentara Belanda tewas dalam penyerangan. Pembalasan ditujukan untuk memberi 'contoh' bagi para pejuang kemerdekaan Indonesia, dan bagi penduduk sipil setempat untuk mencegah mereka dalam memberi dukungan pada para pejuang kemerdekaan.

Dinamika serangan gerilya dan kontra-gerilya ini menyeret pihak-pihak yang bertikai ke dalam lingkaran kekerasan yang tak terkendali.

Pasukan militer Belanda yang diserang selama Agresi Militer Belanda I/Aksi Polisi Pertama di sekitar Porsea. Sumatera, 1947. Juru Foto tidak diketahui. KITLV 14079.

Wawancara dengan H. SMGI 1126.2 (6), 1997.

Transkripsi

H: "Sudah barang tentu ada penyiksaan. Jika Anda adalah orang jahat dan memiliki alasan untuk menembak kepala seseorang, maka Anda akan mencari pembenaran. Seperti itulah manusia. Semua omong kosong tentang kami [militer Belanda] yang dapat dipersamakan dengan SS, dan kami menyiksa orang dan sebagainya. Ya, saya tahu satu kasus, saya pernah menceritakannya sebelumnya, penyerapan yang berujung penembakan warga sipil mati dan lalu perwira itu menembak mati enam orang. Apakah saya pernah menceritakan kisah itu?"

I: "Sepertinya tidak."

H: "Pada suatu hari melintas kendaraan perbekalan, kendaraan sipil yang mengantar seorang baboe untuk belanja kebutuhan, dikawal oleh dua serdadu Dua mati. Mobil itu hancur berkeping-keping. Komandan tersebut sangat marah sehingga ia menangkap enam tahananannya dan membawa mereka ke lokasi penyerapan, dan menembak mati mereka. Dia memerintahkan agar mayat mereka dibiarkan terbujur di sana selama tiga hari. Saya melihatnya. Saya tidak melihat mereka ditembak mati, tetapi saya melihat mereka tergeletak di sana. Dia pria yang sangat baik dan pendiam. Saya ingat namanya, tapi karena ini sedang direkam, saya tidak akan menyebutkan namanya, karena kemudian beberapa kelompok aksi atau lainnya akan mengutuki saya."

I: "Bagaimana perasaan Anda saat itu?"

H: "Saya dapat memahaminya, tidak lebih dari itu. Saya tidak menyetujuinya, tapi tidak juga menyanggahnya. Saya bisa memahaminya."

5.3 Hati dan Pikiran (wawancara)

D. dibesarkan di Kampung Afrikan, daerah khusus di Purworejo yang diperuntukkan bagi keturunan tentara Afrika yang bertugas di KNIL. Pada abad kesembilan belas, KNIL telah merekrut orang-orang Afrika ini melalui perdagangan budak di Elmina, di pantai yang sekarang disebut Ghana. Keturunannya, yang dikenal sebagai 'Black Dutch' atau 'Belanda Hitam', biasanya memiliki ayah Afrika dan ibu Jawa. Banyak dari orang Indo-Afrika ini mengikuti jejak ayah mereka dan bergabung dengan militer sebagai tentara profesional. D. bergabung dengan KNIL pada tahun 1941 dan kemudian ditahan di Jepang. Ketika Indonesia dibebaskan, ia bergabung dengan angkatan darat untuk membantu Inggris melucuti senjata Jepang di Bali. Pejuang kemerdekaan Indonesia saat itu baru mulai beroperasi di pulau tersebut. Ia berbicara tentang bagaimana pasukannya melawan kaum revolusioner di Bali dan bagaimana garis pemisah antara pejuang Indonesia dan warga sipil mulai luntur. Pada saat yang sama, ia diperintahkan untuk memenangkan hati dan pikiran penduduk setempat: sebuah misi yang kontradiktif.

Marinir Kerajaan Belanda memberikan perawatan kepada masyarakat Kamal. Madura, 1947. Juru Foto tidak diketahui. KITLV 14075.

Wawancara dengan D. SMGI 1187.1 (13), 1997.

Transkripsi

I: "Bagaimana cara kerjanya, untuk melakukan tindakan tersebut?"

D: "Kami diberi informasi yang diperlukan tentang para pejuang kemerdekaan Indonesia: bahwa mereka berada di desa ini dan itu. Kemudian, menjelang fajar, desa-desa itu akan dikepung oleh pasukan kami. Saat fajar, pasukan akan memasuki desa-desa untuk melihat apakah para pejuang kemerdekaan ada di sana. Dan kemudian mereka akan ditawan. Tapi itu adalah operasi yang ceroboh dan berlebihan. Penduduk desa pun segera menyadari apa yang sedang terjadi. Karena itulah perintah dikeluarkan, untuk tidak melarikan diri, tidak meninggalkan tempat. Tapi saya bisa membayangkan orang-orang itu akan panik dan mencoba melarikan diri. Nah, siapa pun yang melarikan diri ditembak mati. Itu benar-benar....Sungguh... Itulah yang terjadi setiap saat. Tentu saja pasti ada orang tak bersalah yang ditembak mati juga.

Itu tidak diragukan lagi. Sebagai seorang perawat, saya harus mencoba melanjutkan dan memberi perawatan bagi orang-orang Indonesia yang terluka itu.”

I: “Apakah Anda tahu mengapa Anda diberi perintah itu?”

D: “Tentu saja kami seharusnya berbuat baik antar sesama orang Indonesia. Di Mengwi, Bali terdapat sebuah klinik rawat jalan. Saya sering memberikan bantuan di sana, memberikan obat-obatan. Karena tentara Belanda memiliki lebih banyak obat-obatan daripada orang Indonesia. Kami juga menyita obat-obatan yang dimiliki Jepang. Jadi saya memberikan itu kepada orang Indonesia. Maksudnya hanya ingin berbuat baik.”

5.4 Kekerasan Revolusioner (wawancara)

Setelah Republik diproklamasikan, revolusi Indonesia pecah dan memicu periode kekerasan yang dikenal di Belanda dengan periode Bersiap. Kata ‘bersiap’ diteriakan sebagai seruan bagi pemuda, milisi muda, untuk mengangkat senjata, ditujukan kepada setiap orang yang menolak atau diduga menolak kemerdekaan Indonesia. Periode ini sarat dengan kekerasan yang dilancarkan pihak Indonesia terhadap orang-orang Eropa, Indisch, Maluku, Belanda dan Cina. Akan tetapi, pada periode ini terdapat banyak pelalu dan korban lain dari kekerasan ekstrem yang terjadi. Eskalasi kekerasan terjadi sebagai se bentuk balas dendam. Para pemuda menyerang desa Kristen tempat C., seorang Maluku, tinggal. Setelah sebelumnya dilecehkan dan dianiaya, ia dibebaskan dari penjara Bogor (Buitenzorg) oleh pasukan Gurkha Inggris. Ia kemudian bergabung dengan tentara Inggris untuk mengambil tindakan terhadap orang Indonesia. Catatan C. menunjukkan bagaimana pelaku dan korban tidak dapat didefinisikan secara jelas dalam kategori terpisah di fase awal perang kemerdekaan ini.

Kelompok Nasionalis Indonesia dijaga oleh Gurkha. Batavia, 1945. Foto diambil oleh Layanan Informasi Pemerintah Hindia Belanda (NIGIS). KITLV 25305.

Wawancara dengan C. SMGI 1303.3 (2), 1998

Transkripsi

I: "Apakah tentara Inggris menerima para sukarelawan yang tidak terlatih ini untuk berjuang bersama mereka?"

C: "Ya, kami bisa mendaftar ke kamp Inggris sebagai sukarelawan. Operasi-operasi tersebut adalah operasi keamanan untuk menghentikan para ekstremis yang menyusup dan sebagainya. Dan tentu saja kami sangat ingin melakukan pembalasan selagi kami bisa. Bagi kami, mengambil bagian dalam operasi keamanan bersama dengan tentara Inggris sangat penting artinya."

I: "Apakah Anda punya firasat bahwa itu akan berbahaya?"

C: "Tentu, itu sudah dijelaskan sebelumnya. Kami menanggung risiko besar, tentu saja. Yang dilakukan bukanlah permainan; melainkan operasi yang serius. Jadi kami harus waspada, tentu saja.."

I: "Apakah Anda harus menandatangani sesuatu?"

C: "Tidak. Maksud saya, kami teramat bersikeras untuk terlibat dalam operasi ini, kami betul-betul fanatik."

I: "Dan orang tua Anda?"

C: "Ayah saya pada awalnya menentangnya, tentu saja. Tapi saya bersikeras untuk diizinkan bergabung dengan mereka. Saya berpatroli bersama mereka beberapa kali, mungkin dua atau tiga kali. Setelah itu, saya lebih berkonsentrasi pada sekolah."

5.5 Nuansa Kelabu (wawancara)

Baik propaganda maupun buku sejarah cenderung membuat perbedaan yang tajam antara musuh dan sekutu, namun pada kenyataannya ceritanya lebih rumit daripada apa yang ditulis. Ayah dari Soetinah S.J. yang bersuku Jawa adalah seorang sersan KNIL, tetapi ia tidak dapat naik pangkat karena statusnya sebagai ,pribumi'. Soetinah bersekolah di sekolah Belanda, tetapi ia merasa dirinya adalah orang Jawa. Pada masa penjajahan, ia tergabung dalam kelompok kepanduan yang mengibarkan bendera Indonesia. Akan tetapi ia tiba-tiba disingkirkan

karena reputasi ayahnya dipertaruhkan. Selama pendudukan Jepang, ia menjadi yakin bahwa orang Indonesia perlu membebaskan diri dari penindasan Jepang dan kolonial. Ketika revolusi pecah, ayahnya bergabung dengan tentara Republik tanpa keraguan sedikit pun. Soetinah berbagi cerita tentang pengalamannya dan mengenai ayahnya yang kemudian bergabung kembali dengan KNIL. Ketika perang berlangsung, ia menikah dengan seorang serdadu Belanda dan beremigrasi bersamanya ke Belanda.

Pemuda Indonesia berdiri tegak saat bendera Indonesia dikibarkan. Jawa, c. 1945-1950. Foto diambil oleh Cas Oorthuys. KITLV 44728.

Wawancara dengan S.J. SMGI 1314.1 (14), 1998.

Transkripsi

SJ: "Saya dan ibu saya berjalan menuju Yogyakarta selama tiga hari tiga malam. Tidak ada transportasi apa pun. Kami harus pergi ke tempat ayah saya.."

I: "Apakah ayah Anda sudah bergabung kembali dengan KNIL pada saat itu?"

SJ: "Tidak. Dia tergabung dalam TNI saat itu. TNI pergi [ketika Belanda datang]. Ia punya seragam TNI di lemarnya, juga seragam KNIL."

I: "Jadi ayah Anda..."

SJ: "...Bergabung dengan TNI. Ketika Jepang pergi. Ia mengajukan lamaran untuk bergabung dan diterima di TNI. Ia segera naik pangkat, karena orang-orang KNIL memiliki pengalaman militer sementara orang Jawa tidak. Lalu tiba-tiba saja ayah saya menjadi kapten TNI!"

I: "Ingatkah Anda mengapa ayah Anda memutuskan untuk bergabung dengan TNI?"

SJ: "Ia orang Indonesia. Itu keputusan yang mudah."

I: "Ia tidak pernah menyangka Belanda akan kembali?"

SJ: "Benar. Tetapi ketika Belanda datang, mereka memiliki harapan lagi, dan kemudian ia segera bergabung kembali dengan KNIL."

I: “Dan kapan ia kembali ke TNI lagi?”

SJ: “Tak lama kemudian. Setelah Belanda pergi.”

5.6 Pemboman Malang (wawancara)

Sementara militer Indonesia pada umumnya tidak dipersenjatai dengan baik selama perang kemerdekaan, tentara Belanda sanggup mengerahkan tank, kapal, dan pesawat udara. ‘Kekerasan teknis’ ini dapat menyebabkan kerusakan besar pada musuh. Senjata-senjata tersebut memiliki daya tembak yang serius, namun tidak terlalu akurat. Akibatnya, tidak jarang pengeboman dan tembakan artileri menimbulkan banyak korban sipil. Tidak mengherankan, bentuk peperangan ini menebar ketakutan di kalangan warga sipil. Nona S.M., seorang wanita Tionghoa-Indonesia, baru berusia empat tahun ketika dia mengalami pengeboman Belanda di kota Malang, tempat dia tinggal bersama keluarganya. Ia berbagi cerita tentang memori masa kecil ini, yang menggambarkan dampak pengeboman Belanda selama perang.

Pengungsi berjalan ke garis perbatasan Inggris selama Pertempuran Surabaya. Jawa Timur, 1945. Juru Foto tidak diketahui. KITLV 44717.

Wawancara anonim dengan Nona S.M. CIHC Oral History Collection 21-1. Tempat tidak diketahui, 2013.

Transkripsi

SM: “Jalan harus segera dikosongkan, karena mereka mengatakan akan ada pemboman. Mereka memperingatkan kami bahwa sebuah pesawat Belanda akan mengebom jalan.”

I: “Mengapa mereka melakukan itu?”

SM: “Entahlah. Lalu saya harus buang air besar. Semuanya menungguku di balik pintu.

Ibuku yang memberi tahukan ini kemudian. Ibuku membantuku. Ketika sudah selesai, saya dan ibu lari menuju pintu keluar ke arah orang-orang yang sudah menunggu di jalan. Lalu, rumah saya hancur, terkena bom, tepat di belakangku..”

I: “Bomnya jatuh tepat di rumah Anda?”

SM: “Ya, saya sangat ketakutan. Saya berpegangan pada kaki ibu saya, tetapi dia sedang hamil besar. Saya ingat beberapa bagian bahwa saat saya berjalan sejauh itu, ada banyak orang tergeletak di jalan dengan perut robek, penuh darah, kaki patah dan usus terburai. Persis seperti pemboman yang Anda lihat di film. Pemboman membabi buta. Mereka tidak hanya mengebom gedung; mereka juga mengebom orang-orang. Sehingga mereka bisa mengklaim bahwa Indonesia masih milik Belanda. Begitulah. Dan kami berjalan menuju rumah pinjaman dan kemudian saya pikir itu adalah hari berikutnya ketika saudara laki-laki saya lahir. Di Jalan Dempo. Itu rumah yang boleh kami pinjam karena orang-orang yang tinggal di sana sudah melarikan diri.”

Kehidupan Sehari-hari

Gambar-gambar yang sering dikaitkan dengan perang adalah gambar pertempuran yang sengit, pengeboman, dan barisan pasukan. Perang kemerdekaan Indonesia adalah perang semacam itu. Pascaperang, masyarakat kembali melanjutkan hidup dan berfokus pada masa depan, walaupun tidak pasti. Termasuk juga tentara Indonesia dan Belanda serta warga sipil. Mereka pergi bekerja atau sekolah, mengadakan pesta, jatuh cinta, dan menikah. Mereka berbelanja di pasar dan salat di masjid, ibadah di pura atau gereja. Natal, Santo Nikolas dan Ramadhan terus dirayakan.

Meski begitu, perang tidak pernah jauh. Kebutuhan untuk mempertahankan moral terus berlanjut sepanjang perang. Namun, seperti yang dijelaskan oleh koleksi ini, pendekatan yang diambil berbeda. Pandangan tentang masa depan Indonesia juga beragam. Sementara Belanda berusaha mempertahankan hubungan kolonial atau pascakolonial dengan berbagai cara, Indonesia memasuki era baru yang mengarah pada kemerdekaan.

Fokus dalam tema ini adalah pada kehidupan sehari-hari selama perang. Dalam koleksi ini dapat dilihat realisasinya bagi para pejuang kemerdekaan, anak-anak sekolah, pejabat pemerintah, perawat dan tentara, dan bagaimana mereka mengalami perang ketika jauh dari pertempuran. Sumber-sumber ini menunjukkan bahwa perang dan kehidupan adalah dua sisi mata uang yang sama, pada tahun 1945–1949.

6.1 Hati Kami Bersama Mereka

Gerakan Nasional untuk Kesejahteraan Hindia Timur (*Nationale Inspanning Welzijnsverzorging Indië*, NIWIN) adalah sebuah kegiatan amal untuk kesejahteraan pasukan Belanda di Indonesia. Dengan slogannya ‘Ons hart is bij U’ (Hati kami bersamamu), organisasi ini menawarkan dukungan moral kepada para prajurit, misalnya dengan mengirimkan paket Natal dengan barang-barang mewah seperti rokok dan cokelat. Pengiriman paket seperti itu tidaklah murah akibat kekurangan dan penghematan di periode pascaperang, sehingga sumbangan sangat dibutuhkan. Paket-paket itu dimaksudkan untuk meningkatkan moral pasukan Belanda yang ditempatkan jauh dari rumah dan memberi mereka sentuhan Belanda. Kartu dengan alamat dikirim dengan paket sehingga para prajurit dapat berterima kasih langsung pada orang-orang di tanah airnya.

‘Aan onze mannen en vrouwen in Indië’. Poster kampanye paket Natal *Nationale Inspanning Welzijnsverzorging Indië* (NIWIN). c. 1946. Percetakan: Intenso, Amsterdam. Dimensi: 75,5 x 107,5 cm. Or. 27.433.

6.2 Bahaya yang Tak Terlihat

Poster dinas layanan informasi tentara (*Legervoorlichtingsdienst*) ini menggambarkan risiko yang dihadapi tentara Belanda di daerah tropis. Bukan hanya perang yang menghadirkan bahaya, tetapi juga lingkungan yang asing dan iklim tropis. Selain instruksi tentang kebersihan dan peringatan tentang penyakit menular seksual, dinas ini juga memberi penyuluhan perlindungan terhadap penyakit. Latar biru tua di poster yang mempromosikan vaksinasi ini menunjukkan malam dengan semua bahaya tak terlihat yang dibawanya. Nyamuk besar digambarkan secara mencolok, mewakili risiko malaria, penyakit berbahaya yang bisa berakibat fatal.

‘Ziekten maken meer slachtoffers dan kogels, bescherm uzelf door inenting’. Poster untuk *Legervoorlichtingsdienst*, Den Haag. c. 1946. Desain: Art Studio. Dimensi: 55 x 80 cm. Or. 27.011-24.

6.3 Wisata Kolonial

W.M. van der Leeuw adalah kapten Infanteri Pasukan Khusus. Pada tahun 1947, ia turut dalam Agresi Militer Belanda II yang lebih dikenal di Belanda dengan sebutan Aksi Polisi Kedua. Di sela-sela peperangan, ada waktu yang tersisa untuk kegiatan sehari-hari, termasuk kunjungan ke tempat-tempat wisata Indonesia. Di sini, kita melihat Van der Leeuw di tahun terakhir perang di Borobudur (Jawa Tengah), candi Budha terbesar di dunia. Para prajurit berpose di samping patung-patung berusia berabad-abad. Mereka terlihat sangat menikmatinya: keterangan di bawah salah satu foto bertuliskan “Bir!” (Bier!).

Tentara Belanda mengunjungi Borobudur. Jawa Tengah, Juni 1949. Foto diambil oleh W.M. van der Leeuw. Or. 27.764, album 4, halaman 21, 24, 25.

6.4 Romansa Masa Perang

Hindia Belanda memiliki sejarah panjang hubungan yang intim antara pria Belanda dan wanita Indonesia. Relatif sedikit yang diketahui tentang peran perempuan dalam perang kemerdekaan Indonesia. Namun, wanita dan gadis Indonesia tentu berperan penting dalam kehidupan sehari-hari tentara Belanda. Mereka sering dipekerjakan untuk membersihkan dan mencuci di dalam dan di sekitar barak, sebagai baboe (pelayan pembantu) atau kokkie (juru masak). Kebanyakan tentara Belanda pertama kali berhubungan dengan perempuan lokal Indonesia dalam konteks domestik ini. Hasilnya bukan hanya hubungan antar-etnis, tetapi juga peningkatan penularan penyakit menular seksual dan kekerasan seksual.

A.J. Bos, seorang prajurit Angkatan Darat Belanda, dengan seorang wanita Indonesia di kamp di Banjar di Ciamis. Jawa Barat, 1948-1949. Foto diambil oleh A.J. Bos. KITLV A1179, KITLV 401970.

p. 116

Joop Krijnen, seorang prajurit Angkatan Darat Belanda, dengan seorang wanita Indonesia di kamp di barak di Bandung. Jawa Barat, 1949. Foto diambil oleh A.J. Bos. KITLV A1180, KITLV 402096.

6.5 Bersatu dalam Perjuangan

Gambar ini menyampaikan pesan bahwa setiap anggota masyarakat Indonesia dapat berkontribusi dalam perjuangan kemerdekaan. Teks “Marilah mendjamin makanan Pahlawan2 kita” adalah seruan kepada keluarga Indonesia untuk memberikan makanan kepada para pejuang Indonesia yang digambarkan disiplin dan memiliki strategi tempur yang jelas. Pesan poster ini adalah: bantulah tentara Indonesia dalam menjalankan tugasnya melindungi Indonesia. Keluarga Indonesia dianjurkan untuk berkontribusi dalam perjuangan kemerdekaan Indonesia dengan menyediakan makanan dan kebutuhan lainnya. Prajurit Indonesia yang sedang tersenyum melambangkan persatuan antara rakyat dan tentara antara garis belakang dan garis depan.

‘Marilah mendjamin makanan Pahlawan2 kita’. Poster propaganda Indonesia, ditandatangani oleh So[e]pon, didistribusikan oleh S.M.N.U.P., bag. c. 1945-1947. Kesenian [bagian seni]. Or. 27.740-5.

6.6 Seribu Buku dan Granat (wawancara)

Pada masa penjajahan, Suhendro Sosrosuwarno bersekolah di Sekolah Pribumi Belanda (*Hollands Inlandse School*, HIS). Namun saat berada di rumah, ia belajar tentang perbedaan antara sejarah *Indisch* yang berfokus pada sejarah Belanda dan sejarah Indonesia. Ia juga membaca banyak karya Multatuli, seorang penulis Belanda terkenal di abad kesembilan belas yang mengkritik kolonialisme Belanda, sejak usia muda. Penyerahan Hindia Timur Belanda setelah invasi Jepang memberi kesan mendalam pada Sosrosuwarno. Tampaknya Belanda tidak sekebal seperti yang digambarkan dalam buku-buku sekolah. Ia menggembeleng kaum muda untuk berjuang demi kemerdekaan dengan mengarahkan mereka pada karya intelektual Indonesia seperti Sukarno dan Sjahrir. Selama perang kemerdekaan, Sosrosuwarno memulai kuliah di Universitas Indonesia yang baru didirikan. Ia juga bergabung dengan Laskar Kere, pasukan mahasiswa Republik Indonesia. Berbekal senjata Jepang, mereka melawan pasukan Gurkha tentara Inggris antara Solo dan Semarang. Sosrosuwarno berbicara tentang bagaimana ia memadukan antara pertempuran dan studi di universitasnya.

Potret kelompok pejuang kemerdekaan Indonesia. Jawa, 1948-49. Fotografer tidak dikenal. KITLV 14040.

Wawancara dengan S. (Suhendro) Sosrosuwarno. SMGI 1466,2 (4). Hillversum, 1999.

Transkripsi

I: "Kala itu Anda sudah tidak lagi bersekolah?"

S: "Saya kembali bersekolah. Setelah kami berjuang di garis depan. Kami mendapat materi pelajaran yang harus kami kejar dari teman sekelas kami. Ketika kami berjuang di depan, kami membawa buku kami untuk belajar. Ya, Anda harus menghasilkan yang terbaik dari situasi yang buruk! Ketika saya terluka, saya disambut bak pahlawan. Saya mulai menulis dengan tangan kiri karena saya pikir mungkin saya akan kehilangan tangan kanan saya."

I: "Bagaimana Anda bisa terlibat dalam pertempuran itu?"

S: "Laskar Kere berada di Salatiga dan saya pergi menyusulnya. Salah seorang guru kami menghabiskan sepanjang malam mencoba membujuk saya untuk tidak melakukannya. 'Jangan ikut berperang, anak muda, lanjutkan studimu. Karena engkau adalah masa depan negara kita.' Tapi saya bertekad untuk ikut berjuang. Lalu saya mendapat tumpangan truk ke Salatiga dan saya bergabung dengan Laskar Kere di sana. Saya belum pernah melepaskan tembakan sebelumnya. Saya menembak tentara Gurkha untuk pertama kalinya dalam salah satu pertempuran di Tuntang. Seiring berjalannya waktu, saya menjadi makin mahir."

6.7 Merah, Putih, dan Biru? (wawancara)

Garis pemisah dalam hierarki kolonial tidak hanya didasarkan pada etnis, kelas, jenis kelamin dan pangkat, tetapi juga agama. Seperti Maluku, Papua dan Kepulauan Sunda, Sulawesi Utara telah memeluk agama Kristen pada abad kesembilan belas sebagai bagian dari serangan peradaban. Berkat upaya para misionaris, sebagian besar penduduk Manado di Sulawesi Utara merasakan kedekatan dengan Belanda. Ibu dari Fransz-Rompis, dari Manado, diam-diam menyimpan tiga warna Belanda selama pendudukan Jepang di Hindia Belanda. Seperti ibunya, Fransz-Rompis tidak merasa terikat dengan perjuangan

kemerdekaan Indonesia yang berkobar setelah masa pendudukan. Ayahnya, di sisi lain, adalah seorang nasionalis yang taat. Selama perang kemerdekaan, ia bekerja sebagai perawat di sebuah rumah sakit militer dekat Manado. Di situlah dia bertemu suaminya, seorang pria *Indisch*-Eropa yang sedang menunaikan wajib militer sebagai tentara Belanda. Ia berbagi cerita tentang hari pernikahan mereka, yang merupakan fase terakhir dalam dekolonisasi Indonesia.

‘Groet uit Menado’. Sulawesi, c. 1900. Penerbit: K.D Que, Manado. Kartu Pos. KITLV 1403508.

Wawancara dengan F.D. Fransz-Rompis. SMGI 1139.2 (15). Arhem, 1997.

Transkripsi

F-R: “Kami berjuang untuk triwarna kami. Kami membelanya habis-habisan ketika Jepang ada di sana selama Perang Dunia Kedua, kami meneteskan air mata ketika kami mendengar *Wilhelmus* [lagu kebangsaan Belanda]. Kami hanya akan tunduk pada bendera itu.”

I: “Apakah Anda merasakan kedekatan dengan Belanda?”

F-R: “Merasa dekat, ya. Saya merasa demikian. Saya memohon maaf kepada keluarga Indonesia saya, harus mengatakan bahwa saya tidak punya rasa kebangsaan. Tidak ada perasaan merah-putih dalam diri saya.

Ketika kami menikah, tenda kami dilempari oleh orang-orang fanatik merah-putih. Mereka tidak ingin ada orang Indo, mereka tidak ingin ada Belanda di desa mereka. Tapi mereka pada dasarnya adalah pengacau. Mungkinkah itu sebabnya dia menjadi pendukung rezim Belanda yang sangat kuat? Saya tidak tahu. Mungkin saja. Saya hanya ingin menyebutkan bahwa saat itu situasi masih sangat panas. Saat itu tahun 1948. Jika lagu kebangsaan Indonesia berkumandang, dia segera menutup telinga. Lagu itu tidak berarti apa-apa bagi saya. Hal itu tidak memengaruhi saya. Tapi ia dengan tegas menentangnya. Saya hanya ingin mengatakan itu. Belanda? Ya, *Indisch* Belanda. Tapi ia sangat setia pada benderanya. Itu sebabnya kami memilih berepatriasi. Jika bisa disebut demikian. Itu adalah repatriasi baginya, bahkan ketika kami sama sekali tidak mengenal negeri Belanda.”

6.8 Orang Luar Pascakolonial (wawancara)

Ayah dari kakek dan nenek A., dari pihak ibunya, berasal dari Afrika. Ibu A. meninggal tak lama setelah meletusnya perang kemerdekaan, dan pamannya menjadi walinya. Pamannya bekerja di sebuah perusahaan kehutanan Belanda di Balikpapan hingga tahun 1949, dan di sanalah A. bersekolah. Teman satu kelasnya adalah anak-anak Jawa yang orang tuanya bekerja di perusahaan minyak Inggris-Belanda Royal Dutch Shell. Teman-teman sekelasnya ingin tahu di 'sisi' mana A., yang sebenarnya tidak terlalu tertarik dengan politik, berpihak. Artinya, perang kemerdekaan telah menyusup ke dalam kelas meskipun Balikpapan tidak menjadi tempat pertempuran pada saat itu. Setelah penyerahan kedaulatan, seluruh keluarga 'dipulangkan' ke Belanda. A. dan keluarganya menetap di Het Gooi di mana sekali lagi dia dihadapkan dengan latar belakangnya sebagai seorang Belanda Hitam atau 'orang Belanda berkulit hitam'. A. kemudian menjadi guru.

Orang-orang melambaikan tangan di dermaga, mungkin di pelabuhan Balikpapan. Kalimantan, c. 1935. Juru Foto tidak diketahui. KITLV 172834.

Wawancara dengan F.D. Fransz-Rompis. SMGI 1139.2 (15). Arhem, 1997.

Wawancara dengan A. SMGI 1140.1 (9), 1997.

Transkripsi

I: "Apakah Anda sempat menyaksikan aksi polisi?"

A: "Kami berada di Balikpapan, saat keadaannya semakin memburuk. Kami menyadari situasinya saat teman-teman sekolah yang pada dasarnya berpihak kepada kaum nasionalis terus bertanya, 'Kamu sebenarnya siapa? Kamu Belanda hitam, kamu tidak pantas berada di mana pun.' Itulah yang kerap mereka, anak-anak komunis itu. kerap katan. Anda tahu, mereka sesungguhnya anak-anak yang sangat cerdas di sekolah kami. Teman sekolah Jawaku yang mengatakannya kepadaku. Selama bertahun-tahun, hal ini terus berulang.

Dan saya sebenarnya tidak menyukainya, karena hal itu menimbulkan kebingungan. Dalam diri saya. Saya tidak bisa membicarakannya dengan siapa pun. Saya bukan tipe orang yang mudah berbicara kepada orang lain tentang apa yang saya alami. Terasa tidak wajar. Saya merasa keadaan tersebut sangat sulit. Lalu saya datang ke Belanda dan mendengar cerita yang sama lagi. Kerap orang bertanya: 'Aneh, mengapa kalian datang ke sini'. Dan seterusnya dan seterusnya.

I: "Anda tidak pernah merasa jadi bagian dari sesuatu?"

A: "Tepat. Perasaan itu sudah sangat lama saya rasakan. Sampai sekarang. Tapi saya pikir: biarkan mereka bicara. Tak peduli. Saya jalani hidup saja. Saya sudah membuktikan bahwa saya telah mencapai sesuatu."

Beelden van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog

1945-1949

Inhoudsopgave

Over het omslag	199
Voorwoord	200
Beelden van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949	202
Gert Oostindie	
De Indonesische revolutie: Oorlogspropaganda in pamfletten	204
Muhammad Yuanda Zara	
Verzamelen, zien en vertellen	206
Marieke Bloembergen & Alicia Schrikker	
1 Oproep voor de strijd	208
2 Framing van de tegenstander	217
3 Geweld in woord en beeld	227
4 Iconische momenten en personen	232
5 Stemmen uit de oorlog	237
6 Dagelijks leven	246

Over het omslag

MUHAMMAD YUANDA ZARA

Deze afbeelding is een voorstelling van een *jinn* (geest) uit het verhaal *Duizend-en-een-nacht*, waarin Aladdin een lamp verkrijgt met daarin een geest die alle wensen van de Arabische prins vervult. Op de poster wordt de geest afgebeeld als een middel om Nederlandse imperiale overheersing te bereiken, zoals te zien is aan de Nederlandse vlag. De in het groen geklede persoon die op de geest rijdt, vertegenwoordigt Nederlandse kapitalisten, die profiteerden van Indonesische plantages. Op het eerste gezicht lijkt de hoed die de Nederlandse planter draagt op een militaire helm, maar in tweede instantie herkent men het hoofddeksel als een *topi mandor*: een opzichtershoed. Deze hoofdbedekking werd gewoonlijk gedragen door inheemse voormannen, die toezicht hielden op inheemse werknemers op Europese plantages en hen naar believen konden straffen. De groene kleur van de hoed signaleert de wens van de Nederlandse kapitalisten en het Nederlandse leger om gezamenlijk de controle over Indonesië terug te krijgen, desnoods door het inzetten van geweld en terreur.

‘Vliegende Hollander.’ Tekening uit een serie van 13 originele Indonesische tekeningen die werden gebruikt als ontwerpen voor propagandaposters. Ca. 1947. Aquarel op stevig papier. Or. 27.649.

Voorwoord

Deze catalogus werd gepubliceerd ter gelegenheid van de tentoonstelling 'Beelden van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949' in de Universitaire Bibliotheken Leiden (UBL). In deze tentoonstelling wordt een selectie getoond van materiaal uit de Bijzondere Collecties van de UBL, waaronder veel materiaal uit de collecties van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV-KNAW). De tentoonstelling brengt uiteenlopende soorten bronnen voor het voetlicht, van posters en tekeningen tot fotografie, van persoonlijke getuigenissen op papier of in interviews tot min of meer officiële stukken van de strijdende partijen. De tentoonstelling heeft zes thematische delen. Voor elk thema zijn bijzondere voorbeelden van verschillende soorten bronnen geselecteerd; gezamenlijk geven zij tevens een beeld van de uiteenlopende perspectieven.

De tentoonstelling kwam tot stand op initiatief van het KITLV en de UBL, mede met het oog op de publicatie van de resultaten van het door de Nederlandse overheid gefinancierde en door het KITLV, het NIMH en het NIOD uitgevoerde onderzoek 'Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950'. <https://www.ind45-50.org/>.

Het eigenlijke, veeleisende onderzoek voor de tentoonstelling werd verricht door drie MA-studenten, Sander van der Horst, Linde Lammers en Melle van Maanen. Als stagiairs bij het KITLV werden zij gedetacheerd bij de UBL; zij werden begeleid door Doris Jedamski, Anouk Mansfeld en Jef Schaeps (UBL) en Gert Oostindie (KITLV). Tenzij anders vermeld zijn de teksten in deze catalogus van hun hand. Een belangrijke uitbreiding van het team, in een latere fase van het onderzoek, was de deelname van Muhammad Yuanda Zara, alumnus van de Universiteit Leiden (MA) en Universiteit van Amsterdam (PhD), thans als historicus verbonden aan de Universitas Negeri Yogyakarta; hij nam de inleiding tot en beschrijving van de Indonesisch-talige pamfletten voor zijn rekening.

Wij danken Esther Captain, Marije Plomp en Fridus Steijlen voor hun vriendelijke adviezen.

Noot voor de lezer: de citaten zijn onveranderd overgenomen uit de originele documenten, afgezien van incidentele veranderingen in interpunctie, gebruik van hoofdletters en evidente typefouten. In de overige teksten is bij de spelling van persoon- en geografische namen gekozen voor de moderne Indonesische spelling.

Beelden van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949

GERT OOSTINDIE

Op 17 augustus 1945 proclameerden Sukarno en Mohammad Hatta de Republiek Indonesië. Op 27 december 1949 droeg Nederland de soevereiniteitsoverdracht over. Daartussen liggen ruim vier jaar van uiterst moeizame onderhandelingen en bittere oorlogvoering. In Indonesië staan deze jaren bekend als de ‘Indonesische Revolutie’, een periode waarin de onafhankelijkheid werd verdedigd tegen de oude koloniale macht en een nieuwe staat werd opgebouwd. In Nederland, de voormalige kolonisator, werd de gehele periode achteraf lang aangeduid met het eufemisme ‘politieke acties’. Meer recent wordt gewoon van ‘oorlog’ gesproken; in 2005 sprak de regering van een ‘oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis’. Een oorlog was het zeker, met zeer ongelijke slachtofferaantallen. Aan Indonesische zijde vielen meer dan 100.000 doden, zowel strijders als burgers; het aantal doden in de Nederlandse krijgsmacht bedroeg zo’n 5.000, waarvan ruw geschat een-derde Indonesische manschappen.

Zo ongelijk als de slachtoffers waren verdeeld, zo sterk contrasteerden ook de opvattingen over de legitimiteit van de Proklamasi van die 17e augustus en over de Nederlandse terugkeer na ruim drie jaar van Japanse bezetting. Fundamenteel tegenstrijdige uitgangspunten gingen gepaard met volkomen tegenstrijdige beelden van ‘de vijand’ en diens bedoelingen, betrouwbaarheid en methoden, zowel in de gewapende strijd als aan de onderhandelingstafel. Natuurlijk was er, tijdens en zeker na de oorlog, ook sprake van onderling begrip, van spijt en gebaren van verzoening. Maar veel van de framing tijdens de oorlog, die overigens een lange koloniale voorgeschiedenis had, leeft door tot op de dag van vandaag.

Eén van de verklaringen daarvoor ligt in de aard van de bronnen die gedurende de oorlog werden geproduceerd. Bronnen zijn nooit neutraal, zij zijn het product

van menselijk handelen en reflecteren daarmee ook wat de mensen die deze bronnen creëerden belangrijk vonden, wat ze wel of niet zagen, voelden en begrepen, hoe ze oordeelden. Wie vandaag op basis van die bronnen de jaren 1945-1949 wil begrijpen staat voor de uitdaging een zo breed mogelijk spectrum van bronnen te onderzoeken en niets ervan als vanzelfsprekend te beschouwen. Die exercitie kan helpen de oorlog minder onbegrijpelijk te maken en schept daarnaast ruimte om te ervaren hoe verschillend er ook toen al werd geoordeeld over wat zich afspeelde en wie daarvoor verantwoordelijk was.

Archieven en bibliotheken vormen vanouds de habitat van historici, maar in het hedendaagse historisch onderzoek worden de bronnen ook in andere collecties en omgevingen gezocht en worden, met oral history, ook nieuwe bronnen gecreëerd. De afdeling Speciale Collecties van de Leidse universiteitsbibliotheek beheert een grote verzameling van unieke bronnen over het Nederlandse kolonialisme, mede verzameld door het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV). In deze tentoonstelling wordt een selectie van dit materiaal getoond over de oorlogsjaren in Indonesië, 1945-1949. Daarmee wordt een beeld opgeroepen van die oorlog, maar wordt ook getoond hoe uiteenlopend de perspectieven indertijd waren. Daarmee is deze kleine tentoonstelling tevens een uitnodiging tot overdenking van de beperkingen van ieders eigen frame.

De Indonesische revolutie: Oorlogspropaganda in pamfletten

MUHAMMAD YUANDA ZARA

De proclamatie van de Indonesische onafhankelijkheid op 17 augustus 1945 vormde slechts het begin van een extreem zware strijd voor de Indonesische strijders, die moesten bewijzen dat de nieuwe natie bestaansrecht had en deel kon uitmaken van de naoorlogse wereldgemeenschap. De Indonesische regering moest niet alleen de bevolking – die in die tijd ongeveer 70 miljoen mensen telde, uit verschillende etniciteiten en religies bestond, en verspreid was over duizenden eilanden – tot een eenheid smeden; zij moest ook buitenlandse vijanden bevechten. Allereerst Japanse troepen, daarna geallieerde strijdkrachten, en dan de meest bloedige oorlog, die minstens vier jaar duurde: de oorlog tegen de Nederlanders, de voormalige kolonisator van Indonesië die de koloniale orde wilde herstellen.

Bij het Indonesische verzet tegen de Nederlanders speelde propaganda een cruciale rol. In tegenstelling tot de Nederlandse propaganda, die ondersteund werd met voldoende fondsen, personeel en faciliteiten, werd de Indonesische propaganda onder zeer beperkte omstandigheden bedreven. De Indonesische regering voerde propaganda via het ministerie van Informatie en via niet-gouvernementele actoren, zoals kunstenaars. Zij werden verenigd door hetzelfde ideaal: het verdedigen van de Indonesische onafhankelijkheid tegen de Nederlandse inbreuk daarop.

Indonesische visuele propaganda, zoals afgebeeld op posters, in karikaturen en in andere media, heeft de Indonesische regering enorm geholpen om de steun van het Indonesische volk te verkrijgen in de strijd tegen de Nederlanders. Deze afbeeldingen promoten allerlei zaken, variërend van het legitimeren van het recht van Indonesië op onafhankelijkheid; het oproepen van het Indonesische volk om zich achter de regering te scharen; het positioneren van Nederland als een

meedogenloze koloniale macht; het overhalen van jongeren om de wapens op te nemen tegen de Nederlanders; het aanmoedigen van vrouwen om assistentie te leveren op het gebied van kleding, voedsel en medische hulp; tot het overtuigen van de internationale gemeenschap dat het bestaan van Indonesië een politieke realiteit is en bijdraagt aan de naoorlogse wereldvrede.

Zoals men kan verwachten, stonden de meeste Nederlandse propagandathema's in schril contrast met de Indonesische. Enkele voorbeelden zijn een oproep tot steun van de Nederlanders om Nederlands-Indië (niet 'Indonesië') te redden uit de greep van Japanse fascist en hun Indonesische handlangers. Andere oproepen betroffen het rekruteren van Nederlandse jongeren als oorlogsvrijwilligers; het verzoek om morele steun vanuit Nederland voor Nederlandse soldaten die naar Indonesië werden gestuurd; en de vraag aan Nederlandse troepen om voorzichtig te zijn met het oog op de dreiging van muggen in Indonesië. Hoewel Indonesië en Nederland verschillende propagandathema's aansnijden, komt hun benadering op sommige punten overeen. Beide partijen construeren het Zelf en de Ander, bijvoorbeeld door een slecht beeld van de vijand neer te zetten en daarmee het gebruik van geweld te legitimeren. Het doel van beide partijen is duidelijk: het winnen van de oorlog.

De tentoonstelling is een visuele rondleiding langs politiek gemotiveerde kunstwerken, gecreëerd door Indonesische strijders en hun vijand, de Nederlanders. Het biedt een buitengewone gelegenheid om deze beelden, die meer dan zeven decennia na dato ondanks de zware oorlogsjaren nog steeds in uitstekende conditie verkeren, nauwkeurig te onderzoeken. Deze tentoonstelling zal waardevol zijn als een bron voor studie en onderwijs, voor onderzoekers uit verschillende vakgebieden, en voor een algemeen publiek dat interesse heeft in de visuele geschiedenis van deze oorlog. Deze gezamenlijk samengestelde tentoonstelling draagt bij aan een beter begrip van deze complexe geschiedenis en inspireert tot verdere studie van verwaarloosde aspecten van dit Nederlands-Indonesische conflict en de geschiedenis van Zuidoost-Azië na de Tweede Wereldoorlog.

Verzamelen, zien en vertellen

MARIEKE BLOEMBERGEN & ALICIA SCHRIKKER

Wat zien we wel en wat niet, dat is de vraag. Deze catalogus van propagandaposters, foto's, tekeningen en persoonlijke herinneringen toont beelden van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, vanuit verschillende perspectieven. In dit type materiaal zitten zelfbeelden vervat – bijvoorbeeld van een vriendelijke en strijdbare Indonesische soldaat of dat van een bonafide en krachtige kolonisator – en tegelijkertijd geeft het een impressie van de ander – dat van een moordlustige en onrechtvaardige vijand. De propagandaposters en tekeningen zijn daarin expliciet. Ze laten de buitenkant van de oorlog zien. Met de foto's keren we naar binnen. We zien een vriendenportret van Indonesische soldaten, KNIL-militairen, die biertjes drinken op de Borobudur, het levenloze lichaam van een neergeschoten Indonesische man, midden op straat. Wat was het zelfbeeld van de fotograaf op het moment dat hij dit kiekje nam? Wat zegt dat biertje op de Borobudur over het alledaagse uitoefenen en ervaren van geweld? We kunnen het fotograaf en gefotografeerden niet meer vragen. In andere gevallen kon dat wel. Mondeling overgedragen herinneringen tonen ons de twijfel, en ambiguïteit over de oorlog achteraf. 'En dan vraag je je af: heb je dat echt meegemaakt? Dan voel je je schuldig. Je hebt aan iets meegewerkt dat je niet wilt.'

Maar wat zien en horen we hier niet? Het is niet alleen de oorlog die deze foto's, posters, en interviews met elkaar verbindt. Ook de plek waar ze nu beheerd worden doet dat: de Indonesië-collectie van de UB-Leiden. Eerder was dit materiaal verspreid over twee afzonderlijke collecties in Nederland, die van het KIT en het KITLV, twee instellingen die in koloniale tijd werden opgezet om kennis over de Nederlandse koloniën te vergroten ten behoeve van de – gewelddadige – koloniale overheersing. Na de dekolonisatie gingen alle drie de instellingen verder, met

kennisverzameling die ook het postkoloniale, hedendaagse Indonesië behelsde. De verzameling mondelinge geschiedenis is daar een voorbeeld van.

De vraag is hoe, wanneer, onder welke omstandigheden, en waarom juist deze stukken in het bezit zijn gekomen van deze collectievormers? Soms krijgen we daar even inzicht in, zoals bij de toelichting op de poster van de pusat propaganda, maar vaak genoeg tasten we in het duister. Toch is het belangrijk om deze vraag te blijven stellen. De verzamelgeschiedenis is onderdeel en schepper van het grotere verhaal, en van de persoonlijke geschiedenissen, die deze tentoonstelling beoogt te vertellen. De (veranderende) waardering van deze foto's, posters en dagboeken in het verleden beïnvloedt telkens weer onze blik op het verleden, en bepaalt wat we wel en wat we niet zien.

Veel van de fotoalbums zijn geschonken door nazaten om gebruikt te worden voor toekomstig onderzoek. De spanning tussen wat de fotograaf wilde vertellen met zijn album, wat zijn familie erover wist, en wat de verzamelaar erin zag, kan onderdeel zijn van de verwerking van de oorlog, maar kan ook duiden op een blinde vlek. Soms is die spanning meteen duidelijk, zoals bij het fotoalbum van Nasrudin: dat album is niet gedoneerd, maar – zoals overigens ook het Indonesische propagandamateriaal – afgenomen tijdens een militaire actie, en mogelijk gebruikt bij identificatie van andere Indonesische soldaten. Terecht dringt de vraag zich op of dat fotoalbum eigenlijk wel op zijn plek is in Leiden.

Dankzij digitalisering en internationale samenwerking zijn de collecties in Nederland nu veel beter toegankelijk vanuit Indonesië. Dat deze tentoonstelling meteen ook digitaal in Indonesië gepresenteerd wordt is van grote symbolische waarde. Deze ontwikkelingen maken het des te urgenter om de geschiedenissen van (post)koloniale collectievorming goed in kaart te brengen, zodat we niet alleen weten waar we naar kijken, maar ook waarom we ernaar kijken, en we kunnen bevragen wat we niet zien.

Oproep voor de strijd

Propagandamateriaal speelde in de oproep voor de strijd in Indonesië een belangrijke rol. In Nederland werd ingezet op het werven van oorlogsvrijwilligers, eerst onder het motto van het ‘bevrijden van rijksgenoten’, later van het brengen van ‘orde en vrede’. Aan Indonesische zijde was ‘merdeka’ (vrijheid) het kernwoord om de massa te mobiliseren. De jonge republiek riep haar bevolking op om de onafhankelijkheid te verdedigen.

Als we naar het materiaal in deze collectie kijken vallen niet alleen de tegenstellingen van de boodschap op, maar ook technische verschillen tussen de Indonesische en Nederlandse propaganda. Waar het Nederlandse materiaal professioneel en gecentraliseerd werd ontwikkeld, waren de Indonesische groepen gedwongen om lokaal en met minder technische middelen propaganda te vervaardigen. Het Nederlandse materiaal is veelal in grote oplage bij bekende – soms zelfs buitenlandse – drukkerijen gedrukt, terwijl het Indonesische materiaal in deze collectie vaak unica betreft, met de hand getekend en ingekleurd. In zekere zin illustreert de verhouding tussen het Indonesische en Nederlandse propagandamateriaal de algehele militaire situatie in Indonesië, waar kleinere Indonesische guerrilla-eenheden tegenover een veel zwaarder bewapende Nederlandse troepenmacht stonden.

Ook binnen dit thema is getracht de verschillende perspectieven te tonen. De onafhankelijkheidsoorlog in Indonesië werd uitgevochten door partijen met diametraal verschillende opvattingen over de toekomst van het land en de rol die Nederland daarbij zou spelen. Het materiaal toont ook dat er in Nederland enige steun was voor de Republiek Indonesië.

1.1 En nu Indië!

‘En nu Indië!’ was vermoedelijk de gedachte van veel Nederlanders nadat zij zelf bevrijd waren van de Duitse bezetter. Vanaf het najaar van 1944 kwam in het bevrijde Zuiden van Nederland een propagandamachine op gang die volop werd ingezet voor de werving van oorlogsvrijwilligers voor de strijd tegen Japan. Dit affiche stelt in klare taal dat nu Indië bevrijd dient te worden. De typografie zorgt ervoor dat ‘En nu’ en ‘Indië’ eruit springen, waarmee het doel wordt benadrukt. Interessant is hier het woord ‘rijksgenoten’. Door voor dit woord te kiezen wordt een verbondenheid tussen de bevolking van Nederland en de kolonie gesuggereerd en wordt de bevrijding van die rijksgenoten als een vaderlandse plicht voorgesteld. In deze beginfase, in 1945, richtte de Nederlandse regering zich vooral op oorlogsvrijwilligers; aan deze oproep gaven uiteindelijk zo’n 30.000 jonge mannen gehoor. Later, toen het allang niet meer ging om de strijd tegen Japan, werden nog eens zo’n 100.000 dienstplichtigen naar Indonesië gestuurd.

‘En nu Indië’. Wervingsaffiche van de Verenigde Indië Vrijwilligers, ca. 1945. Druk: Met & Meylink Haarlem. Or. 27.011-12.

1.2 Strijd der vlaggen

Op dit affiche doorboort de Nederlandse vlag de vlag van de Japanse marine (het land van de rijzende zon), die als een schaduw over de Indonesische archipel hangt. De boodschap is duidelijk. Opvallend hierbij is dat de halve cirkel op de Japanse vlag hier geel is, en niet het gebruikelijke rood. In anti-Japanse propaganda werd vaker de kleur geel gebruikt, een kleur met een racistische connotatie waarmee naar Japan werd verwezen als ‘het gele gevaar’. Het planten van de Nederlandse vlag in de archipel geeft uitdrukking aan de ‘vanzelfsprekendheid’ dat het Nederlandse bestuur terug zou keren in Indonesië, of vanuit dat perspectief: in Nederlands-Indië. Hierbij werd voorbijgegaan aan het feit dat er sinds de Japanse bezetting veel was veranderd. De nationalistische beweging – ook voor de oorlog al aanwezig – was sterk in kracht toegenomen.

‘En nu Indië! Meldt u als vrijwilliger’. Affiche, juli 1945. Ontwerp: Zino Salverda. KITLV 50B3.

1.3 Zie de wereld

Op deze propagandaposter wordt ingespeeld op de hang naar avontuur die nogal wat jonge mensen in Nederland koesterden na vijf jaar Duitse bezetting. Veel oorlogsvrijwilligers verklaarden achteraf dat het avontuurlijke karakter hen had getrokken. Sommigen van hen waren nog nooit buiten de eigen stad of provincie geweest, en nu zouden ze naar het verre Indië gaan!

De Nederlandse leeuw in soldatenuniform die trots op de wereldbol staat, draagt aan zijn klaroen het wapen van de stad Batavia (Jakarta). Dit wapen zou ook het embleem worden van de 7 December Divisie, waarin de eerste lichte dienstplichtige militairen in Indonesië diende. De naam van deze divisie refereerde naar de toespraak van Koningin Wilhelmina van 7 december 1942, waarin zij sprak over naoorlogse hervorming van de koloniale verhoudingen, zij het nog altijd binnen een groter rijksverband.

‘Zie de wereld’. Wervingsaffiche voor oorlogsvrijwilligers, ca. 1945. Ontwerp: Frits van Bommel. Druk: Van Roessel & Co Amsterdam, in opdracht van Delamar reclamebureau. Afmetingen: 87,5 x 111,5 cm. Or. 27.434.

1.4 Vrouwen in dienst

Voor de laatste grote oorlog in Indonesië werden voor het eerst ook vrouwen in Nederlandse militaire dienst uitgezonden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren veel mannen opgeroepen voor de Arbeitseinsatz. Het werk dat zij achterlieten, werd toen overgenomen door vrouwen. Dit droeg bij aan een naoorlogse emancipatiegolf. Deze eerste vrouwen in militaire dienst droegen nog geen wapens; leden van de Marine Vrouwen Afdeling (MARVA) of het Vrouwen Hulpkorps van de Landmacht (VHK) werden vooral voor ondersteunend werk ingezet. Onder het motto ‘maak een man vrij voor de vloot’ verrichtten de MARVA's verschillende diensten zoals administratief, verbindend en geneeskundig werk. Hoewel deze vrouwen dus niet direct betrokken waren bij oorlogshandelingen, speelden ze wel een faciliterende rol.

‘Neemt dienst bij de Marva's’. Wervingsaffiche voor de MARVA's door de MARVO (Marine Voorlichtingsdienst). 1946. Druk: James Haworth and Brother Ltd, London. Afmetingen: 74,5 x 49 cm. Or. 27.832.

1.5 Versterkt onze gelederen

Deze imponerende Nederlandse propagandaposter dateert uit 1945. Niet alleen is de afgebeelde KNIL-soldaat naar verhouding erg groot, ook het formaat van de poster zelf, ruim een meter hoog, is indrukwekkend. Dit affiche is illustratief voor het professionele karakter van de Nederlandse propaganda: de posters waren meestal van groot formaat, werden ontworpen door professionele kunstenaars en werden gedrukt bij bekende drukkerijen. Dat geldt ook voor dit exemplaar, ontworpen door de voor de Nazi's gevluchte kunstenaar Wim Oepts en gedrukt in Engeland.

De soldaat op deze poster bewaakt standvastig het strand. Op zijn helm is het nationale Nederlandse embleem van de leeuw te zien en in zijn nek hangt een zwarte lap, kenmerkend voor de KNIL-uitrusting. Het vredige, 'typisch' Indonesische tafereel op de achtergrond suggereert dat er dankzij het KNIL weer orde heerst – een schril contrast met de rauwe, dagelijkse werkelijkheid van de oorlog.

'Versterkt onze gelederen'. Wervingsaffiche voor het KNIL. Ca. 1945. Ontwerp: Wim Oepts. Druk: Waterlow & Sons Ltd, London England. Afmetingen: 101 x 75,5 cm. Or. 27.429.

1.6 Nederlandse communisten voor onafhankelijk Indonesië

Niet alle Nederlanders steunden het militaire ingrijpen in Indonesië. De Communistische Partij Holland was de enige partij die zich al vanaf 1918 onder de slogan 'Indonesië los van Holland nu!' inzette voor de onafhankelijkheid van Indonesië. Van onder naar boven zien we op dit affiche een Europese en een Indonesische havenarbeider en een Europese en een Indonesische matroos. Gebroederlijk dragen zij samen een rode vlag met Lenins beeltenis erop. Onder een motto van Marx wordt de Nederlandse bevolking opgeroepen om zich in te zetten voor onmiddellijke onafhankelijkheid van Indonesië. Linksonder op het affiche wordt verwezen naar een eerder moment waarop Europese en Indonesische matrozen samen in opstand kwamen: de mouterij in 1933 op het Nederlandse marineschip de Zeven Provinciën, die door het koloniale regime hardhandig werd neergeslagen.

| 'Indonesië los van Holland nu!'. CPH-poster, ca. 1933. Or. 27.011-9.

1.7 Indonesische nationalisten strijden in Nederland

De *Perhimpunan Indonesia* (Indonesische Vereniging, PI) was een politieke vereniging van Indonesische studenten in Nederland. De PI was de eerste Indonesische politieke vereniging met een expliciet nationalistische grondslag. Hoewel de partij relatief klein was, heeft zij grote invloed gehad op de nationalistische beweging in Indonesië. Haar bekendste lid was Mohammad Hatta, later de eerste vice-president van Indonesië.

Veel leden van de PI hebben tijdens WOII in het verzet gezeten tegen de Duitse bezetter. In dit manifest, nota bene gedateerd op Bevrijdingsdag 5 mei 1945, roept de PI het Nederlandse volk op om zich nu ook in te zetten voor de bevrijding van Indonesië, waar 'nog vijfenzeftig miljoen onderdanen worden onderdrukt onder het juk ener Japanse barbarij'. De PI beroept zich op de 'historische lotsverbondenheid van Nederland en Indonesië' en roept dan ook op: 'Steunt ook onze bevrijdingsstrijd tegen Japan! Helpt ons de Democratie in Indonesië te bevestigen!'. Daar wordt een – gematigd geformuleerd – politiek standpunt aan gekoppeld: 'Alleen wanneer Indonesië een zelfstandig en gelijkwaardig deel van het Koninkrijk der Nederlanden vormt, is de toekomst van Indonesië en Nederland verzekerd.'

| 'Manifest der Perhimpunan Indonesia'. Nederland, 5 mei 1945. Stencil. Or. 26.999-8.

1.8 Propaganda in vijandige handen

De Nederlandse militair op de voorgrond toont de fotograaf een Indonesische propagandaposter. Waarschijnlijk was dit affiche verstopt in een van de gevlochten manden onder in beeld. Tijdens de onafhankelijkheidsoorlog kregen Nederlandse militairen de opdracht om actief Indonesische propaganda te verzamelen met het doel contra-propaganda te maken. Op het affiche staat *Basmi!! Provokasi Moesoen!* (Roei de provocatie van de vijand uit!) en is daarmee een oproep tot strijd. De achtergrond van het affiche bestaat uit dreigende silhouetten, onder andere verwijzend naar het gevaar van het Nederlandse leger. Nu deze Indonesische

propaganda in Nederlandse handen is gevallen krijgt het affiche een tweede lading: de silhouetten zijn mensen van vlees en bloed geworden.

Een marinier met een T.N.I. propaganda poster. Java, ca. 1946. Fotograaf Frans de Waard. KITLV A1363, KITLV 169039.

1.9 Moeder en zoon

Op deze poster hebben Indonesische propagandisten de traditioneel sterke band tussen een moeder en haar zoon gebruikt om Indonesische jongeren aan te moedigen om Indonesië te steunen in de strijd door de wapens op te nemen. De moeder brengt ten minste twee boodschappen over: ten eerste *Berdjoanglah anakoe* (Vecht, mijn zoon), en ten tweede, *Iboe Rela* (Je moeder is bereid [om je te laten vechten]). Deze poster geeft uitdrukking aan het belang van de zegen van een moeder in de antikoloniale strijd. Indonesiërs refereren vaak aan Indonesië als *ibu pertiwi*, hetgeen moederland betekent en niet vaderland. Deze poster toont dan ook een moeder die bereid is haar zoon los te laten, zodat hij kan vechten voor het moederland.

'Iboe Rela'. Tekening uit een serie van 13 originele Indonesische tekeningen, waarschijnlijk ontwerpen voor propagandaposters. Ca. 1947. Aquarel op stevig papier. Or. 27.649.

1.10 Klaar voor de strijd

Deze poster is een afbeelding van een *pemuda* (jongere) met lang haar en een geweer. Zijn junglehoed, gemaakt van geweven bamboe, geeft aan dat hij klaar is voor een guerrilla. Achter hem ligt een stuk papier met de titel 'Nota Belanda' (Nederlandse nota), terwijl onderaan de tekst 'Dibalik nota Belanda pemoeda siap-sedia!' (Achter de Nederlandse nota staan de jongeren geheel paraat) staat. De 'Nederlandse nota' was een voorstel dat op 27 mei 1947 door de Nederlandse vertegenwoordiger P.J.A. Idenburg werd overgebracht aan de Indonesische Republiek. De Indonesische premier Sjahrir beschouwde dit als een uitnodiging van Nederland om te kiezen voor ofwel capitulatie ofwel totale oorlog. Het is duidelijk dat de Indonesische regering voor het laatste koos. Deze poster roept de

gewapende pemuda op om de Indonesische weigering om aan de Nederlandse eisen te voldoen, te steunen.

‘Nota Belanda’. Ontwerp uit een serie van zes Indonesische ontwerpen voor propagandaposters, ca. 1946/47. Vermoedelijk afkomstig van het Indonesische propagandacentrum *Poesat Propaganda* (PESINDO). Or. 27.011-14.

1.11 Vrijheid boven vrede

Deze poster werd verspreid door een lokale afdeling van het Indonesische ministerie van Informatie. Het linkerpaneel toont twee Indonesische boeren die aan het werk zijn op hun rijstveld. De eerste afbeelding toont de ideale wereld die Indonesië beoogt te creëren: Indonesiërs die veilig werken in hun eigen land, zonder tussenkomst van buitenlanders. Op het tweede paneel zijn twee Indonesische strijders afgebeeld, die het Indonesische leger en leden van de *laskar* (volksmilitie) vertegenwoordigen. De bomexplosie weerspiegelt de verschrikkingen van de oorlog, maar de twee strijders worden afgebeeld als gevechtsklaar. Een tekst luidt: ‘Kita tjinta damai tetapi lebih tjinta kemerdekaan’ (Wij houden van vrede, maar wij houden nog meer van vrijheid). Eenieder die de Indonesische onafhankelijkheid belemmert, zal zodoende geconfronteerd worden met Indonesische strijders zoals deze. Hiermee legitimeerden Indonesische nationalisten het gebruik van machtsvertoon en geweld in hun strijd voor onafhankelijkheid.

‘Wij houden van vrede, maar wij houden nog meer van vrijheid’. Ontwerp uit een serie van zes Indonesische ontwerpen voor propagandaposters, ca. 1946/47. Vermoedelijk afkomstig van het Indonesische propagandacentrum *Poesat Propaganda* (PESINDO). Or. 27.011-14.

1.12 Wereldvrede

Het lijkt erop dat deze anonieme poster direct na de onafhankelijkheid van Indonesië, toen de geallieerde troepen naar Indonesië kwamen om de Japanse troepen te ontwapenen, gemaakt en verspreid is. Het gebruik van de Engelse taal is hier gericht op de geallieerden en buitenlandse journalisten. Aan de andere kant

is de uitdrukking ‘WORLD PEACE’ in hoofdletters geschreven, wat aangeeft dat dit een van de belangrijkste boodschappen is die de poster uitdraagt. Bezien in een historische context, kunnen we stellen dat het vroegste propagandathema waarmee de Indonesische Republiek campagne voerde het verlangen naar onafhankelijkheid en wereldvrede was. Het inzetten van het thema ‘wereldvrede’ is een poging om het bestaan van Indonesië te legitimeren en de wereld, en vooral de geallieerden, te laten zien dat de Indonesische natie waarde hecht aan vrede. Deze verhaallijn beoogt het stereotype beeld van Indonesië als product van het fascistische Japan te ontcrachten. Dit was een beschuldiging die in de eerste maanden na de onafhankelijkheid van Indonesië vaak door de Nederlanders geuit werd.

‘Indonesische zelfbeschikking is de enige manier om wereldvrede tot stand te brengen’. Indonesische propagandaposter. ca. 1945. KITLV 36D776.

1.13 Tweespalt (interview)

De vader van de Javaan Husein Djajadiningrat bekleedde hoge ambtsfuncties in het koloniale bestuur en was in Leiden gepromoveerd. Zijn familie behoorde tot de Indonesische koloniale elite. Net als het gezin van Djajadiningrat was die elite zowel Westers als traditioneel Javaans georiënteerd. Hoewel Djajadiningrat geregeld Nederlandse schoolvriendjes over de vloer had, kwam hij niet zo vaak bij hen thuis: hij bleef ten slotte een ‘inlander’ en stond daarom lager op de sociale ladder van de koloniale samenleving. Zijn leven speelde zich zo af in twee gescheiden werelden: de Javaanse en de Nederlandse koloniale. Toen de Indonesische revolutie losbarstte, ontstond er een tweespalt binnen zijn familie. Doordat de oude koloniale verhoudingen begonnen te verschuiven, werden mensen gedwongen zich opnieuw tot elkaar te verhouden. Zelf deed Djajadiningrat een bescheiden bijdrage aan de revolutie door propagandaposters te maken: zijn oproep voor de strijd tegen het koloniale bewind.

Propagandatekening met ‘Merdeka!!!’ (vrijheid) en ‘Ra’jat’ (het volk), ondertekend door de TNI. Datum en plaats onbekend. Or. 27.833, album 1, pagina 5.

Transcriptie

I: Werd er druk op u uitgeoefend om u aan te sluiten bij de revolutie?

D: Nee. Mijn nicht heeft wel een boekje geschreven met kritiek op mijn vader omdat hij meteen in de federale [Nederlandse] regering meeding. En dan waren er neven die zeiden: 'oh ja dat is toch familie van jou?' Ik antwoordde: 'Die zitten in Jakarta, ik heb geen contact met ze.' Dat waren dus revolutionairen.

I: Gaf dat tweespalt binnen families, of misschien zelfs binnen gezinnen?

D: Vaak wel. Met de Republiek [Indonesië] is dat veranderd. Aan het begin van de revolutie hebben we wel affiches gemaakt en overal opgehangen. Wij hadden die zelf getekend, want er was geen drukkerij. Dat vonden wij gewichtig natuurlijk, met van die grote papieren bladen, met klasgenoten.

I: Wat stond er dan op zo'n affiche?

D: 'Eigen baas' en 'Nooit meer onder het [koloniale] juk' of zoiets. Met een eenvoudig mannetje erop. Het was erg leuk om dat samen te tekenen. We hebben ze al vrij snel niet teruggezien. Ze werden allemaal weg gescheurd. Maar wij hebben toch het gevoel gehad dat we toch meegedaan hebben.

Framing van de tegenstander

In elke oorlog speelt negatieve framing van de tegenstander een grote rol. De strijd wordt gelegitimeerd en de eigen gelederen worden gemotiveerd door het demoniseren van de tegenstander. Onder ‘framen’ verstaan we de manier waarop iets of iemand gerepresenteerd wordt. Het kan zowel gaan om retoriek als om de beeldtaal en de associaties die deze oproepen. Deze beeldvorming staat hier centraal: hoe wordt ‘de ander’ voorgesteld en welke boodschap wordt daarmee gegeven?

Aan Nederlandse zijde was men erop gebrand de Republiek Indonesië voor te stellen als een verlengstuk van het Japanse fascisme. Hiermee werd haar legitimiteit ondergraven. Indonesische strijders werden veelal weggezet als ‘extremisten’ of ‘terroristen’. Indirect werd hiermee een keiharde aanpak gelegitimeerd. De Republiek Indonesië beriep zich in haar framing van de strijd op het internationale recht op zelfbeschikking. Haar propaganda diende mede als oproep aan de internationale gemeenschap om de Republiek te steunen in haar strijd voor onafhankelijkheid en dus stelling te nemen tegen de koloniale reflex van Nederland. Om deze boodschap te benadrukken werd er in de beeldtaal ingezet op de demonisering van de Nederlanders, die werden afgebeeld als wrede, hebzuchtige imperialisten.

2.1 Onder de Rood-Witte Vlag

In Nederland werd de Republiek Indonesië lange tijd geframed als een maaksel van Japans fascisme. De Republiek zou niet gedragen worden door het Indonesische volk, maar zijn uitgeroepen door een klein groepje fanatici dat collaboreerde met de Japanners. Om deze reden werd Sukarno de Indonesische Mussert genoemd.

Stichting Indië in Nood verzette zich hevig tegen de Indonesische onafhankelijkheid. Veelzeggend is de aanduiding ‘Indië’ i.p.v. ‘Indonesië’ in de naam van de stichting. Middels propaganda riep zij op om zo snel mogelijk het Nederlands gezag te herstellen. De Japanse draak en Indonesische strijder die gezamenlijk onder de Indonesische vlag een Indonesische vrouw en baby aanvallen, staan symbool voor de geweldsexplosie – uitgebeeld door de vulkaan – die Indonesië zou overspoelen als Nederland niet zou ingrijpen. Alleen onder de Nederlandse vlag zouden er orde en welvaart heersen, gesymboliseerd door de vredige situatie met hardwerkende mensen op de sawa (rijstveld).

‘Onder de Rood-Witte vlag Terreur en Armoede – Onder het Rood-Wit-Blauw Orde en Welvaart’. Affiche. Uitgever: Stichting ‘Indië in Nood’, ca. 1945. Or. 27.011-4.

2.2 Gegevens kosten levens

De strijd in Indonesië mondde uit in een guerrillaoorlog waar ook veel burgers bij betrokken werden, als actieve deelnemers of als min of meer toevallige toeschouwers of slachtoffers. Voor Nederlandse militairen was het vaak niet meer duidelijk wie vriend en vijand was. Een illustratie is deze instructie, die Nederlandse soldaten waarschuwt om het vooral niet over krijgsgzaken te hebben. De boodschap van dit affiche is: iedereen kan een vijand zijn, overal loert het gevaar, dus je kunt nooit vrijuit spreken. Dit wordt duidelijk gemaakt door de palmboom en de kampongwoning die de Nederlandse soldaten af luisteren. Met hetzelfde doel gaf de veldveiligheidsdienst ook affiches uit waarop een enorm oor te zien was dat vanuit struikgewas meeluistert, verwijzend naar het feit dat de tegenstander veel beter thuis was in de tropische omgeving en dus ongemerkt heel dicht bij kon zijn.

‘Zwijg!’ en ‘Gegevens kosten levens’. Twee voorlichtingsposters van de Veldveiligheidsdienst, 1948-1949. H 1878-9.

2.3 Daar werd wat groots vernield

‘Zij kozen ook... En daar werd wat groots vernield’. Deze slogan – een variant op Jan Pieterszoon Coens lijfspreuk ‘Daar werd wat groots verricht’ – wil het Nederlandse publiek voor de koloniale zaak te winnen. Het affiche is van Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid, een fel voorstander van het behoud van Nederlands-Indië. In dit affiche is de positie van het comité duidelijk terug te zien. Niet alleen worden de Indonesische leiders Sukarno en Hatta tot Japanse ‘handlangers’ bestempeld – een veelgebruikt narratief van toen – maar ook de Nederlandse politicus Schermerhorn, ‘landvoogd’ Van Mook en de Britse bemiddelaar Killearn moeten het ontgelden. Laatstgenoemden worden net zo zeer tot de tegenstander gerekend als de Indonesiërs zelf, wat wijst op de grote interne verdeeldheid in Nederland over de ‘Indische kwestie’.

Affiche van het Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid. 2 schriften. Nederland, 1948. Uitgever: Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid. D Or. 704, nummer 29.

2.4 ‘Ploppers’ en ‘extremisten’

‘Gevangen extrimisten’ schreef Piet Groot, een Nederlandse militair die deze foto in zijn album plakte. Indonesische soldaten werden door Nederlandse militairen gezien als ‘extremist’ maar ook de term ‘terrorist’ werd vaak gebezigd. Deze Nederlandse terminologie moest de strijd tegen ‘de’ tegenstander in Indonesië legitimeren. Onder de tweede foto staat ‘peloppers’. Dit Indonesische woord komt van het Nederlandse ‘voorloper’. Het Indonesische leger noemde soldaten van de eigen partij die vochten in gebieden onder Nederlandse controle een *pelopor*. Het onderscheid tussen deze frontsoldaten en andere Indonesische militairen werd en wordt door veel Nederlanders niet herkend, waardoor de term vaak ten onrechte voor allen wordt gebruikt, met een negatieve ondertoon.

Boven

Gevangen genomen Indonesische strijders. Java, ca. 1947. Fotograaf W.M. van der Leeuw. Or. 27.764, album 2, pagina 16.

Onder

Gevangen genomen Indonesische strijders. Java, ca. 1947. Fotograaf Piet Groot. Or. 28.046, pagina 32.

2.5 De vijand van boven

Op deze poster staat een Nederlands vliegtuig afgebeeld, de Warhawk P-40, door Indonesiërs als ‘musuh’ (vijand) aangeduid vanwege de vele slachtoffers die het toestel maakte. Een van de schadelijke aanvallen waarbij dit vliegtuig betrokken was, vond plaats op 29 juli 1947, ongeveer een week nadat de Nederlanders hun Eerste Militaire Aggressie (in Nederland: Eerste Politionele Actie) waren begonnen. Op die dag werd een Indonesisch vliegtuig dat medicijnen vervoerde neergeschoten door zo’n Nederlands P-40 vliegtuig. Diverse belangrijke Indonesische leiders aan boord kwamen om het leven. De Indonesische regering protesteerde tegen het schietincident omdat het Dakota-vliegtuig alleen medicijnen vervoerde en de Nederlanders hierover geïnformeerd waren. Deze gebeurtenis werd nog lang na de oorlog door Indonesiërs herdacht: belangrijke vliegvelden op Java werden vernoemd naar de Indonesische vliegeniers die bij de aanval om het leven kwamen. Deze poster is bedoeld om Indonesische strijders te waarschuwen voor het fysieke gevaar dat dit toestel met zich meebrengt, maar herinnert hen ook aan de strijd voor Indonesische onafhankelijkheid.

‘Musuh!’. Tekening uit een serie van 13 originele Indonesische tekeningen die gebruikt werden als ontwerpen voor propagandaposters. ca. 1947. Aquarel op stevig papier. Or. 27.649.

2.6 350 jaar onderdrukking

Op deze poster staat een Indonesische man met een zwarte pet (‘peci’) afgebeeld, met de Indonesische vlag achter zich. Hij wijst naar de man met het label ‘NICA’ (Nederlandsch-Indische Civiele Administratie) op zijn schouder, herkenbaar als de luitenant-gouverneur generaal van Indië, H.J. van Mook. Deze afbeelding toont de vijandigheid van Indonesische strijders tegenover Van Mook, die als een boosdoener wordt beschouwd. Het onderschrift luidt ‘350 tahoen ditindes’ (350 jaar onderdrukt). Hieronder staan drie zeer magere en uitgeputte Indonesiërs afgebeeld, met voor hen een Japanse soldaat. Dit onderschrift luidt ‘3 ½ tahoen diperas’ (3,5 jaar uitgebuit), wat de impact van de Japanse bezetting van Indonesië symboliseert. De boodschap van deze poster is duidelijk: het lijden, de honger, de achterstandssituatie, en het verdriet van het Indonesische volk – al deze ervaringen werden veroorzaakt door de onderdrukking door de Nederlanders en de Japanners.

‘350 jaar aan onderdrukking, 2,5 jaar aan uitbuiting’. Foto van een propaganda affiche van de Republiek Indonesia. Indonesië, ca. 1949. Fotograaf onbekend. KITLV 41416.

2.7 Een hamerslag

Op deze poster staat een goed geklede man afgebeeld – een teken van zijn rijkdom – die wordt geslagen met een hamer waarop de Indonesische vlag is afgebeeld. De tekst links luidt: ‘La busett...enakk banget ja!’ (Verrek, die heeft het goed voor elkaar, zeg!). Het lijkt erop dat het woord in rood, ‘Daulat’ (soevereiniteit), later is toegevoegd. De persoon die met een klap van de hamer wordt bespot, vertegenwoordigt zowel de Nederlanders als Indonesiërs die van de oorlog profiteren. De volgende tekst luidt: ‘Nah ini lu rasain djuga ja’ (Nou, deze is voor jou, zo voel je ‘m wel, toch?). Hiermee wil men laten zien dat Indonesische strijders iedereen zullen straffen die rijk wordt tijdens de oorlog ten koste van de Indonesiërs. De afgebeelde man rookt een tang (*tang* of *catut* in het Indonesisch), een symbool dat verwijst naar iemand die in oorlogstijd geld verdient door koopwaar tegen zwartemarktprijzen te verkopen.

‘Pipa baru?’ [Nieuwe pijp?]. Ontwerp uit een serie van zes Indonesische ontwerpen voor propagandaposters. ca. 1946/47. Handmatig gekleurd. Vermoedelijk afkomstig van het Indonesische propagandacentrum *Poesat Propaganda* (PESINDO). Or. 27.011-14.

2.8 De manier waarop Nederland oorlog voert

De tekst luidt: ‘Tjara Belanda berperang’ (De manier waarop Nederland oorlog voert). De persoon links stelt een koloniale functionaris voor (gekleed in de Nederlandse kleuren rood, wit en blauw). Hij vertegenwoordigt de Nederlandse politici, functionarissen en financiers die ervan beschuldigd worden de rekolonisatie van Indonesië na 1945 te hebben bekookstofd. Zij durfden niet direct te vechten maar maakten laf gebruik van de Nederlandse soldaten en Indonesiërs in het Nederlandse koloniale leger. De persoon in legeruniform zou een vertegenwoordiger kunnen zijn van Nederlandse soldaten, die een donkerder huid kregen door de gevechten in de tropen, of van inheemse soldaten in het

KNIL. De poster beschuldigt de soldaten ervan door Nederlandse ambtenaren te zijn gemanipuleerd om voor een karig loon tegen Indonesiërs te vechten, zoals aangegeven wordt door de zak met het guldensymbool ('f...') die door de Nederlandse functionaris wordt vastgehouden.

'Tjara Belanda berperang'. Tekening uit een serie van 13 originele Indonesische tekeningen, gebruikt als ontwerpen voor propagandaposters. ca. 1947. Aquarel op stevig papier. Or. 27.649.

2.9 Het bespotten van koloniale hiërarchieën

Deze poster is uitgebracht door het Informatiebureau Midden-Java van Banjarnegara en verbeeldt *totok* (witte) Nederlandse soldaten, die veilig rondrijden in een militaire jeep. Zij worden beschermd door soldaten van verschillende etniciteiten. Indonesische propagandisten bespotten de raciale hiërarchie in het Nederlandse leger, waar *totok* Nederlanders meer privileges genoten dan anderen. Het Nederlandse leger rekruteerde Indonesiërs uit alle etnische groeperingen. Deze poster probeert niet-Nederlandse soldaten bewust te maken van de discriminatie waaraan zij werden onderworpen. Als zodanig impliceert de poster dat de Indonesische Republiek en haar leger zich verzetten tegen de racistische hiërarchie die in het Nederlandse koloniale leger bestaat.

'Selamanja: Blanda Totok dibelakang, kamoe didepan!' [Voor altijd: De *totok* Nederlander achterin, jij voorin]. Flyer uit een serie van zeven Indonesische flyers. Or. 27.740-2.

2.10 Bamboespeerdiplomatie

Op deze poster zien we een witte duif met de Union Jack – een symbool voor Groot-Brittannië – en een kraai die Nederland vertegenwoordigt. In Indonesië wordt de kraai vaak gezien als een slecht voorteken, wat suggereert dat de Nederlanders terreur zullen zaaien in Indonesië. De kraai verspreidt pamfletten met daarin de Nederlandse beloften aan Indonesië na de Tweede Wereldoorlog: dat aan Indonesië de macht zal worden gegeven om zichzelf te besturen binnen het Koninkrijk der Nederlanden. Dit verklaarde Koningin Wilhelmina in haar

toespraak op 7 december 1942. De afbeelding van de bamboespeer vertelt ons dat het Indonesische volk fel tegen dat voorstel gekant was. De tekst ‘Diplomasi bambu runtjing’ (Bamboespeerdiplomatie) suggereert dat Indonesië feitelijk nooit zal instemmen met welk voorstel dan ook dat Indonesië definieert als onderdeel van het Koninkrijk der Nederlanden.

‘Diplomasi bambu runtjing’. Tekening uit een serie van 13 originele Indonesische tekeningen die werden gebruikt als ontwerpen voor propagandaposters. ca. 1947. Aquarel op stevig papier. Or. 27.649.

2.11 Rebelleer!

Op deze poster staan een Indonesische soldaat en zijn twee aartsvijanden afgebeeld: een Nederlander en zijn Indonesische handlanger, die beiden voordeel hebben genoten van de oorlogsvoering. Daarom staat het woord ‘berontak’ (kom in opstand) boven deze vijanden van de Indonesische onafhankelijkheid geschreven. Het brengt de boodschap over dat het Indonesische leger iedereen zal straffen die in troebel water vist. De baret van de soldaat is gescheurd en vervolgens opgelapt, zodat hij nog gedragen kan worden. Destijds had de Indonesische regering moeite met het leveren van uniformen aan Indonesische soldaten. Daarom droegen sommige Indonesische soldaten kleding die gescheurd en opgelapt was. Het stiksel op deze afbeelding symboliseert het contrast met de welvaart van de Nederlanders en hun Indonesische handlangers, en positioneert de vijanden van Indonesië op een manier die legitimeert dat zij een harde straf verdienen.

‘Berontak!’. Ontwerp uit een serie van zes Indonesische ontwerpen voor propagandaposters. ca. 1946/47. Handmatig gekleurd. Vermoedelijk afkomstig van het Indonesische propagandacentrum *Poesat Propaganda* (PESINDO). Or. 27.011-14.

2.12 Het recht op vrijheid

Het lijkt erop dat deze poster kort na het uitroepen van de Indonesische onafhankelijkheid is geproduceerd en verspreid; dit kunnen we opmaken uit het gebruik van het Engels. De poster was bedoeld om de aandacht van de geallieerden

te trekken en hun sympathie op te wekken. Het woord ‘recht’ op deze poster is een sleutelwoord, omdat het de hoofdgedachte van de Indonesische nationalistische weergeeft: Indonesische onafhankelijkheid was geen geschenk van Japan maar het recht van het Indonesische volk. Als zodanig weerlegde dit woord de Nederlandse beschuldigingen dat Indonesische nationalistische leiders, onder wie Sukarno, handlangers van Japan waren. De poster dient om het bestaan van een onafhankelijke Indonesische staat te legitimeren door te benadrukken dat onafhankelijkheid een fundamenteel mensenrecht is voor elke natie.

‘Wij vragen niet om vrijheid, wij hebben er recht op!’. Tekening uit een serie van 13 originele Indonesische tekeningen die werden gebruikt als ontwerpen voor propagandaposters. ca. 1947. Aquarel op stevig papier. Or. 27.649.

2.13 Een jonge revolutie

Vanaf 1943 sloten jongeren zich massaal aan bij verschillende Japanse of Indonesische militaire en paramilitaire organisaties. Het waren deze tieners en twintigers die later tijdens de onafhankelijkheidsoorlog voor een vrij Indonesië streden. Ze waren talrijk: omgerekend meer dan twee miljoen. In Nederland werden deze jonge revolutionairen berucht door hun deelname aan de ‘bersiap’ (Indonesisch voor ‘wees paraat’), een van de meest gewelddadige periodes van de onafhankelijkheidsoorlog die van oktober 1945 tot begin 1946 duurde.

Zelf noemden de strijders zich *pemuda* (jongeren), naar *Pemuda Indonesia*, een in de jaren ‘20 opgerichte nationalistische jeugdorganisatie. Deze foto’s illustreren hoe de jonge onafhankelijkheidsstrijders zichzelf zagen: ze laten zich onverschrokken portretteren. Een degelijke Indonesische zelfrepresentatie komt maar zelden voor in Nederlandse collecties. Het blijft dan ook onduidelijk hoe deze beelden in een fotoalbum van een Nederlandse militair zijn beland.

Pemudastrijders. Java, ca. 1945. Fotografen onbekend. KITLV A216, KITLV 14044, 14048 en 14050.

2.14 Valstrik (interview)

Tussen de Nederlandse en Indonesische strijdkrachten bestonden grote verschillen. Het Nederlandse leger was beter getraind en uitgerust en beschikte over veel meer zware wapens dan het Indonesische. Numeriek was het Indonesische leger echter in het voordeel. Deze ongelijke verhouding dwong de Republikeinse strijdkrachten tot een guerrillaoorlog. Met kortstondige aanvallen en hinderlagen boden zij weerstand aan de Nederlandse strijdmacht. Meneer H., die zowel Nederlandse als Javaanse voorouders had, sloot zich aan bij een *laskar pemuda*, een jongerenleger. Samen met zijn vader trok hij met de Republikeinse troepen de bergen in, voor het Nederlandse leger uit. Hij vertelt over hun guerrillatactieken. Wanneer hij met zijn oom twee Nederlandse dienstplichtigen in een hinderlaag lokt, gevangenneemt en verhoort, verkrijgt hij inzicht in het Nederlandse perspectief op de oorlog in Indonesië.

Groepje jonge revolutionairen bij een kanon. Java, ca. 1945-1949. Fotograaf onbekend. KITLV 14047.

Interview met meneer H. SMGI 1697.1 (12), 2000.

Transcriptie

H: Er was geen sprake van een echte oorlog op West-Java. Een echte oorlog was zoals met Westerling in Sulawesi [Celebes]. Van de Hollandse kant werd er geschoten; zij hebben de wapens en de munitie. Wij maakten *bom batok*: een granaat die onderweg tussen een militaire wagen komt en ontploft. Of het spannen van een liaan over de weg. Ik heb zelf gezien hoe een oom van mij dat deed. Dan pakte je de Nederlandse motorrijder.

Twee [Nederlandse] dienstplichtigen werden gestrikt. Die werden meteen naar de kampongs [dorpen] gesleurd. Met die twee hebben we rustig zitten te praten. Ze vertelden dat ze militaire dienstplichtigen waren. Als ze weigerden werden ze gevangen gezet. Toen was ik stomverbaasd te horen wat ze zeiden. Want hoe waren ze voorbereid om naar Indonesië te gaan?

‘Nou er zijn een stelletje dat rondlopen, dat noemen ze *rampokkers* [rovers] of *pemuda*’s [jongeren] die het leven van de Hollanders onveilig maken. We komen om het land te bevrijden.’ Het woord ‘extremisten’ gebruikten ze ook. ‘Nou hoe zien zij

eruit, hoe weet ik dat nou?’ Achteraf hebben we geloof ik die twee ingeruild. [lacht hard].

I: Zijn ze ingewisseld voor Indonesische gevangenen?

H: Nou ja, twee van die Hollanders voor twintig of veertig Indonesiërs! [lacht hard].

Geweld in woord en beeld

Geweld is onlosmakelijk verbonden met elke oorlog, maar de manier waarop dit geweld is vastgelegd verschilt van conflict tot conflict. In het geval van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog waren diverse partijen in strijd met elkaar. Dat maakt het bespreken en tonen van geweld een gevoelige zaak: welke groep is er het slachtoffer en welke de dader? Dit thema benadert deze vraag vanuit verschillende hoeken.

Daarbij is een kanttekening op zijn plaats: het materiaal in deze selectie is overwegend afkomstig van witte Nederlandse militairen. Hun perspectief is daarmee oververtegenwoordigd en kleurt de onderwerpkeuze. Zo zijn gevallen van Nederlandse geweld in deze collectie nauwelijks te vinden en zijn oorlogsmisdaden begaan door Indonesische zijde – voornamelijk tijdens de ‘bersiap’ – oververtegenwoordigd.

Desalniettemin trachten wij in dit thema het geweld van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog te laten zien zonder een bepaald perspectief te laten domineren. Daarbij is het belangrijk om te bevragen waarom sommige vormen van geweld werden vastgelegd en andere niet. Hoe kleuren deze bronnen onze perceptie van het geweld in deze oorlog?

3.1 Als honden neergeschoten

Tussen de vele brieven van Nederlandse militairen is er soms een beschrijving van (extreem) geweld te vinden. Een voorbeeld is deze brief die door R.A.H. Bergmann, controleur in Pare-Pare, aan H.W. Felderhof, de procureur-generaal

van Nederlands-Indië, werd overhandigd. In de brief – waarvan de auteur anoniem is – worden zogenaamde ‘zuiveringen’ beschreven van KNIL-militairen in Suppa, een zuidelijk deel van Sulawesi (vroeger Celebes geheten). Hierbij vermoordden Nederlandse troepen op 28 januari 1947 circa 200 Indonesiërs:

‘Een stuk of wat kampongs afgebrand, bevolking verzameld en op aanwijzing van een stelletje spionnen ruim een tweehonderd mensen [...] als honden, met revolver, neergeschoten. [...] Heb nog een interessant detail van deze massamoord vergeten: vele soldaten beijverden zich de ringen van de vingers van de lijken af te halen. [...] Dit ligt mij niet, het gaat in tegen alles, wat ik voel en denk en waaraan ik waarde hecht. Door dit dichte gordijn van moorden en dagelijksche rotzooi kan ik de idealistische opvoedende taak van ons niet meer zien.’

Brief van onbekende persoon aan Paul [...] over de massa-executie in Suppa door Nederlandse militairen, 28 jan. 1947. Pare-Pare, Zuid-Sulawesi, 29 januari 1947. 1 stuk. D H 1284, nummer 149.

3.2 Het Indische Bronbeek

De ‘bersiap’ (Indonesisch voor ‘wees paraat’) was een uiterst gewelddadige periode in de Nederlandse en Indonesische geschiedenis tussen oktober 1945 en begin 1946. In deze beginfase van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog werden duizenden (Indische) Nederlanders, maar ook Chinezen, Molukkers, Indonesiërs, Britten, Brits-Indiërs en Japanners slachtoffer van geweld gepleegd door Indonesische volksmilities. Eenieder die werd aangezien voor de vijand of een collaborateur liep gevaar. In de woonwijk Indisch Bronbeek, waar gepensioneerde KNIL-militairen woonden, vond er een massamoord plaats. Op deze foto worden de stoffelijke overschotten van de inwoners van deze wijk van Bandung opgegraven en geïdentificeerd.

Achteraf was de ‘bersiap’ voor Nederlandse veteranen een van de concrete gebeurtenissen om de oorlog in Indonesië te rechtvaardigen. Het plegen van extreem geweld tegen de (vermeende) Indonesische daders werd bij de voormalige militairen regelmatig met terugwerkende kracht als ‘vergelding’ van deze bloedige periode gezien.

Burgerslachtoffers van de massamoord bij 'Indisch Bronbeek' in de omgeving van Bandung. Java, ca. 1946. Fotograaf onbekend. KITLV A216, KITLV 14032.

3.3 Anonieme tegenstanders

De Indonesische legerleiding nam na een aantal initiële nederlagen tegen het beter uitgeruste Nederlandse leger steeds meer zijn toevlucht tot een guerilla-tactiek. Een onderdeel van deze strategie was het onzichtbaar maken van het onderscheid tussen Indonesische strijders en de plaatselijke bevolking. Hierdoor wantrouwden Nederlandse militairen Indonesische burgers steeds meer: in hun ogen was op het ene ogenblik iemand een dorpeling, op het andere een vijandige soldaat. Zo ook op deze foto, waar Indonesische jongemannen door Nederlandse militairen worden gefouilleerd.

Het Nederlandse leger beschouwde praktisch iedere Indonesiër als verdacht. Deze situatie was een van de vele oorzaken van de geweldsspiraal waar Nederlandse strijdkrachten tijdens de oorlog in Indonesië in verzeild raakten. Deze dynamiek vormde de concrete aanleiding voor het plegen van extreem geweld. Onder grote spanning was 'better safe than sorry' bij Nederlandse militairen een veel voorkomende instelling.

Nederlandse soldaten fouilleren Indonesische mannen. Batavia, oktober 1945. Fotograaf Netherlands Indies Government Information Service (NIGIS). Or. 27.969, File Number 42, pagina 26.

3.4 Laatste stuiptrekking

Na de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië op 27 december 1949 vond op 23 januari 1950 een coup poging plaats onder leiding van kapitein Raymond Westerling. Doel was het omverwerpen van de Republikeinse regering van Indonesië. Deze greep naar de macht werd uitgevoerd door de Angkatan Perang Ratu Adil (APRA). Deze in het geheim opgebouwde militaire eenheid was vernoemd naar de Ratu Adil, een mythische figuur uit de Javaanse cultuur die ooit het volk van Indonesië zou verlossen van de onderdrukking. De staatsgreep werd al snel neergeslagen door de Republiek. De actie bleek een laatste koloniale stuiptrekking: de coup gaf indirect aanzet tot de officiële stichting van de

eenheidsstaat Republiek Indonesië op 17 augustus 1950. Dat deze foto in een album terecht is gekomen is opmerkelijk: Indonesische slachtoffers gemaakt door het Nederlandse leger komen in dergelijke albums niet vaak voor.

Gesneuvelde militair van de TNI te Bandung tijdens de coup poging van de Angkatan Perang Ratu Adil (APRA) onder leiding van Raymond Westerling. Bandung, 1950. Fotograaf D. Enkelaar. KITLV 42914.

3.5 Een Indonesisch vriendenboekje

Dit fotoalbum is het enige uit de collectie dat toebehoorde aan een Indonesiër. Het was eigendom van Sutarso Nasrudin, militair in de 1e divisie van het nationale Indonesische leger, en heeft de vorm van een vriendenboekje. Groepsportretten worden afgewisseld met liefdes- of strijdlieden. Het viert van vriendschap gaat zo gepaard met het oproepen tot strijd. Hoe dit object precies in Nederland terecht is gekomen is onduidelijk. Wél bekend is wat er met Nasrudin is gebeurd. Op de voorkant van het album staat: 'Buitgemaakt Mid-Java 3-11 RI Eigenaar Geëxecuteerd'. Dit gegeven roept urgente vragen op, vooral in het licht van recente debatten over teruggave van koloniaal erfgoed. Wie behoort het toe? Een bibliotheek in Leiden, de staat Indonesië of de nazaten van Nasrudin?

Fotoalbum van Sutarso Nasrudin, een militair in de Siliwangi Divisie van het TNI. Midden Java, 1948. Fotograaf onbekend. KITLV A1070.

3.6 Geënceneerde vlucht

Egodocumenten zoals dagboeken van Nederlandse soldaten geven een unieke inzicht in de ervaring van individuen tijdens de oorlog in Indonesië. Veel dagboeken beschrijven vooral het leven van alledag, maar soms stuit je als lezer plotseling op een terloops neergepende getuigenis van gevechtshandelingen of zelfs oorlogsmisdaden. Het is bekend dat Indonesische krijgsgevangenen regelmatig werden neergeschoten waarbij achteraf werd vermeld dat de gevangene in kwestie had geprobeerd 'te vluchten'. Deze passage in roze inkt is een getuigenis van deze praktijk: droogjes wordt er verslag gedaan van de gebeurtenissen (zo lees je in de kantlijn: 'Hersenen lagen in krantje op straat'). De aanhalingstekens rondom

‘zogenaamd’ fungeren als een disclaimer. Gesuggereerd wordt dat de gevangene in kwestie helemaal geen vluchtpoging ondernam, maar werd geëxecuteerd.

Dagboek van soldaat Verbeten, onderste compagnie VII Reg. stoottroepen veldpostkantoor. Batavia, 1946. Or. 27.014-1.

3.7 Bom op de pasar

In materieel opzicht was de Nederlandse troepenmacht veel beter uitgerust dan de Indonesische. Dat gold voor de bewapening van infanteristen, maar de Nederlandse krijgsmacht beschikte ook over zwaardere middelen zoals tanks, vliegtuigen, schepen en artillerie. Deze ongelijke verdeling compenseerde de Indonesische strijdmacht door over te gaan op een guerrillaoorlog. Zonder een duidelijk afgebakend slagveld ontstonden vaak toestanden waarin veel burgerslachtoffers vielen, zeker als Nederlandse troepen zwaar materieel inzetten. Bij dit zogenaamde ‘technisch’ of ‘mechanisch’ geweld werd vaak van een grote afstand geschoten, met weinig zicht op het effect. Bij zulke acties konden veel burgerslachtoffers vallen. In deze passage wordt gesproken over vijf bommen die op een kampong (dorp) worden gegooid: ‘2 ontploften niet, een kwam netjes op de pasar [markt]’. Deze militair heeft een kleine kaart getekend waarop onder andere ‘pasar’, ‘fabriek’, ‘pelop’ [afkorting van pelopor, vrijheidsstrijder] en ‘bom’ aangegeven staan.

Dagboek van dienstplichtige soldaat C. Kommer. West-Java, 22 december 1949. Or. 27.014-3.

Transcriptie

‘Na het eten in de kampong gaan kijken met [C.V.] en een K.N.I.L. peer, op zoek naar krissen. [...] In druk gesprek werden we opgeschrikt door een karabijschot vlakbij. [...] Het schieten van de peloppers nam toe, er werd nu van 3 kanten op het kamp geschoten. [...] In dat moment ging alleen maar in me om tuinen [door te lopen] zo hard je kan. Een inlander stond ons gewoon uit te lachen maar ja we schonken er geen aandacht aan. Gelukkig kwamen we behouden in het kamp aan. [...] Eerst eens rustig op een stoel gaan zitten en toen met de bommen naar buiten. 5 bommen op de kampong gegooid, 2 ontploften niet. Een kwam netjes op de pasar.’

Iconische momenten en personen

Het verhaal van elke oorlog wordt vaak verteld aan de hand van die ene briljante veldheer of fatale veldslag. Daarbij wordt gekozen wie en wat precies behoren tot ‘het iconische’ en wie of wat juist niet. Ook in het geval van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog zijn er tal van iconische momenten en personen te bedenken. Er was immers een grote hoeveelheid strijdende partijen bij dit conflict betrokken, met allemaal een eigen visie op ‘hun’ momenten en personen.

Dit thema probeert op basis van materiaal uit de collectie van KITLV en UBL ‘het iconische’ vanuit verschillende standpunten te benaderen. Zonder partij te willen kiezen, is men daarbij wel beperkt door het beschikbare archiefmateriaal. Desalniettemin probeert dit thema een afgewogen selectie te bieden. Dit thema toont een greep uit de verzameling van een aantal historische individuen en evenementen die symbool staan voor de groepen en ontwikkelingen tijdens en ook vooral na de oorlog in Indonesië. Het is veelzeggend hoe die in Nederland en Indonesië uitgroeiden tot iconen.

4.1 De Britten vallen binnen

Deze foto biedt een inkijkje in het begin van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog. Na de capitulatie van Japan krijgen de Britten de opdracht om in Indonesië de orde te herstellen. Er worden daarbij Brits-Indische soldaten ingezet, waaronder gurkhabrigades. Deze elite-eenheden bestaan uit Nepalese militairen. Zo ontstaat de situatie dat koloniale troepen van de ene imperiale mogendheid (Engeland) gebruikt werden als verdediging van een

kolonie van de andere (Nederland). Uiteindelijk komt het op 10 november 1945 tot een bloedige confrontatie tussen Brits(-Indisch)e troepen en Indonesische strijdgroepen. Deze Slag om Surabaya gaat de geschiedenis in als het bloedigste gevecht van de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog.

Soldaat van de 3rd Royal Gurkha Rifles praat met een Nederlandse kind. Batavia, 1945. Fotograaf Netherlands Indies Government Information Service (NIGIS). KITLV 6760.

4.2 Een koloniale toekomst?

Op de Malino-conferentie in 1946 wordt Luitenant-Gouverneur-Generaal Huib van Mook (met tropenhelm) verwelkomd door de vorst van Goa. Tijdens deze conferentie ontvouwde Van Mook als hoogste gezagsdrager in Nederlands-Indië zijn nieuwe plannen voor de geleide dekolonisatie van de kolonie. De Malino-conferentie moest leiden tot een federale staatsinrichting, die geopolitiek tegenwicht moesten bieden aan de door Nederland erkende Republiek op Java en Sumatra. Sukarno c.s. zagen dit als een poging de Republiek te ondermijnen en beschouwden de Malinostaten als Nederlandse marionetten. Federalistische Indonesiërs wilden dat de onafhankelijkheid geleidelijk, decentraal en in goed overleg met de voormalige koloniale overheerser zou plaatsvinden. De Malino-conferentie luidde een bittere strijd in om de staatsinrichting en politieke toekomst van Indonesië.

Luitenant-Gouverneur-Generaal dr. H.J. van Mook wordt verwelkomd door de vorst van Goa op de Malino-Conferentie ten noordoosten van Makassar. Sulawesi (Celebes), 1946. Fotograaf Netherlands Indies Government Information Service (NIGIS). KITLV A1133, KITLV 157695.

4.3 Het doek valt

Op 27 december 1949 werd de soevereiniteitsoverdracht aan de Republiek Indonesië getekend in het Paleis op de Dam. Op deze foto wordt de Indonesische vlag gehesen tijdens de overdracht van het commando over Midden-Java in Semarang. De herkomst van de Indonesische vlag is niet geheel duidelijk. Aan

Nederlandse zijde werd geloofd dat de vlag ontstond doordat Indonesiërs het onderste, blauwe deel van de Nederlandse driekleur af scheurden. Hierbij werd voorbijgegaan aan het feit dat Republikeinse nationalisten zich spiegelde aan een verenigd en pre-koloniaal Indonesië (het Majapahit-rijk). Dit rijk zou al in de 13e eeuw ook een rood-witte vlag zou hebben gebruikt. Sukarno c.s. identificeerden zich expliciet met het glorieuze verleden van dit rijk.

Overdracht van het commando, Semarang. Midden-Java, 1949. Fotograaf onbekend. D H 1297, KITLV 40558.

4.4 Onderlinge strijd (interview)

De Javaanse meneer R. kreeg militaire training van de Japanners nadat zij Nederlands-Indië bezet hadden. Na de Japanse capitulatie brak de Indonesische revolutie uit. R. en zijn kameraden vormden daarop met Japanse wapens een gevechtseenheid die opging in de Tentara Nasional Indonesia (TNI), het nationale leger van de Republiek Indonesië. Er streeden echter verschillende Indonesische strijdkrachten om de macht over de archipel. Op 18 september 1948 beginnen de strijdkrachten van de communistische partij PKI met sympathisanten van de TNI een opstand in de stad Madiun, toen onder Republikeins gezag. Het bloedige neerslaan van deze opstand door de TNI wist de Verenigde Staten te overtuigen dat de Republiek een bondgenoot kon worden in de mondiale strijd tegen het communisme. Daarmee bleek de opstand in Madiun een belangrijk keerpunt voor de oorlog in Indonesië. R. vertelt over de brute afrekening met de communistische strijders, een pijnlijke herinnering die hem blijft achtervolgen.

Indonesische communistische studenten met banier. In de buurt van Tasikmalaja, datum onbekend. Fotograaf onbekend. D H 1691 (45).

Interview met meneer R. SMGI 1722.2 (11), 2001.

Transcriptie

I: Toen u had gezien hoe de TNI andere TNI'ers en de PKI doodden was het niet meer zo duidelijk wie goed was en wie slecht was en wie waarvoor stond. Wat deed dat met u?

R: Zij stonden aan de kant van de PKI. Dat mogen zijn niet doen. Ze zijn fout. Ze zijn gevangen genomen en doodgeschoten. Maar voordat ze een kogel krijgen, werden ze eerst met bajonet gestoken. Oh!

I: En daarna werd er geschoten?

R: Ja. Dat heb ik gezien hoor!

I: U had het gezien en toen ging u weer verder?

R: Ja. [stilte]. Het is niet leuk om dat weer in je *mind* te hebben.

I: Heeft u daar toen vaak aan gedacht?

R: Ja, dat kan niet zomaar uit je gedachten gaan. Dat is onmogelijk. Hoe ze schreeuwden toen ze die bajonet in hun *body* krijgen. Soms zeggen de mensen: 'Hij kletst maar! Zijn die dingen waar?' Maar ik heb het gezien! Ik zeg het je, de TNI heeft ze gestoken.

4.5 Chinezen in revolutionair Surabaya (interview)

Toen geallieerde Engelse troepen in 1945 in Indonesië landden om de Japanners te ontwapenen, was de Indonesische revolutie al een feit. Door een incident bij het Oranje Hotel in Surabaya, waar de Nederlandse driekleur werd gehesen, begon de bloedigste slag uit de Onafhankelijkheidsoorlog. De revolutionairen vreesden dat de Britten de koloniale macht terug in het zadel zouden helpen. Iedereen die door Indonesische revolutionairen – al dan niet terecht – werd verdacht van spionage of samenzwering met de kolonisator liep gevaar, inclusief Indonesiërs. Ook Chinese Indonesiërs werden vaak beschouwd als vertegenwoordigers van het koloniale bestuur. Om die reden organiseerde meneer Sie met zes anderen de evacuatie van Chinese families uit Surabaya. Hij vertelt over het geweld dat voordeed. Waar Indonesiërs dit herinneren als de Revolutie, staat deze periode onder (Indische) Nederlanders doorgaans te boek als de 'bersiap'. Deze verschillende visies op de oorlog werken tot op heden door.

Chinese vluchtelingen op weg naar Britse linies tijdens de slag om Surabaya.
Surabaya, 1945. Fotograaf onbekend. KITLV 44715.

Interview met meneer Sie Gwan San. CIHC Collectie Mondelinge Geschiedenis CIHC
22-1. Zonder plaats, 2013.

Transcriptie

S: We hebben toen in de rijstpellerij geslapen met die vluchtelingen zal ik maar zeggen, allemaal Chinezen. En onderweg heb ik gezien: één persoon, een generaal, het scheen een Arabier te zijn want een van die omstanders die dat verteld. Hij zei dat het Arab Sunkar was. Dat woord zal ik nooit vergeten: Arab Sunkar.

I: Arab Sunkar?

S: Sunkar is een naam, Arab betekent Arabier en hij heet Sunkar. Hij werd getrokken vanuit Zuid-Surabaya in de richting van Sidoarjo. Dat heb ik gezien.

I: Hoe bedoel je getrokken?

S: Achter een vrachtauto, levend.

I: *Aduh* [oh]!

S: Doorgetrokken. Want hij was *mata-mata musuh* [spion]. En – dat heb ik niet gezien maar een van mijn vrienden, Lian Hwat – mensen werden verbrand. Op het plein. ‘Iya mata-mata musuh.’

I: En waren dat Chinezen?

S: Nee, nee. Geen enkele Chinees. Dat waren Indonesiërs.

I: En jullie gingen naar Surabaya om Chinezen ...

S: Weg te halen.

I: ... en naar veiliger gebied te brengen.

Stemmen uit de oorlog

Ooggetuigen van de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog zijn anno 2021 steeds minder talrijk. Dankzij de *oral history* collecties ondergebracht in de Leidse universiteitsbibliotheek kunnen we echter blijven luisteren naar getuigen van de oorlog. Mondelinge getuigenissen geven niet alleen nieuwe inzichten in historische gebeurtenissen, maar brengen daar ook nuances in aan of bieden er reflectie op. De interviewfragmenten die onder dit thema worden gepresenteerd bieden sterk uiteenlopende persoonlijke perspectieven op de oorlog in Indonesië.

Het is niet verwonderlijk dat in alle interviews de nasleep van de oorlog voelbaar is. Als bron hebben interviews een sterk subjectief karakter. Jaren later afgenomen, blijkt ook hoe feilbaar het geheugen kan zijn of hoe geïnterviewden hun getuigenis laten leiden door latere maatschappelijke discussies over de oorlog. Dit sluit niet uit dat velen hun ervaringen haarscherp kunnen navertellen. De hier te beluisteren ‘stemmen uit de oorlog’ zijn die van burgers, militairen én alles daar tussenin.

Bij de selectie is gestreefd om mensen met sterk uiteenlopende ervaringen aan het woord te laten. Het merendeel van de interviews is afkomstig uit de collectie van Stichting Mondelinge Geschiedenis Indonesië (SMGI) en is afgenomen in de jaren negentig en tweeduizend in Nederland. Dit kleurt de getuigenissen. Onderbelichte posities en ervaringen in de oorlog, zowel in Nederland als in Indonesië, zijn daarom leidend geweest voor de selectie. Evenzeer is geselecteerd op het historisch belang van de interviews: elke getuigenis, ieder perspectief, brengt ons dichterbij de historische realiteit van de Onafhankelijkheidsoorlog in Indonesië.

5.1 Gewetensnood (interview)

Na een zware periode van dwangarbeid in Japan stond de Indische KNIL-militair meneer Belvroy in 1945 tegenover Indonesische revolutionairen. Niet lang daarna werd hij overgeplaatst naar de commando-eenheid Depot Speciale Troepen (DST). Onder kapitein Raymond Westerling kwam hij op Zuid-Sulawesi terecht, waar hij de beruchte ‘methode-Westerling’ ten uitvoer moest brengen. Bij deze methode werd er onder de bevolking op ruwe wijze inlichtingen verkregen op basis waarvan een lijst met vermeende ‘terroristen’ werd opgesteld. Hierop omsingelden DST-troepen een kampung (dorp), waarna de mensen op de lijst zonder proces publiekelijk werden geëxecuteerd. Hoewel schattingen uiteenlopen, zijn op deze manier tussen december 1946 en maart 1947 op Zuid-Sulawesi duizenden mensen gedood: een oorlogsmisdaad die van hogerhand werd goedgekeurd. Belvroy vertelt hoe het uitvoeren van deze ‘zuiveringen’ hem zijn verdere leven in gewetensnood bracht.

| Dorp bij een sawah. Zuid-Sulawesi, 1937. Fotograaf onbekend. KITLV 78227.

| Interview met meneer F.C. Belvroy. SMGI 1024.1 (11). Hengelo, 1997.

Transcriptie

B: En dan vraag je je af: heb je dat echt meegemaakt? Dan voel je je schuldig. Je hebt aan iets meegewerkt dat je niet wilt. Dat is soms moeilijk te verklaren. Het is heel moeilijk om dat te kunnen beamen. Dat je het toch meegemaakt hebt. Zonder je wil of weet. Want daar gaat het uiteindelijk om.

I: En doelt u daarmee op dat uw militaire inzet tegen Indonesiërs? Hoe heeft u dat ervaren, dat u tegen – mag ik het zo zeggen – tegen mensen van uw eigen volk werd ingezet?

B: Ja.

I: Hoe heeft u dat ervaren?

B: Jij richt de loop van je geweer op personen die je zelf graag in leven wilt laten. En dat is het moeilijkste: om dat te kunnen verwerken. Tot nu toe nog. Want, in wezen: je bent soldaat, maar je bent ook moordenaar. Want daar gaat het om: je moet het kunnen verantwoorden. En dat kan niet.

I: Kon u niet naar uw superieuren en zeggen: 'Sorry, dit kan ik niet?'

B: Dat wordt niet aanvaard. Je bent soldaat en je hebt je plicht te doen. Dat krijg je te horen.

5.2 Guerrilla, contraguerrilla (interview)

Toen meneer H. tijdens de eerste Nederlandse militaire actie in 1947 oprukte met zijn KNIL-eenheid was de Indonesische vijand spoorloos verdwenen. Met de tactiek van de verschroeide aarde hadden de Indonesische legers zich teruggetrokken voordat de Nederlandse troepen hun aanval konden lanceren. De Indonesische troepen voerden een guerrillaoorlog tegen het beter en zwaarder bewapende Nederlandse leger. Met 'hit-and-run' aanvallen probeerden zij de Nederlandse poging tot het herstellen van koloniaal gezag te bemoeilijken. H. vertelt over een wraakactie van zijn commandant die werd georganiseerd nadat twee Nederlandse militairen omkwamen in een hinderlaag. De represailles waren bedoeld om een 'voorbeeld' te stellen aan zowel de Indonesische vrijheidsstrijders als de burgerbevolking, om te voorkomen dat zij hun steun gaven. Door deze beweging van guerrilla en contraguerrilla kwamen de strijdende partijen steeds dieper in een opwaartse geweldsspiraal terecht.

Nederlandse militaire colonne onder vuur genomen tijdens 'Operatie Product' / *Agresi Militer Belanda I* in de buurt van Porsea. Sumatra, 1947. Fotograaf onbekend. KITLV 14079.

Interview met meneer Ir. H. SMGI 1126.2 (6), 1997.

Transcriptie

H: Kijk, natuurlijk komen excessen voor. Als je een rotjongen bent en je vindt een motief om iemand voor zijn raap te schieten, dan bedenk je daar wel een reden voor. Zo zit een mens toch in elkaar. Al die onzin dat we zijn te vergelijken met SS'ers en dat we hebben gemarteld.

Tsja, ik ken een geval van die hinderlaag waar burgers doodgeschoten werden en de officier 6 lui heeft gefusilleerd. Heb ik dat verteld?

I: Ik geloof het niet.

H: Nou, een keer liep een burgerfouragewagen met een baboe voor de inkoop twee militairen voor bescherming in een hinderlaag. Twee doden. De auto aan flarden. De commandant werd zo hels, die heeft zes van zijn gevangenen gepakt en naar de plek van de hinderlaag gebracht en dood laten schieten. Hij heeft gezegd dat ze daar drie dagen moeten blijven liggen. Ja, een hele aardige rustige vent. Ik bedoel omdat het vastgelegd wordt, ga ik hier niet een naam noemen, want ik heb zijn naam nog wel. Want dan zal wel een of andere actiegroep die daar wat lelijks van zegt.

I: Wat vond u er toen van?

H: Begrijpelijk, meer niet. Niet goed- of afkeuren. Begrijpelijk.

5.3 ‘Hearts and minds’ (interview)

Meneer D. groeide op in Kampung Afrikan, een aparte wijk in Poerworejo voor afstammelingen van Afrikaanse soldaten in dienst van het KNIL. In de negentiende eeuw had het KNIL hen geworven bij slavenhandelaren in Elmina, aan de kust van het huidige Ghana. Hun afstammelingen – *Belanda Hitam* of ‘zwarte Hollander’ genoemd – hadden meestal een Afrikaanse vader en een Javaanse moeder. Veel van deze Indo-Afrikanen traden in hun vaders voetsporen en werden beroepsmilitair. D. werd in 1941 echter opgeroepen voor het KNIL en vervolgens door Japan gedetineerd. Tijdens de bevrijding van de archipel trad hij weer in dienst om met het Engelse leger op Bali de Japanners te ontwapenen. Daar waren zojuist Indonesische onafhankelijkheidsstrijders actief geworden. Hij vertelt hoe zijn troepen op Bali revolutionairen bevochten, waarbij de scheidslijn tussen Indonesische strijders en burgers vervaagde. Tegelijkertijd werd hem opgedragen de *hearts and minds* van de bevolking te winnen: een tegenstrijdige missie.

De Koninklijke Marine verleent poliklinische hulp aan de bevolking van Kamal. Madura, 1947. Fotograaf onbekend. KITLV 14075.

Interview met meneer D. SMGI 1187.1 (13), 1997.

Transcriptie

I: Hoe gingen die acties?

D: Wij kregen de nodig informatie over waar de Indonesische vrijheidsstrijders zaten. Tegen de ochtend werden die dorpen omsingeld. Als de dag aanbrak, gingen onze troepen de dorpen in. Vrijheidsstrijders werden dan gevangen genomen. Maar erg zachtzinnig ging het er niet aan toe hoor. Die dorpelingen kregen het al vlug in de gaten natuurlijk. Daarom werd het bevel gegeven om niet weg te vluchten. Maar ja, ik kan me voorstellen dat die mensen ook in paniek raken en toch wegvluchten. Die werden gewoon neergeknald. Dat is heel, dat is eigenlijk... Zo ging het altijd. Maar er waren natuurlijk de nodige onschuldige mensen die werden neergeschoten. Dat is zonder meer waar. Ik moest als verpleger die gewonde Indonesiërs ook proberen te verzorgen.

I: Weet u ook waarom u die opdracht kreeg?

D: Wij moesten *goodwill* kweken natuurlijk, bij de Indonesiërs.. Er was op Mengwi op Bali een Indonesische polikliniek. Daar kwam ik regelmatig helpen en medicijnen geven. Want het leger had meer medicijnen dan de Indonesiërs. En van de Japanners hadden wij ook medicijnen overgenomen. En dan gaf ik dat aan de Indonesiërs. Om gewoon *goodwill* te kweken natuurlijk, dat was de bedoeling.

5.4 Revolutiegeweld (interview)

Na de proclamatie van de Republiek brak samen met de Indonesische revolutie een gewelddadige periode aan die in Nederland doorgaans de ‘bersiap’ wordt genoemd. Die leuze (Indonesisch voor ‘wees paraat!’) werd de strijdkreet van zogenaamde ‘pemuda’, jongerenmilities tegen ieder die de Indonesische onafhankelijkheid niet erkende of daarvan werd verdacht. Hoewel het accent in die periode op Indonesisch geweld tegen Indo-Europeanen, Molukkers, Nederlanders en Chinezen lag, waren er uiteenlopende slachtoffers en daders betrokken bij dit extreme geweld. Geweld kon escalatie uitlokken in de vorm van represailles. Pemuda’s vielen ook het christelijke dorp van de Molukse meneer C. aan. Na mishandelingen en vernederingen werd hij door Engelse Gurkha-troepen uit de gevangenis van Buitenzorg bevrijd. Hierop sloot hij zich vrijwillig aan bij de Engelse troepen om op te treden tegen de Indonesiërs. C.’s getuigenis illustreert

dat daders en slachtoffers door elkaar heen liepen in deze beginfase van de Onafhankelijkheidsoorlog.

Indonesische nationalisten onder bewaking van Ghurka's. Batavia, 1945 Fotograaf Netherlands Indies Government Information Service (NIGIS). KITLV 25305.

Interview met meneer C. SMGI 1303.3 (2), 1998.

Transcriptie

I: Namen de Engelsen ongetrainde jongens en vrijwilligers mee om te vechten?

C: Ja, je kon je als vrijwilliger aanmelden bij het Engelse kamp. Dat waren politionele acties om te beletten dat deze extremisten niet gingen infiltreren. En wij waren er natuurlijk heel erg op gebrand om nog zoveel mogelijk wat terug te doen. Zodoende is het voor ons natuurlijk heel erg leuk geweest om met het Engelse leger mee te doen aan deze politionele acties.

I: Had u enig gevoel dat het gevaarlijk zou zijn?

C: Dat was van te voren natuurlijk wel goed aan het verstand gebracht. Het waren geen spelletjes die daar buiten gedaan werden, het waren serieuze acties. Daar moest je natuurlijk op bedacht zijn.

I: Had u iets moeten ondertekenen?

C: Nou nee, wij leefden zo fanatiek mee in die toestand dat wij een bijdrage wilden leveren aan deze acties.

I: En uw ouders?

C: Mijn vader was in de eerste instantie natuurlijk heel erg tegen. Maar je forceerde dan toch nog om mee te gaan. Ik ben een aantal keer meegegaan, ik dacht twee, drie keer. Want daarna heb ik me meer bezig gehouden met school.

5.5 Grijstinten (interview)

In zowel propaganda als in geschiedenisboeken worden bondgenoten en vijanden al gauw lijnrecht tegenover elkaar geplaatst. De realiteit was echter niet altijd zo zwart-wit. De vader van de Javaanse mevrouw S.J. was KNIL-sergeant, maar kon vanwege zijn ‘inlandse’ status niet hogerop komen. Mevrouw S.J. ging naar Nederlandse scholen maar voelde zich Javaans. In de koloniale periode zat ze bij een padvinderij die de Indonesische vlag voerde. Daar werd ze echter vlug van afgehaald: vaders reputatie stond op het spel. Tijdens de Japanse bezetting werd ze ervan doordrongen dat Indonesiërs het Japanse én koloniale juk moesten afwerpen. Toen de revolutie uitbrak, sloot haar vader zich zonder aarzeling aan bij het leger van de Republiek. Mevrouw S.J. vertelt over haar ervaringen en over haar vader die later toch weer voor het KNIL vocht. Tijdens de oorlog trouwde ze met een Nederlandse militair en emigreerde met hem naar Nederland.

Jonge Indonesiërs staan in de houding bij het hijsen van de Indonesische vlag. Java, ca. 1945-1950. Fotograaf Cas Oorthuys. KITLV 44728.

Geanonimiseerd interview met mevrouw S.J. SMGI 1314.1 (14), 1998.

Transcriptie

SJ: Mijn moeder en ik moesten naar Jogja [de hoofdstad van de Republiek]. We hebben drie nachten en drie dagen gelopen. Vervoer was er niet. We moesten naar mijn vader.

I: Was uw vader toen al weer in dienst van het KNIL?

SJ: Nee. Toen zat hij bij de TNI. Hij heeft in de kast een uniform van de TNI maar ook een van het KNIL.

I: Dus uw vader...

SJ: ... Is overgegaan naar de TNI. Toen de Jappen weg waren. Hij ging zich melden en werd toen geplaatst. Hij werd nog in rang bevorderd want die KNIL-lui hebben ervaring en de Javanen niet. Toen werd mijn vader ineens kapitein van de TNI!

I: Kunt u zich nog herinneren hoe dat besluit bij uw vader tot stand kwam om in TNI dienst te treden?

SJ: Hij is een Indonesiër. Dat gaat zonder slag of stoot.

I: Hij had echt het gevoel gekregen dat de Nederlanders niet meer terug moeten komen?

SJ: Ja. Maar toen de Nederlanders kwamen, kregen ze toch hoop, toen is hij meteen overgegaan naar het KNIL.

I: En wanneer is hij toen weer teruggegaan naar de TNI?

SJ: Pas later, toen de Nederlanders weg waren.

5.6 Bombardement op Malang (interview)

Waar de Indonesische strijdkrachten tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog over het algemeen slecht bewapend waren, trad het Nederlandse leger op met tanks, schepen en vliegtuigen. Dit zogeheten ‘technische geweld’ kon de vijand grote schade toebrengen. De grote vuurkracht van dit type wapens ging echter gepaard met weinig precisie. Bombardementen en artillerievuur zorgde daarom niet zelden voor aanzienlijke aantallen burgerslachtoffers. Niet verwonderlijk is dat deze manier van oorlogsvoering bij burgers enorme angst zaaiden. De Chinees-Indonesische mevrouw S.M. maakte als vierjarige een Nederlands bombardement op de stad Malang mee, waar ze toen met haar gezin woonde. Ze vertelt over deze jeugdherinnering, die de impact van Nederlandse bombardementen tijdens de oorlog illustreert.

Vluchtelingen op weg naar Britse linies tijdens de slag om Surabaya. Oost Java, 1945. Fotograaf onbekend. KITLV 44717.

Geanonimiseerd interview met mevrouw S.M. CIHC Collectie Mondelinge Geschiedenis 21-1. Zonder plaats, 2013.

Transcriptie

SM: De straat moest geëvacueerd worden. Het Nederlandse vliegtuig gaat bombarderen in die straat, werd er gewaarschuwd.

I: En waarom zouden ze dat doen dan?

SM: Dat weet ik niet. En dan: ik moet poepen. Iedereen wacht op mij voor de deur. Dat heeft mijn moeder mij later verteld. Mijn moeder hielp mij. Toen was ik net klaar. Dus ik en moeder rennen naar de voordeur, waar de mensen al op straat wachten. En toen is het hele gebouw plat gebombardeerd, achter mijn rug.

I: Dus de bom viel op uw huis?

SM: Ja, ik schrok heel erg. Ik klampte me vast aan de benen van moeder, maar zij is hoogzwanger mijn broer. Ik kan me herinneren – in fragmenten – dat veel mensen met open buik, bloed, een gebroken been, en darmen op straat lagen. Dat is een bombardement zoals je in films ziet. Die bom heeft geen ogen. Ze bombarderen niet alleen gebouwen, maar ook de mensen. Om te beweren dat Indonesië nog steeds van Nederland is. We lopen tot het leenhuis en de volgende dag is mijn broer geboren. In Jalan Dempo. Dat huis kregen we te leen omdat die bewoners al gevlucht waren.

Dagelijks leven

Het traditionele beeld van oorlog komt meestal neer op hevige vuurgevechten, bombardementen en marcherende troepen. Hoewel de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog wel degelijk zo'n type oorlog was, pakte men met de blik op de nog ongewisse toekomst het dagelijks leven weer op. Dat geldt zowel voor Indonesische als Nederlandse burgers en militairen. Er werd gewerkt, gestudeerd, gefeest, bemind en getrouwd. Op pasars werd gekocht en in moskeeën, tempels en kerken werd gebeden. Kerst, Sinterklaas en Ramadan: het ging allemaal door.

Tegelijkertijd was de oorlog nooit werkelijk uit zicht. De noodzaak de moraal hoog te houden bleef ongewijzigd tijdens de oorlog. Zoals blijkt uit deze selectie, werd daar echter op verschillende manieren vorm aan gegeven. Ook visies over de toekomst van Indonesië liepen uiteen. Waar Nederland linksom of rechtsom een (neo)koloniale relatie probeerde te redden, brak voor Indonesië een nieuwe tijd aan gericht op de onafhankelijkheid.

In dit thema staat het alledaagse leven tijdens de oorlog centraal. De selectie laat zien hoe vrijheidsstrijders, scholieren, ambtenaren, verplegers en militairen daar invulling aan gaven en de oorlog ervaaarden buiten de strijd om. Deze bronnen tonen dat oorlog en leven twee kanten van dezelfde munt zijn, ook tussen 1945-1949.

6.1 Ons hart is bij hen

De Nationale Inspanning Welzijnsverzorging Indië (NIWIN) zette zich in voor het welzijn van de Nederlandse troepen in Indonesië. Onder het motto ‘Ons hart is bij hen’ bood de organisatie morele ondersteuning aan de soldaten, onder andere door het opsturen van kerstpakketten gevuld met luxe goederen zoals sigaretten en chocolade. Het verzenden van dergelijke pakketten in de schaarste van de naoorlogse periode was een dure aangelegenheid en kon alleen bij de gratie van donaties geschieden. De pakketten waren bedoeld om de Nederlandse militairen – ver van huis en haard – een hart onder de riem te steken en een gevoel van thuis te geven. Door middel van meegezonden antwoordkaartjes konden de militairen het thuisfront persoonlijk bedanken.

‘Aan onze mannen en vrouwen in Indië’. Affiche voor de kerstpakkettenactie van het Nationale Inspanning Welzijnsverzorging Indië (NIWIN). Ca. 1946. Druk: Intenso, Amsterdam. Formaat: 75,5 x 107,5 cm. Or. 27.433.

6.2 Onzichtbare gevaren

Dit affiche van de legervoorlichtingsdienst is illustratief voor de risico's die Nederlandse militairen liepen in de tropen. Niet alleen de oorlogssituatie zorgde voor gevaren, maar ook de onbekende omgeving en het tropische klimaat. Naast instructies voor hygiënemaatregelen en waarschuwingen voor seksueel overdraagbare ziektes, zette de voorlichtingsdienst in op bescherming tegen ziektes. De donkerblauwe achtergrond van deze poster symboliseert de nacht, die onzichtbare gevaren met zich meebracht. De poster brengt prominent een mug in beeld en daarmee het risico van malaria, een gevaarlijke ziekte die zelfs de dood tot gevolg kon hebben.

‘Ziekten maken meer slachtoffers dan kogels, bescherm uzelf door inenting’. Poster van de Legervoorlichtingsdienst, Den Haag. Ca. 1946. Ontwerp: Art Studio. Formaat: 55 x 80 cm. Or. 27.011-24.

6.3 Koloniaal toerisme

W.M. van der Leeuw was kapitein van de Infanterie van Speciale Diensten en nam in 1947 deel aan de ‘Agresi Militer Belanda II’, in Nederland beter bekend als de ‘tweede politionele actie’. Tussen de schermutselingen was er ook tijd voor het gewone leven. Het bezoeken van de toeristische trekpleisters van Indonesië stond ook op de agenda. Zo zien we hier Van der Leeuw in het laatste jaar van de oorlog bij de Borobudur (Centraal Java), de grootste boeddhistische tempel ter wereld. De militairen poseren met eeuwenoude beelden. Ze hebben duidelijk plezier: *Bier!* staat er onder een van deze foto's geschreven.

Nederlandse soldaten bezoeken de Borobudur. Midden-Java, juni 1949. Fotograaf W.M. van der Leeuw. Or. 27.764, album 4, pagina's 21, 24 en 25.

6.4 Oorlogsliefde

Nederlands-Indië kende een lange geschiedenis van intiem contact tussen (overwegend) Nederlandse mannen en Indonesische vrouwen. Over de rol van vrouwen in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog is echter betrekkelijk weinig bekend. Wel speelden Indonesische vrouwen en meisjes een belangrijke rol in het dagelijkse leven van Nederlandse militairen. Als ‘baboe’ (dienstmeid) of ‘kokkie’ (kok) werkten ze vaak bij of in barakken, maakten schoon en deden de was. In deze huiselijke context kwamen Nederlandse militairen meestal voor het eerst in aanraking met lokale Indonesische vrouwen. Gemengde relaties, maar ook een toename van het aantal soa's en gevallen van seksueel geweld waren hiervan het gevolg.

A.J. Bos, militair van de Koninklijke Landmacht, met een Indonesische vrouw in het kampement te Banjar bij Ciamis. West-Java, 1948-1949. Fotograaf A.J. Bos. KITLV A1179, KITLV 401970.

p. 116

Joop Krijnen, militair van de Koninklijke Landmacht, met een Indonesische vrouw in de kazerne te Bandung. West Java, 1949. Fotograaf A.J. Bos. KITLV A1180, KITLV 402096.

6.5 Eenheid in de strijd

Deze tekening brengt de boodschap over dat alle leden van de samenleving bijdragen aan de Indonesische vrijheidsoorlog. De tekst ‘Marilah mendjamin makanan Pahlawan² kita’ (Laten we de beschikbaarheid van voedsel voor onze helden garanderen) is een oproep aan Indonesische families om voedsel te verstrekken aan Indonesische strijders, die geportretteerd worden als gedisciplineerd en in het bezit van een duidelijke gevechtsstrategie. De boodschap van deze poster is: Help Indonesische soldaten bij het uitvoeren van hun plicht om Indonesië te beschermen. Indonesische families worden aangemoedigd om hun energie in de Indonesische oorlog te steken en bij te dragen aan de onafhankelijkheidsoorlog door voedsel en andere benodigdheden te verstrekken. De glimlachende Indonesische soldaat symboliseert de eenheid tussen het volk en het leger, tussen het thuisfront en de frontlinie.

‘Marilah mendjamin makanan Pahlawan² kita’. Indonesische propagandaposter, ondertekend door So[e]pon, verspreid door SMNUP, tas. ca. 1945-1947. Kesenian [kunstsectie]. Or. 27.740-5.

6.6 Duizend boeken en granaten (interview)

In de koloniale periode bezocht meneer Sosrosuwarno een Hollands Inlandse School (HIS). Het was echter thuis dat hij onderscheid leerde maken tussen Indische geschiedenis – gericht op Nederland – en Indonesische geschiedenis. Ook las hij van jongs af aan gretig uit het werk van Multatuli. De capitulatie van Nederlands-Indië na de Japanse inval maakte een diepe indruk op hem: de Nederlanders bleken niet zo onoverwinnelijk als de schoolboeken vertelden. Hij maakte jongeren warm voor de onafhankelijkheid door ze te wijzen op het werk van Indonesische intellectuelen, waaronder dat van Sukarno en Sjahrir. Tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog ging Sosrosuwarno studeren aan een pas gestichte Indonesische universiteit. Ook sloot hij zich aan bij de Laskar Kere, studententroepen van de Republiek Indonesië. Uitgerust met Japanse wapens, vochten zij tussen Solo en Semarang tegen de Ghurka-troepen van het Engelse leger. Sosrosuwarno vertelt hoe hij strijden en studeren combineerde.

Groepsportret van Indonesische vrijheidsstrijders. Java, 1948-49. Fotograaf onbekend. KITLV 14040.

Interview met meneer S. (Suhendro) Sosrosuwarno. SMGI 1466.2 (4). Hilversum, 1999.

Transcriptie

I: Van naar school gaan kwam niet veel meer?

S: Nou nadat wij hadden vchten gingen we weer naar school. De stof die we moesten inhalen kregen we van onze klasgenoten. Aan het front namen we boeken mee om te studeren. Je moest echt roeien met de riemen die je had! Toen ik gewond raakte werd ik onthaald als een held. Ik begon al links te schrijven. Misschien moest ik mijn rechterhand verliezen, dacht ik.

I: Hoe bent u in die strijd verzeild geraakt?

S: De Laskar Kere was in Salatiga en ik ben daarheen gegaan. Ik wilde meevechten. Een van een van onze leraren heeft de hele nacht op mij ingespraakt: 'Ga toch niet vechten jongen, ga toch door studeren. Want jij bent de hoop des vaderlands.' Maar ik moest en zou meevechten. Toen ben dus naar Salatiga meegereisd op een truck en heb mij aangesloten bij de Laskar Kere. Ik had nog nooit van mijn leven een schot gelost met een geweer. Tijdens een van die gevechten daar – in Tuntang – heb ik voor het eerst op Ghurka's geschoten. En gaandeweg werd ik er beter en beter en beter.

6.7 Rood-wit, blauw? (interview)

In de koloniale hiërarchie liepen scheidslijnen op basis van etniciteit, klasse, gender, stand maar ook religie. Net als de Molukken, Papua en de Sunda-eilanden, werd ook Noord-Sulawesi onder het motto van beschaving in de loop van de negentiende eeuw bekeerd tot het christendom. Door het missiewerk was een relatief groot aantal Menadonezen uit Noord-Sulawesi Nederlands georiënteerd. De moeder van de Menadonese mevrouw Fransz-Rompis bewaarde tijdens de Japanse bezetting van Nederlands-Indië dan ook in het geheim de Nederlandse driekleur. Net als haar moeder voelde zij zich niet verwant aan de Indonesische vrijheidsstrijd die daarna zou oplaaien. Haar vader was daarentegen een overtuigd

nationalist. Tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog werkte ze als verpleegster in een militair hospitaal in de buurt van Manado. Daar ontmoette ze haar man, een dienstplichtige Indo-Europeaan uit het Nederlandse leger. Ze vertelt over hun trouwdag, die plaatsvond in de slotfase van de dekolonisatie van Indonesië.

“Groet uit Manado”. Sulawesi, ca. 1900. Uitgever: K.D Que, Manado.
Prentbriefkaart. KITLV 1403508.

Interview met mevrouw F.D. Fransz-Rompis. SMGI 1139.2 (14). Arnhem, 1997.

Transcriptie

F-R: We hebben het in de Jappentijd in de Tweede Wereldoorlog zo sterk onze driekleur verdedigd, we hebben tranen gelaten toen het Wilhelmus klonk. Wij buigen alleen voor deze [Nederlandse] vlag.

I: En u voelde zich daar ook verwant aan?

F-R: Toch wel bij betrokken. Ja. Ik had – en het spijt mij voor mijn Indonesische familie dat te moeten uitspreken – ik had helemaal geen nationalistisch gevoel. Geen *merah-putih* [rood-wit] gevoel.

Toen wij trouwden, werd onze tent bekogeld door *merah-putih*-fanatiekelingen. Ze moesten die Indo, die Belanda niet hebben in het dorp. Het waren een beetje relschoppers. Ze moesten niks van mijn man hebben. Is dat misschien de aanleiding geweest waardoor hij zich feller voor het Nederlandse bewind heeft sterk gemaakt? Het zou kunnen. Ik moet even opmerken dat het allemaal toen nog zo heet was. Het was 1948. Als het Indonesische volkslied klonk dan sloot hij zich af. Mij zei het niks. Maar mij deed het ook niks. Nederlander? Ja, hij was Indische Nederlander. Maar zo trouw aan de vlag. Daardoor hebben wij ook gekozen voor repatriëring. Als je het zo mag stellen. Het is repatriëring voor hem, ook al kende wij het land [Nederland] niet.

6.8 Postkoloniaal buitenbeentje (interview)

Van moeders kant hadden de grootouders van meneer A. Afrikaanse vaders. Kort na het uitbreken van de Onafhankelijkheidsoorlog stierf meneer A.'s moeder en nam zijn oom voorgij over hem. Die werkte tot 1949 voor een Nederlands bosbedrijf in Balikpapan, waar A. naar school ging. Daar kreeg hij les met

Javaanse kinderen wier ouders voor het Nederlands-Britse oliebedrijf Koninklijke/Shell werkten. Zijn klasgenoten vroegen zich af aan welke ‘kant’ de weinig politiek geëngageerde A. eigenlijk stond. Ondanks dat Balikpapan toen niet deel was van het strijdtoneel, sloop zo de Onafhankelijkheidstrijd het klaslokaal in. Na de soevereiniteitsoverdracht ‘repatrieerde’ het hele gezin naar Nederland. A. kwam toen in Het Gooi te wonen, waar hij opnieuw werd geconfronteerd met zijn afkomst als *Belanda Hitam* of ‘zwarte Hollander’. Meneer A. werd later onderwijzer.

Uitzwaaiers staan op de kade, vermoedelijk in de haven van Balikpapan.
Kalimantan, ca. 1935. Fotograaf onbekend. KITLV 172834.

Geanonimiseerd interview met meneer A. SMGI 1140.1 (9), 1997.

Transcriptie

I: Heeft u iets gemerkt van de politionele acties?

A: Wij zaten in Balikpapan toen het zo vervelend werd. Dat merkte we heel sterk bij de Indonesische jongens bij ons op de mulo. Die waren eigenlijk al nationalisten. En dan krijg je weer de herhaling naar mij toe: ‘Wat ben jij eigenlijk? Je bent een zwarte Nederlander, jij hoort nergens bij.’ Dat zeiden toen die jongelui, die communistische jongelui. Dat waren hele pientere jongens hoor die bij ons op de mulo zaten, Javaanse jongens. Weer een herhaling van wat ik jaren geleden heb meegemaakt.

En dat vond ik eigenlijk niet leuk want dat bracht me weer in verwarring. Want ik kon dat met niemand bespreken. Ik was niet iemand die direct met anderen sprak over wat ik beleefde. Dat was toen niet gewoon. Dat vond ik heel vervelend. En toen kwam ik in Nederland en kreeg ik dat verhaal weer te horen. Van: ‘Raar. Dat jullie hierheen komen.’

I: U hoorde eigenlijk nooit ergens bij?

A: Precies. Dat gevoel heb ik heel lang gehouden. Dat heb ik nu nog. Maar nu denk ik: ze praten maar. Ze doen maar. Ik ga mijn eigen gang. Ik heb mij al bewezen.

Bibliography / Bibliografi / Bibliografie

Oostindie, Gert, et al., *Beyond the pale. Dutch extreme violence in the Indonesian War of Independence, 1945-1949*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022. Indonesian edition *Melewati Batas: Kekerasan Ekstrem Belanda selama Perang Kemerdekaan Indonesia, 1945-1949*, Jakarta: Obor, 2022. Dutch edition *Over de grens. Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022.

Protschky, Susie, 'Burdens of proof: Photography and evidence of atrocity during the Dutch military actions in Indonesia (1945-50)', *Journal of the Humanities and Social Sciences of Southeast Asia/ Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, 2020, 176:2-3, 240-78, <https://doi.org/10.1163/22134379-bja10015>.

Zara, Muhammad Yuanda, *Voluntary participation, state involvement: Indonesian propaganda in the struggle for maintaining independence, 1945-1949*. PhD thesis, University of Amsterdam, 2016.

Zara, Muhammad Yuanda, *Demi Kemanusiaan dan Persaudaraan: Propaganda Indonesia Mengampanyekan Bantuan Beras untuk India tahun 1946*. Yogyakarta: UGM Press, 2020.

Zara, Muhammad Yuanda, 'Indonesian Mockery of the Dutch during the Indonesian Struggle to Maintain Independence (1945-1948)', *BMGN/Low Countries Historical Review* 136 (2021) 31-60.

